

Prof. Dr. Osman Turan

TÜRK CİHÂN HÂKİMİYETİ
MEFKÛRESİ TARİHİ

Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları

YAYIN NU: 552
KÜLTÜR SERİSİ: 239

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-975-437-460-5

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

14. Basım: 2003

31. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İMAK OFSET BASIM YAYIN SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Akçaburgaz Mah. 137. Sok.No: 12 Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik
çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı
yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve
yayımlanamaz.

OSMAN TURAN; 1914 yılında Trabzon'un Çaykara ilçesine bağlı Soğanlı köyünde doğdu. İlkokulu Çaykara'da, ortaokulu Bayburt'ta okudu. Liseyi ise Trabzon'da başlayıp Ankara'da bitirdi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ortaçağ Tarihi Kürsüsünde Fuat Köprülü'nün talebesi oldu ve Fakülteden mezun olunca aynı kürsüde asistanlığa intisap etti. Yayınevimiz tarafından yeniden neşredilen 12 Hayvanlı Türk Takvimi adlı teziyle doktor unvanını kazandı (1941). 1944 yılında doçent, 1951 yılında da profesörlüğe yükseldi

Hocası Fuat Köprülü gibi Demokrat Parti saflarında siyasete atıldı. 27 Mayıs hareketinden sonra tutuklandı ve Yassıda'da on altı ayı aşkın bir süre tutuklu kaldı. 1965 yılında Adalet Partisi'nden Trabzon Milletvekili seçildi. Ancak parti yöneticileriyle geçemediği için siyasetten çekildi. Siyasetten çekildikten sonra ilmî çalışmalar yapmak için daha çok imkân ve zaman buldu. Haddizatında kendisine "Selçuklu Tarihinin Kurucusu" payesini getiren eserlerinin çoğu bu dönemde neşredildi.

Müstakil eserler haricinde metin, vakfiye, vesika neşretmiş; İslâm Ansiklopedisi'ne geniş maddeler; yabancı dergilere sayısız makaleler yazmıştır. Bunlardan başka gazete ve dergilerde Türkçe olarak yayımladığı günlük makale ve fıkralar da hayli kabarıktır. "Ortaçağda Türkiye İktisat Tarihi" üzerinde çalışmakta olduğu sırada vefat etmiştir (17 Ocak 1978).

Osman Turan tarihçiliğinin ilk demlerinden itibaren mecburi ve bakir bir tarih sahasını, Selçuklular dönemini ele almış; siyasî, iktisadî, manevi ve mefkurevî veçhelerini kuşatarak bu dönemi adeta baştan inşa etmiştir. Uzun süre Türk Ocakları başkanlığı yapan Prof. Dr. Osman Turan, kitaplarıyla olduğu gibi konuşmalarıyla da çevresinde bir gençlik halesi oluşturmuş, onlara tarih ve medeniyet şuuru kazandırmıştır.

Eserleri; *Türkiye'de Manevî Buhran - Din ve Laiklik*, *Türkiye'de Siyasî Buhranın Kaynakları*, *Selçuklular ve İslâmiyet*, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*.

İÇİNDEKİLER

BAŞLANGIÇ / 11

I. BÖLÜM TÜRK TARİHİNE GİRİŞ

1. Tarih ve Mefkûre	25
2. Türklerin Adı ve Ana-yurdu	42
3. Türklerin Irkî Husûsiyetlerine dâir	48
4. Moğol Tesiri ve Mübalâgalandırılması Sebepleri	56
5. Türkçenin Tarih Sahnesine Çıkışı	62
6. Eski Türklerin Dini	70
7. Kamlar ve Dinî Vazifeleri	76
8. Türkler Arasında Yabancı Dinler	84

II. BÖLÜM İSLÂM'DAN ÖNCE TÜRK CİHÂN HÂKİMİYETİ MEFKÜRESİ

1. Destân ve Efsânelere Göre	97
2. Cihân Hâkimiyeti Mefkûresinin Tarihî Akisleri	105
3. Vatan, Milliyet ve Din Duyguları	110
4. Cihân Hâkimiyetinin İlahî Menşei	115
5. Hakanların Babalık Vazifesi; Cihân Hâkimiyeti ve Demokrasi Dâvalarının Birleşmesi	122
6. Cihân Hâkimiyetinin Maddî Kaynakları	130
7. İçtimaî ve Siyasî Bünyenin Kudreti	136
8. Kadınların İçtimaî ve Siyasî Rollerini	143

III. BÖLÜM TÜRK-İSLÂM CİHÂN HÂKİMİYETİ MEFKÜRESİ

1. İslâmiyet ve Türkler	153
2. İslâmiyetin Mâverâünnehir'de Yerleşmesi	161
3. İslâmlaşmayı Kolaylaştıran Sebepler	167
4. İslâmiyetin Millî Din Olması	174
5. Büyük Türk Muhacereti ve Selçuk Hâkimiyeti	180
6. Selçuklular ve İslâm Dünyasının Şükrân Hisleri	187
7. Türk ve İslâm Mefkûrelerinin Kaynaşması	196
8. Selçuklu Sultanlarının Cihângirlik Dâvâları	204

9. Melikşâh ve Sancar'ın Dünya Nizâmı Mefkûreleri.....	210
10. Türk Cihângirliği ve Hıristiyanlar	216
11. Anadolu'da Türk Destânı	222

IV. BÖLÜM

OSMANLILARDA CİHÂN HÂKİMİYETİ

1. Anadolu'da Yeni Kudretin Teşekkülü	231
2. Merkezîyetçi Devlet ve İçtimâî Adâlet.....	239
3. Osmanlı Cihân Hâkimiyetinin Millî ve İslâmî Kaynakları	253
4. İslâm-Türk Mefkûresinde İstanbul ve Kızıl Elma Efsânesi	264
5. Fâtih Sultan Mehmed ve "Feth-i Mübîn"	274
6. Fâtih'in Yükselen Cihângirlik Mefkûresi	285
7. İslâm Birliği ve Halifelik.....	296
8. Kanunî Sultan Süleyman ve Dünya Nizâmı	311
9. Akdeniz Hâkimiyeti ve Okyanuslarda Cihâd.....	329
10. Osmanlı Azametinin Devamı	343

V. BÖLÜM

TÜRK TARİHİNDE İNSANLIK İDEALİ

1. Türklere Karşı Haksız İsnatlar	355
2. Gayri - Müslimlerin Şükran Hisleri	361
3. Selçuk Sultanları ve Hıristiyanlar	367
4. Hıristiyanları Tehcir ve İskân Siyâseti	376
5. Ortaçağ Türkiyesinde İslâmlaşma Faaliyetleri	383
6. Devlet Eliyle İslâmlaşdırma	391
7. Ortaçağ Türkiyesinde Türkler ve Yerliler	395
8. Osmanlılar ve Gayri Müslim Tebeaları	406

VI. BÖLÜM

OSMANLI AZAMETİNİN DURAKLAMASI

1. Duraklama Devrinde Millî Hayatîyet	419
2. İmparatorluk Dışında İnhitat	429
3. Medeniyet Üstünlüğünün Kaybı ve Avrupa'ya Yaklaşma Başlangıcı.....	436
4. Cihân Hâkimiyetinden Mâneviyat Bozukluğuna.....	446
5. Sultan Selim'in Mefkûreciliği ve İnkılâpçılığı.....	457
6. Nizâm-ı Cedid İnkılâbî ve İrtica Hareketleri	465
7. Sultan Mahmud ve Yeni Devlet Nizâmı	477
8. Yenileşmelere Karşı Tabî ve Sun'î Zorluklar.....	490
İndeks.....	507
Maddeler İndeksi.....	543
Kitaplar İndeksi.....	550
Umûmî Bibliyografya	551

BAŞLANGIÇ

“Ey Türk milleti, titre ve kendine dön!”

(Bilge Kağan)

MİLLETLERİN istikbali için tarih yazmak yapmak kadar mühimdir. Zira devrimizde tarih şuûrunu taşıyan milletler millî kudret ve medeniyet hamlelerinde bu hazineden faydalandıkça tarihin onlar için faydası vardır. Bu sebeple tarih yazılıp bir kültür ve şuûr kaynağı olmadıkça, toprak altında kalan kıymetli madenler gibi, hiç bir mâna ifâde etmez. Nitekim çağımızda her ileri millet veya her medenî hamleye girişen memleket hummalı bir şekilde tarih tedkiklerine girişmiş ve onu çok yüksek bir seviyeye erdirmişlerdir. Türk milleti tarihte ne kadar azametli bir mevkie sahip ise onun tedkikinde ve kültür hazinesi olarak kullanılmasında da o derece geri kaldığı bir hakikattir. Bu münasebetle millî tarihin siyasî, içtimaî, iktisadî, dinî, hukukî, kültürel, edebî ve sanat bölümleri üzerinde ciddî eser ve araştırmaların ya çok az veya hiç olmadığını belirtmekte hiç bir tereddüd bulunmadığını ifâde edebiliriz. Bu durumda Türk tarihinin manevî ve mefkûrevî âmilleri hakkında bir tedkikin meydana çıkmamış ve hatta böyle bir meselenin varlığının düşünülmemiş olmasını hayretle karşılamamak gerekir. Bu sebeple **“Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi”** adı ile çıkan bu eserin, bu şartlara göre, ilk bakışta yadırganması mümkündür. Lâkin millî tarihin cihanşumul azameti ve medeniyet âbidelerinin ihtişamı dolayısıyla umumî bir bilgiye ve sağlam bir muhakemeye sahip bir kimsenin bir takım büyük manevî ve mefkûrevî âmillerin mevcudiyetini düşünmesi ve böyle bir eseri de ilmî ve millî bir teccessüsle karşılaması normaldir. Büyük ve ileri milletlerin üniversitelerinde kendi siyasî düşünceleri tarihine mahsus ders veya kürsülerin konulduğuna şahid olanlar Türklerin de tarihî fikir ve mefkûreleri olduğunu düşünmüş; bu sebeple de ilmî ve millî bir boşluğun varlığını hissetmiş olmaları tabiidir. Zira

muhteşem tarihi olan bir milletin bu hususta elbette zengin malzemeye ve hazinelere sahip bulunduğunu istidlal etmekte isabet vardır.

Filhakika milletlerin tarihleri ile siyasî düşünce ve inançları arasında, zarurî olarak, bir takım münasebetlerin bulunması muhakemesi bize de Türk tarihi üzerinde müessir mefkûrevî âmilleri düşünmeği telkin etmiş ve nitekim yirmi yıldan beri devam eden araştırmalarımız bu duygu ve düşüncelerin hem varlığını ve hem de tarihin inkişafında büyük rollerini sarahatle göstermiştir.¹ Gerçekten “**Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**” veya “**Türk Dünya nizâmının millî, islâmî ve insanî esasları**” adını alan bu eser bu istikamette ilerleyen ve gittikçe kaynak malzemesi zenginleşen çalışmalarımızın bir mahsûlü olarak vücuda gelmiştir. Bazı tezadların mevcudiyeti hissedilse bile milliyet, din ve insanlık ideallerinin ahenkli bir şekilde kaynaşması ve dünya nizâmı hâlinde yükselmesi cidden dikkate şayan bir hâdisedir. Zira Türk kağan ve sultanlarının bir yandan *ilâhî irâde* ve hâkimiyetle teyid olunduklarına ve *Tanrının himâyesine mazhar ve mümtâz* bir milleti olduklarına inanmaları ile insanlık ideali arasında bir tezadın olacağı akla gelir. Lâkin millî hudutlar genişleyip yabancı kavim ve dinler üzerinde kurulu büyük imparatorluklar meydana çıktıkça milliyet duygularının insanlık ideali ile birleşmesi ve yükselmesi kolay olmuştur. Zira içtimaî adalete ve nizâma bağlı millî devlet ve demokratik cemiyet anlayışının genişlemesi sayesinde *milletin babası* sayılmakta olan Türk hükümdarları imparatorluk halinde ve hususiyile İslâm çağında derhal “*Cihân ailesinin babası*” mevkiine yükseliyor ve bunu bizzat ifâde ediyorlardı. Öte yandan Türkler İslâm çağında olduğu gibi Şamanî devrinde de ne kadar dindar ve Allaha inanmış idiye yabancı dinlere saygı göstermeyi de o derece kendi hâkimiyet, adalet ve insanlık duygularına uygun buluyorlardı. İşte Türk Cihân hâkimiyeti ve dünya nizâmı mefkûreleri de bu temel üzerinde ve bu sayede geliyordu.

Türkler millî, islâmî ve insanî duyguların ahenkli bir terkibi sayesinde böylece bir dünya nizâmı dâvasına bağlanırken bu esaslara göre *Allahın cihân hâkimiyetini* kendilerine emânet ettiği inaniyorlardı ve bu emânete saygı göstermek suretiyle de bir hanedan, bir sınıf ve zümrenin veya sadece bir milletin değil hüküm sürdükleri bütün kavim ve dinlerin hâmisi olduklarını düşünüyorlardı. Bu sebeple de Türk imparatorluklarında milliyet, din ve sınıf tezâd ve mücâdelelerine rastlanmamış; adalet ve ahenk hüküm sürmüştür. Türk Cihân Hâkimiyeti ve nizâmının milletler-arası bir mahiyet alması, islâmî ve insanî esaslar dahilinde tekâmülü bu sayede mümkün olmuştur. Or-

¹ Bu hususta yaptığımız tedkikat ve neşriyat için bak. s. 30, not 6.

ta-Asya'da kurulmuş Şamanî Türk devletleri yalnız yabancı din mensuplarına sığınak ve himâye bahşetmemiş; bizzat Türkler de bu dinlere girerek türlü cemaatler hâlinde ve ahenk içerisinde bir arada yaşamışlar ve bu suretle tarihte din hürriyetine aid ilk ve en güzel örnekleri vermişlerdir.

Türkler İslâmiyeti kabul edip İslâm dünyasına, daha sonraları da, sıra ile, Anadolu'ya, Balkanlara ve Orta-Avrupa'ya hâkim olunca bu millî an'anelere ve İslâmın yüksek dinî ve hukukî prensiplerine bağlı kalarak, asırlar boyunca, bir çok yabancı kavim, din ve mezheplere hak ve hürriyet bahşetmekle Cihân hâkimiyeti ve dünya nizâmı dâvalarını da en yüksek bir dereceye erdirmişlerdi. Bu âdil ve insanî dünya nizâmı mefkûresi ve tatbikatı sayesinde, ki Bizans imparatorluğunda baskı ve zulüm gören bir çok Hıristiyan kavimler, daha sonra da Katolik tahakkümü endişeleri karşısında millî varlıklarını ve dinlerini kurtarmak isteyen bizzat Ortodoks ve diğer milletler Türk hâkimiyetini tercih etmişlerdir. Bu tercihin Bizans'a karşı bizzat Rumlar tarafından da yapıldığına dair pek çok misal vardır. Hatta XVI'ncı asırda Papalığın tahakkümü ve zulmü karşısında din hürriyetine kavuşmak isteyen Almanya protestanları da âdil Osmanlı idaresinin imdada yetişmesini arzu ediyorlardı. Hıristiyan devletlerin Ortaçağda olduğu gibi modern çağlarda bile müslümanlara hiç bir hayat hakkı tanımadıkları, Hıristiyanlık ve ölüm şıklarından birini tercih durumuna düşürüldüklerini hatırlayınca durum daha iyi anlaşılır. Türkler İslâm dünyasında hüküm süren şiddetli mezhep mücadelelerine de nihayet vermişlerdi. İşte İslâm devrinde, bütün din ve mezhep mensuplarının, Selçuklu ve Osmanlı imparatorluklarına bağlanmaları, çok defa kendi arzuları ile onların idarelerine yaklaşmaları sebebi budur. Türk cihân hâkimiyeti ve dünya nizâmı da bu esaslara dayanarak bir realite olmuş ve millî tarihin azameti de bu sayede yaratılmıştır. İslâm ve Hıristiyan kaynakların fâatih Türkleri beklemeleri ve onların hâkimiyetlerine karşı şükran hislerini ifâdeleri durumu çok güzel aydınlatmaktadır. Türk, İslâm ve Hıristiyan kaynakların bu hususa dair verdikleri vesikalar o kadar zengin ve çeşitlidir, ki bunların karşısında hayran olmamak mümkün değildir. Nitekim eski devir müelliflerinin naklettiği hâdiseler ve yabancı bir hâkimiyet hakkında yazdıkları medhiyeler dünya tarihinde emsalsiz ve müstesna kalmaktadır. Her milletin tarihinde zulümler, yabancı ırk ve din mensuplarına karşı yapılmış birçok vahşetler yerine Türk tarihi sâdece adalet, şefkat, yabancı kavim ve dinlere hürriyet ve nihayet nizâm şuuru örnekleri ile doludur. İşte zengin malzemeye dayanan bu inkişaf artık bir Türk cihân hâkimiyeti mefkûresi ve dünya nizâmı dâvasının tarih boyunca tabîi olarak hüküm sürdüğünü meydana koymuştur. Bu sebeple de bu mühim mevzu yalnız Türk tarihi değil dünya tarihi

bakımından da aydınlanmak icap ediyor ve aksi takdirde tarihin bu âmilleri de karanlığa gömülmüş bulunuyordu. Esasen Türk cihân hâkimiyeti adalete, insanlık duygularına ve milletlerin arzularına dayanmasa idi Türk kudretinin tarih boyunca yaşaması da mümkün olamazdı. Burada mukayese için sadece Türklerin Hindistan'da dokuz asır hüküm sürdüğünü, İngilizlerin ise, bütün kıtada, ancak bir asır kalabildiğini hatırlatmak yerinde olur. Türk hâkimiyeti yüz milyonluk bir Pakistan'ı ve İngiliz hâkimiyeti de, sayısız diller arasında, müşterek bir anlaşma vasıtası olarak, İngilizceyi bırakmıştır. Zîra Türk hâkimiyeti Avrupalılarınkinden farklı olarak yerli halklara ikinci sınıf veya esir muamelesi yapmıyor; istismar gayesi de gütmüyordu. Bu esaslar Şamanî devri için birinci bölümün bir bahsinde (**Türkler arasında yabancı dinler**), İslâm devri için de beşinci bölümde tafsilâtiyle tetkik edilmiş; bu bölüme aid bulunan bahislerin bir kısmı vaktiyle Avrupa'da, Fransızca ve İngilizce olarak, neşredilen araştırmalar olup aynen bu kitaba nakledilmiştir.

Türklerin bu insanî davranış ve siyasetleri, şüphesiz, millî mefkûre ve içtimaî demokrasi anlayışının bir genişlemesi ve tekâmülüdür. Gerçekten Türk kağan ve sultanları, başka milletlerden ve meselâ komşu Moğollardan farklı olarak, halkın devletin kuruluşu ve yükselişinde hizmetlerini beyan ederek millî ve demokratik görüş ve duygularını belirtiyorlardı. Nitekim resmî vesikalara göre hakanlar nasıl ilâhî hâkimiyetlerini ve milletin saadeti için mücadele vazifesiyle mükellef olduklarını ifâde ediyorlarsa Türk halkının da kendileri gibi ilâhî menşeden geldiğini, devlet ve hükümdarları için çalışmayı öylece vazife saydığını da açığa vuruyorlardı. Bu karşılıklı anlayış milliyetçi ve demokratik duyguların temelini teşkil ediyordu. İşte Türk tarihinde devletin kudsiyeti ve hükümdarların babalık sıfatı da bu zihniyetin mahsulü idi. Osmanlı mefkûresi ve "**Nizâm-i âlem**" dâvâsı da **din** ve **devlet, mülk** (vatan) ve **millet** gibi dört mukaddes unsura dayanıyor ve devlet dinden sonra mevki alıyordu. Kitabın ikinci bölümü Türk devlet anlayışını, millî ve insanî mefkûrelerin nasıl bir cihân hâkimiyeti istikametinde yükseldiğini ve dinin de bu gelişmelerde nasıl bir temel teşkil ettiğini göstermektedir. Türk tarihinde bu mefkûrelerin zuhûrunda maddî kudretin rolü aşikâr olarak meydana çıkmakta; içtimaî şartların, boy teşkilâtı, askerî kuvvet ve tekniğin inançların doğuşuna nasıl yardım ettiği de göze çarpmaktadır. Bu sebeple bu hususlara da ayrı bahisler tahsis edilmiştir. Boy beyleri ile kadınların siyâsî ve hukukî mevkileri de Türk devleti teşkilâtında mühim bir âmil olarak kendini göstermiş; bunların da müsbet ve menfî neticeleri ile tetkiki gerekmiştir. Zira Şamanî çağında olduğu gibi Osmanlılara kadar İslâm Türk devletlerinde de boy beyleri ve kadınların siyâsî rolleri ile bu millî devlet anlayışı devam etmiştir.

I. BÖLÜM

TÜRK TARİHİNE GİRİŞ

1. Tarih ve Mefkûre

“Üstte mavi gök, altta yağız yer ve ikisi arasında kişiöğlü yaratılmış; kişiöğulları üzerinde de ecdadım Bumın Kağan ve İstemi Kağan hüküm sürmüşlerdir.”

(Bilge Han)

TARİH ŞUÛRU din duygusu kadar eski olup insanların manevî vasıfları ve medeniyet seviyeleri nisbetinde derinleşir. Cemiyetlerin iptidâi devirlerinde ataların ta’zîm ve takdis edilmesi veya bu münasebetle ecdat kültürlerinin teşekkülü tarih ve vatan şuûrunun ilk bir belirtisini, insanî ve millî hislerinin de bir başlangıcını teşkil eder. Eski devirlerde halk kitlelerine ait efsâne, destân ve menkibeler cemiyetlerin tarih ihtiyacı ile teşekkül ediyor ve onun şuûrunu yaratıyordu. Bunlar cemiyetlerin geçmiş zamanlarına ait yaşayış, düşünüş ve inanışlarının akisleri olarak bugün de tarihin inşasında ve eksikliklerini tamamlamakta mühim bir kaynak vazifesini görür. Bununla beraber tarih ve efsâneler uzun zaman birbirine karıştırılmıştı. İslâm medeniyeti, tarihi, efsâne ve destânlardan ayırmakla Yunan medeniyetine bir üstünlük kaydeder. Nitekim eski Yunan ve Avrupa dillerinde kullanılan “**Historia**” kelimesi menşede hikâye mânasına geldiği halde İslâm dünyasında, hakikî medlülüne uygun olarak, “**Târih**” ıstılâhı zamanla kayıtlı hâdiseleri ifâde eder. Beşeriyetin hâfızası ve insanlığın tecrübesi mevkiinde bulunan tarih şuûrda yaşadıkça, milletlerin şahsiyetlerini geliştirmeğe, kültür ve mefkûrelerini kuvvetlendirmeğe hizmet eder. Tarihini bilmeyen ve şuûrunu taşımayan milletler hâfıza ve idrâklerini kaybetmiş şaşkın kimselere benzer. Böyle bir durumda milletlerin yükselmeleri veya millet vasfını muhafaza etmeleri ve hattâ dağılmamaları zordur. Beşeriyetin tekâmülünde bu derece ehemmiyeti olan tarih, medeniye-

tin yükselmesi ile muvazi olarak ilerler ve milletlerin istikbalini hazırlamakta yardımcı olur. Bu sebeple târih kültürü ve şuûru cemiyetlerin idareci ve seçkinleri için rehberlik vazifesi görür. Nitekim Ortaçağ İslâm dünyasında târih hükümdarlara ve yüksek tabakaya mahsus ve imtiyazlı bir ilim sayılmıştı.¹ Bugün de milletlerin medenî seviyelerini tarih tetkiklerindeki gayret ve kabiliyetlerine göre tayin etmek mümkündür.

Tarihin geniş bir tetkiki, cemiyet ve medeniyetlerin yükselişinde, maddî-manevî kuvvetler arasında bir muvazenenin nasıl âmil olduğunu meydana koyduğu gibi sukutlarının da bu muvazenenin bozulması ile vuku' bulduğunu gösterir. Maddenin tahakkümü ile cemiyetler manevî buhran ve kargaşalıklara, ruhun hâkimiyeti ile de uyusukluğa düşer ve sukut mukadder olur. Birincisinde din ve mefkûreler, ikincisinde de akıl ve hayatın isyanı ile tekrar muvazene kurulmağa ve medenî inkişafa yol açılır. Türkler eski çağlardan yakın zamanlara değin, 2500 yıllık tarihleri boyunca, maddî-manevî unsurlar arasında daha fazla muvazene kurabilmiş ve bu sayede azametli devirler yaratmış bir millettir. Gerçekten tarihte itidal ve ihtiyatı ile, vekar ve adaleti ile temayüz eden Türk milleti millî, dinî ve insanî duygulara bağlı kalmış ve bunların ahengi üzerinde de bir Cihân hâkimiyeti mefkûresine inanmıştır. Üç kıt'a üzerinde ve geniş ülkelerde kurulan tarihî Türk hâkimiyeti bu muvazene ile gelişmiş, bu sebeple de anî yükseliş ve sukut inkılâplarına da pek fazla mâruz kalmamıştır. İslâmdan önce Türkistan, İslâm devrinde de Yakın-şark ve Türkiye merkez olmak üzere Çin, Hindistan, Afganistan, Horasan, Şarkî ve Orta Avrupa, Balkanlar, İran, Azerbaycan, Kafkasya, Anadolu, Rumeli, Irak, Suriye, Mısır ve Şimalî Afrika Türklerin başlıca istilâ, göç ve hâkimiyet sahaları olmuştu. Türkler bu ülkelerde birçok devletler ve imparatorluklar kurmuşlar; muvakkat yurtlara ve devamlı imparatorluklara sahip olmuşlardır. Şamanî çağında Kun (**Hiung-nu**) ve Gök-türk kağanlıkları, İslâm çağında Selçuklu ve Osmanlı Sultanlıkları Türk cihân hâkimiyetinin dört büyük devrini teşkil eder.² Avrupa Hunları, Ak-Hun'lar, Hazar, Uygur ve Bulgar hanlıkları, Oğuz ve Karluk yabgulukları, müslüman İtil Bulgarları ve Karahanlılar, Gazne, Hâ-

¹ Türkiye'de tahsilin kifayetsizliği, yazı değişikliği ve bununla ilgili tedbirlerin alınmaması ve nihayet dil faciası mazi ile istikbal arasındaki bağları koparmakla Türk kültürü ve millî mefkûre ile birlikte tarih şuûrunu da öyle sarsmıştır, ki bu suretle hâsıl olan manevî kayıpların derecesini burada anlatmak kolay değildir.

² Burada tarihî devirler kasdedilip Türklerin eski devirlerine ait birtakım nazariyeler ve hususiyetle hayalî tarih tezleri bahis mevzuu değildir. Medeniyet ve din münasebetlerinin ehemmiyetine göre Türk tarihini Şamanî ve İslâm olmak üzere iki çağa ayırmak daha isabetlidir. Bununla beraber İslâm devrinin büyük ehemmiyeti dolayısıyla Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresinin Şamanî, Selçuklu ve Osmanlı adları ile üç bölümde tetkikini yerinde bulduk.

rezm, Mısır-Suriye Memlûk ve Hindistan sultanlıkları, Türkistan, Orta-şark ve Altun-ordu hanlıkları, Timürlü, Babürlü ve Safevî imparatorlukları bu dört büyük devre dâhildir.

Bu muazzam tablo, Türk tarihinde maddî-manevî büyük âmillerin rol oynadığını veya bu devirlerin Türklerin şuûrunda birtakım siyasî inanç ve mefkûrelerin teşekkülüne sebep olduğunu istidlâle kâfidir. Gerçekten Türkler, başka milletlerden farklı olarak, daha peygambere sahip olmadan, kendi anlayışları ile tek bir Tanrı inancına yükselmişler; millî ve insanî duygularla birlikte tarih sahnesine çıkmışlardır. Dünya tarihinde bu müstesna vasıflarla tanınan, maddî-manevî kuvvetlerin imtizacı ile de asırlarca cihân hâkimiyeti mefkûresine bağlanan Türkler İslâmiyeti kabul edince bu yeni dinde kendi ruh ve mefkûrelerini bularak daha yüksek bir mevkie sahip oldular. Bu sebeptendir, ki son bin yıl zarfında İslâmiyet ve Türklük, zat ve sıfat olarak, öyle kaynaşmıştır, ki artık İslâmiyet Türklerin millî dini mahiyetini kazanmış ve bu iki unsurun birbirinden ayrılması mümkün olmamıştır. Türk tarihinin inkişafında ve azamet devirlerinin yaratılmasında müessir maddî-manevî kuvvetlerden hangisinin daha önce âmil olduğu belli değildir. Zira Türkler tarihlerinin ilk devirlerinde siyasî teşkilât ve askerî kabiliyetleri, dünyada ilk defa ata binerek onu bir muharebe vasıtası halinde kullanmaları sayesinde komşu kavimlere üstün bir kuvvet olarak meydana çıkmışlar; o zamandanberi de tek Tanrı'ya inanmış; millî şuûra ve insanlık duygularına bağlanmış ve cihân hâkimiyeti dâvâsına girişmişlerdi. Bu maddî-manevî kuvvetlerle geniş imparatorluklar kuran Türkler hâkimiyetleri altına aldıkları ve münasebetlerde buldukları kavimlere siyasî teşkilâtlarını ve askerî tekniklerini vermişler; Uzak ve Yakın-şark ülkeleri, Asya ve Avrupa kıt'aları arasında din, kültür ve alfabelerin, ticarî ve sınaî maddelerin mübadelesine imkân hazırlayarak medeniyet tarihine hizmet etmişlerdir.

Şamanî çağında Türkler Uzak-şark'tan Balkanlara ve Orta Avrupa'ya kadar yayılmışlar; Çin, Hindistan, İran, Roma ve Bizans imparatorluk veya ülkeleri hudutlarını aşmışlar; zaferler kazanmış ve bu uzak ülkelerde birtakım siyasî ve etnik teşekküller vücuda getirmişlerdir. Lâkin bu geniş yayılışlara rağmen Türkistan yine de Türk tarihi ve nüfus kesafetinin merkezi kalmıştır. Bu çağda vuku' bulan fetih ve göçler, kurulan yurt ve devletler dünya tarihinde mühim bir rol oynamakla beraber bunların te'sirleri gittikçe asırların derinliklerine gömülmüş; buralarda geçen hâtıra ve tarihlerin izleri tedricen azalmış ve nihayet bu Türk kavimleri zamanla yerli ve komşu halklar tarafından temsil edilmiştir. Bu sebeple, Ana-yurt dışında cereyan eden tarih Türkler için mühim bir miras bırakmamıştır. Gerçekten bu temsil dolayısıyla tarihe karışan

eski Türklerin Çin, Hindistan, İran, Rusya, Balkan ve Orta-Avrupa kavimlerinin kanlarına, siyasî ve kültürel inkişaflarına kattıkları unsurlar sanıldığından çok daha fazla olmuştur. Nitekim, bugün de, Uzak-şark'tan Orta-Avrupa'ya kadar birçok ülke, deniz, nehir ve kavimlerin adları bu devrin hâtıralarını muhafaza eder. Hıristiyan Gagavuz ve musevî Karayım Türkleri de bu tarih denizinin son bakıyyeleridir.

İslâm çağında Türk tarihinin ağırlık merkezi Türkistan'dan Yakın- şark'a ve hususiyle Türkiye'ye intikal eder. Eski medeniyet dünyası ve Akdeniz havzası Türk hâkimiyet sahasına dahil olur. Bu devirde millî ve İslâmî mefkûrelerin imtizacı sayesinde Türkler daha yüksek bir medeniyet ve daha kudretli bir cihân hâkimiyeti ile yeni bir tarih devresine girerler. Türkler İslâm dini ve medeniyeti çerçevesinde kendi ideallerini bularak yükselirken iç buhranlara ve dış istilâlara maruz kalan İslâm dünyasını ve hayatiyetini kaybeden müslüman milletlerini de kurtarmışlardır. Bu yeni devirde Türklerin Türk, İslâm ve cihân tarihlerinde rolleri o derece artar, ki bütün müslüman ve hıristiyan kavimlerin kaderleri üzerindeki tesirleri bugüne kadar devam eder. Gerçekten İslâm dünyası, X. asırda, dinî, içtimaî ve siyasî buhran ve nifakla içeride, Bizans ve Avrupa'nın istilâları ile de dışarıda öyle tehlikeli bir duruma düşmüştü, ki müslümanların tek tesellisi bu asırda İslâmiyetin Türkler arasında sür'atle yayıldığına dair gelen haberler idi. Bu münasebetle Fâtih Türklerin İslâmiyeti kurtaracağına dair birtakım hadisler, evliya tebşirleri ve kehânetler müslümanlara ümid verirken Türkler üzerinde de İslâmiyetin cazibesini artırıyor ve ihtidaları süratlendiriyordu. Türkler böylece millî ve İslâmî mefkûrelerin kaynaşması ile cihân hâkimiyeti dâvâlarını canlandırırken müslüman mütefekkirleri de İslâmiyete yaptıkları hizmetler dolayısıyla onlara karşı şükranlarını bildiriyor ve Türkler artık İslâmın hâmisi ve bayrağı mevkiine yükseliyordu. Türkler İslâm dünyasını içeride siyasî ve manevî birliğe, dışarıda da istilâlardan emin bir duruma getirdikten sonra da Orta-Asya'yı, Kafkasya'yı, Anadolu'yu, Rumeli'yi, Şarkî Avrupa ve Karadeniz'in şimal sahillerini, nihayet şimalî Hindistan'ı İslâm dini ve medeniyeti hudutları içerisine dâhil ettiler. Yeni kültürel ve iktisadî hamlelerle de İslâm medeniyeti ikinci yüksek devrini idrâk etmiş ve ona XVII. asra kadar uzun bir ömür ve üstünlük sağlamıştır.

Selçukluların hâkimiyeti ve cihângirâne hamleleri sayesinde İslâmın bu kudreti kazanması Bizans imparatorluğunun artık inhitata uğramasına; fakat, geri olmasına rağmen, Hıristiyan Avrupa'nın da meşhur Haçlı seferleri ile birkaç asır süren taarruzlarına sebep oldu. Milyonlarca insanın kanına mal olan bu Haçlı taarruzları nihayet Türk kudreti karşısında kırılmış ve Avrupalılar

II. BÖLÜM
İSLÂM'DAN ÖNCE
TÜRK CİHÂN HÂKİMİYETİ MEFKÛRESİ

1. Destân ve Efsânelere Göre

“Oğuz Kağan: Ey oğullarım! Çok savaştım, çok yaşlandım. Gök-Tanrıya borcumu ödedim.”

(Oğuz Destânı)

MİLLETLERİN YAŞAYIŞ, düşünüş ve inanışlarını araştırırken millî destân, menkıbe ve efsâneler bazan tarih vesikaları arasında birinci derecede ehemmiyet kazanır. Bunlar yalnız tarihin eksikliklerini doldurmakla kalmaz; içtimâî ruhun akislerini, düşünce ve inançlarını meydana koymak bakımından da çok mühim bir mevki işgal ederler. Bu sebeple Oğuz destânı ile başlamakta isabet vardır. Eski Türklerin veya Oğuzların tarihî fetihlerini destânî bir şekilde anlatan **Oğuz-nâme**'ye göre *ilk cihân hâkimiyeti Oğuz kağan* tarafından kurulmuştur. Nitekim destân Oğuz Han'ın Çin, Hindistan, İran, Azarbaycan, Irak, Suriye, Mısır, Anadolu (Rûm), Rus ve hattâ Frenk ülkelerini fethettiğini anlatırken Kun (Hun), Gök-türk ve Selçuk devirlerini şümûlüne almakta ve hattâ destânın muahhar parçaları Osmanlılara kadar uzanmaktadır. Türklerin ilk fâtihtir atası, bütün millî nizâm ve müesseselerin kurucusu sayılan *Oğuz Kağan semavî bir menşeden* gelmiş ve harikulâde vasıflara sahip olarak doğmuştur. O, daha çocuk iken birtakım kahramanlıklar yapmış ve kendisi gibi gökten inen bir kız ile evlenmiştir.¹ Destânın İslâmî rivâyetine göre Oğuz han daha doğuşunda, Müslüman olmadığı için, anasının südünü emmez. Büyüyünce de bu din ayrılığı onunla babası Kara-han arasında mücadeleye sebep olur. Oğuz han babasına galip gelir; tahta çıkar ve kağanlığını ilân eder.² Dört tarafta

¹ Eski Türk kahramanlarının doğuşunda, sık-sık rastlanan ışık motifi burada da kendini gösterir.

² *Oğuz Kağan Destânı*, nşr. W. Bang ve R. Rahmeti, İstanbul 1036, Farsça *Oğuz-nâme* de Reşideddin'in *Câmi'ut-tevârih*'i içerisinde (bazı nüshalarda yoktur) "*Târih-i Oğuz ve Türkân ve Hikâyet-i Cihângîrî-i O*" adı altında olup henüz neşredilmemiştir. Uygurca nüshaya karşı Farsça *Oğuznâme*'de Sır-derya Oğuz yabğuları ve Selçuklular devri de destâna girmiştir. Aybeg ed-

bulunan bütün kavimlere elçiler göndererek “Ben artık bütün dünyanın Kağanıyım” der ve hepsini kendisine itaata ve tâbiyete çağırır. Esasen Oğuz han’ın çok akıllı ve kerâmet sahibi olan müşaviri (veziri) İrkıl-hoca veya Uluğ-türk *Tanrının cihân hâkimiyetini kendisine verdiğini* de tebşir eder: “**Ey Kağanım, Gök-tanrı bütün dünyayı sana bağışlasın**” der. Aşağıda görüleceği üzere Allah’ın birçok Oğuz kağan ve sultanlarına dünya hâkimiyetini bağışladığını Korkut-ata ve İslâm evliyası da müjdelemiştir.

Oğuz han ilâhî hâkimiyetini kabul etmiyen milletler üzerine seferlere çıkıp dünyayı fetheder. Bu fetih hareketlerinde Türk destân ve an’anele- rinde mühim bir mevki olan ve menşe efsânelerine giren Bozkurt (**Böri**) Oğuz Han’ın da rehberidir. Gökten inen bozkurt: “*Ey Oğuz, sen Urum (Roma) üzerine gitmek istiyorsun; ben senin önünde yürüyeceğim*” der. Oğuz kurdu takiple sefere çıkar; Urum ve Urus (Rus) hükümdarlarını yener; Çin, Hind, Suriye ve Mısır ülkelerini fetheder.³

*Ben sizlere oldum kağan
Alalım yay ile kalkan
Nişân olsun bize “buyan”
Boz-kurt olsun bize “uran”.*⁴

İslâmî **Oğuz-nâmede** kurt çıkarılmış ise de Selçuklularla birlikte Yakın-şarka ve Anadolu’ya gelen Oğuzlar destânla birlikte Boz-kurt hikâyelerini de getirmişlerdi. Nitekim XII. asır Süryanî tarihçisi Mihael’e göre: “*Yeryüzü Türkleri taşımağa kâfi gelmiyordu*. Garba doğru ilerlerken önlerinde *köpeğe benzer bir hayvan* (kurt) bulunuyor ve onlar da ona yetişemiyorlardı. Bozkurt hareket etmek istediği zaman “**Göç**” (Yâni, kalkınız!) diye bağıyor; Türkler de durduğu yere kadar onu takip ediyor ve orada çadırlarını kuruyorlardı. Uzun zaman rehberlik eden kurt nihayet kaybolunca Türkler de artık geldikleri yerlerde oturup kaldılar”, yâni Yakın-şark ve Anadolu’da göçlere son verip yerleştiler ifâdesi ile Oğuzlarla birlikte destânlarının da nasıl geldiğini ve başka milletlerce de bilindiğini meydana koymuştur.⁵ Urallardan Avrupa’ya göçen

Devâdârî’nin ifâdeleri daha mufassal bir *Oğuz-nâme*’nin İslâm devrinde mevcûd olduğunu gösterirse de böyle bir eser elimize geçmiş değildir. Onun Depe-göz’e ve onu öldüren kahraman Basat’a ait kayıtları *Oğuz-nâme*’nin bir parçası olan Dede- Korkut kitabına uygundur. Hayli zorluklar çıkaran Farsça metni neşrederken Destân ve Oğuzlar hakkında mühim meseleleri de aydınlatmak niyetindeyiz.

³ *Oğuz Kağan Destânı*, s. 29.

⁴ *Oğuz Kağan Destânı*, s. 17.

⁵ *Chronique*, trc. Chabot, III, s. 153, 155.

Hunların da önünde kendilerine rehberlik eden bir geyiğin bulunduğu rivâyet edilmiştir.⁶ Semavî bir nurdan doğan Bugu-han ve evlâdları elindeki **kut** taşı Uygurların saadetini ve hâkimiyetini sağlıyordu. Bunun elden çıkması da onların Şarkî-Türkistan'a göçmesine sebep olmuştu.

Destân Türk milletini Oğuz Han'ın oğullarından türeyen Oğuz boyları ile Oğuz han'ın kumandanları sayılan Karluk, Kıpçak, Kanglı, Kalaç ve Uygurların nesli olarak bölümlere ayırırken Oğuzların hâkimiyeti altında millî birliği, bu uluslar-arası münasebetleri ve hukukî mevkileri de bir nizâma bağlamıştır. Oğuz dünya hâkimiyetini kurduktan ve ihtiyarladıktan sonra devletini altı oğlu arasında taksim ederken, feodal esaslara rağmen, millî birliği devam ettirmek ister. Gerçekten Oğuz'un her oğlundan doğan dört torunu ile çoğalan yirmi dört boy Oğuz milletini teşkil eder. Oğuzhan'ın üç oğlu Gün, Ay ve Yıldız'dan on iki torunu (boy) sağ; Gök, Dağ ve Deniz'den on iki torunu da sol kolu teşkil eder. Oğuz han *hâkimiyeti temsil eden yayı* birincilere, tâbiyeti temsil eden oku da ikincilere vermiştir. Oğuz beyleri ve boylarının siyasî ve hukukî münasebetleri de yayla ok münasebetine göre olduğundan sağdaki Boz-oklar, soldaki Üç-oklara üstündür. Yâni üç-oklar Boz-oklara tâbidir. Bu hukukî kaide Selçuklulara ve hattâ bir dereceye kadar Osmanlılara kadar devam eder.⁷ Millî ve yabancı çeşitli kaynaklarda Türk kağan ve sultanlarının boy beylerine, tâbi' Türk veya ecnebi hükümdarlarına ok göndermeleri kendilerinin yayı ve hâkimiyeti, onların da oku ve tâbiyeti temsil etmeleri dolayısıyla'dır. Gönderilen ok aynı zamanda hükümdarın emrini ve huzuruna daveti ifâde etliğinden onu alanlar derhal hakan ve sultanların yanına koşar. Garbî Gök-türklere bazan **On-ok** adı verilmesi de onların büyük kağanlara tâbi' on boya ve idareye ayrılmaları ile alâkalıdır.⁸ Muharebe ve mühim mes'elelerde hakan ok gönderince bütün tâbi' yabgu ve beylerin iştiraki ile yüksek bir meclis (Kurultay) kurulur ve müzakereler olurdu.

Çin kaynakları Gök-türklere Kunların torunu gösterir. Tatarların (Cücen veya Avar) hücumuna uğrayan ve imha edilen asıl bir Hun çocuğu Bozkurt tarafından kurtarılmış ve Gök-türkler de onunla kurdun nesli olarak türemiştir.⁹ Burada tarih ve destân birbirine karışmış; Gök-türklerin bayraklarında kurt başı bulunmuştur. Esasen Türk efsâne ve an'anelerinde mühim bir mev-

⁶ S. Eckhardt, *Attila ve Hunları*, s. 148.

⁷ A. İnan, "Orun ve ülüş meselesi", *Türk Hukuk ve İktisat tarihi mecmuası*, I.

⁸ Osman Turan, "Eski Türklerde okun hukukî bir sembol olarak kullanılması", *Belleten XXXV*, s. 305 - 318.

⁹ St. Julien, s. 2-5, 25.

kii olan kurt hikâyeleri Hunlara kadar çıkar.¹⁰ Bu sebeptendir, ki kurt Türklerce at gibi uğurlu ve hattâ mübarek sayılmış; Kâşgarlı Mahmud ve Dede-Korkut kitabının kaydettiği üzere bu telâkki İslâm devrine kadar gelmiştir.¹¹ Oğuzlar arasında kurttan başka her boyun kuşlardan ayrı ayrı mübarek (**ıduk**) sayılan birtakım ongunları da vardı.¹²

Cihângir Oğuz han ile babası Kara-han arasında vukubulan mücadele, M.Ö. III. asır sonlarında, Kun imparatoru tarihî Mete (Modun) ile babası Tuman arasındaki savaşın destânî bir in'ikâsından başka bir şey değildir. Aslında Çin kaynaklarının ilk Türk fâtihi olarak gösterdiği Mete hakkındaki kayıtları bile daha Hunlar zamanında bu şahsiyetin destânî bir hüviyet kazandığını gösterir. Böylece **Oğuz-nâme**'nin Hunlar devrine kadar çıktığını belirtmiş oluyoruz.¹³ Büyük Hun **Tan-yu**'su Mete'nin destânda Oğuz han olduğunu gösteren başka sağlam deliller de vardır. Gerçekten Hunlardan Osmanlılara kadar devam eden idarî, siyasî, sağ-sol teşkilâtı tarihî ve destânî bu iki hükümdara atfolunmakta ve bu suretle bu iki şahsiyet birleşmektedir. Mete'nin imparatorluğu yirmi dört kumandana taksimi yirmi dört Oğuz beyi ve boyuna tekabül eder. Her kumandanın maiyetinde 10.000 süvariden müteşekkil bir kuvvet (tümen) bulunması, orduda bundan sonra 1000, 100 ve 10 kişilik birlikler ihdası da Mete'ye isnat olunmuştur.¹⁴ Onun, fetihleri, teşkilâtı ve vatanperverliği cidden milletin kalbinde destânî hüviyeti ile de yaşamasına imkân vermiştir. Destânın Oğuz boylarına tâyin ettiği hukukî mevki ve dereceler Türk cemiyetinde fi'len yaşamış; bu da tarihî kayıtlarla meydana çıkmıştır. Esasen Oğuz han'a ait başka te'sis ve icadlar da vardır.

Oğuz han altı oğlu ile birlikte dünyayı fethedip cihângir olduktan sonra ana-yurduna (**yurt-i aslî**) döndü. Bir "**Uluğ Kurultay**" topladı. Binlerce hayvan keserek azim bir **toy** yaptı; altun bir otağ kurdu. Üç büyük oğlu Boz-oklar sağda, üç küçük oğlu Üç-oklar solda oturdu: "*Ey oğullarım! Çok savaştım; artık çok yaşlandım. Düşmanları ağlattım; dostları sevindirdim. Gök-Tanrı'ya borcumu ödedim*" dedi ve yurdunu oğulları arasında taksim etti. Ok-yay münasebetlerine

¹⁰ Eberhard, *Çinin Şimal Komşuları*, s. 67, 73, 85 - 87, 91, 104, 108.

¹¹ Dede-Korkut kitabında "*Kurt yüzü mübareketir*" ifâdesi (Kilisli neşri, s. 26) bunu gösterir. Kâşgarlı Mahmud çocuk doğunca "*Tilkü mü toğdı, azu böri mü*" sorulduğunu, tilki aldatığı için kızı, kurt da yiğitliği dolayısıyla erkeği temsil ettiğini söyler (*Dîvân I*, s. 359). Türkistan'da da şu:

"*İl ağrısız bolmaz, dağ börisiz bolmaz*" ata sözü vardır.

¹² Reşideddin, *Câmi ut-tevârih*, I, s. 30-44, 206, 219; O. Turan, *Oniki hayvanlı Türk takvimi*, İstanbul 1941, s. 43-45.

¹³ Mete ile Tuman arasındaki mücadele'nin destânı olduğuna O. Lattimore, *Inner Asian frontiers of China* (New York, 1951, s. 363-365) adlı eserinde işaret eder.

¹⁴ De Guignes, I, s. 200.

III. BÖLÜM

TÜRK -İSLÂM
CİHÂN HÂKİMİYETİ MEFKÛRESİ

1. İslâmiyet ve Türkler

“Türkler size dokunmadıkça siz de Türklere dokunmayınız.”

(Hazret-i Muhammed)

ORTA-ÇAĞLAR TARİHİ, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi, iki cihânşümül dinin yayılışı, cihân hâkimiyeti ve nizâmı dâvâsı, birbirleriyle mücadeleleriyle dünya tarihinde müstesna bir ehemmiyet arzeder. Hıristiyanlık Eski-çağların kargaşalık halinde bulunan putperest veya *çok tanrılı (polytheiste)* akidelelerini, Roma'nın materyalist ve mânen sukut etmiş hayatını yıkarak beşeriye-ti *vahdaniyete ve manevî nizâma* eriştirmeye uğraşırken, ondan altı asır sonra gelen, *İslâmiyet*, daha büyük bir dâvâ ve kudretle yalnız bu dinin gelişmesine sed çekmekle kalmamış; onu yerleştiği Yakın-şark ve Akdeniz ülkelerinden de söküp atmağa, daha sağlam bir *dünya nizâmı ve medeniyet* kurmağa muvaffak olmuştur. Zira İslâmiyet, Hıristiyanlığın ana akidelerini bozduğundan, **Teslis** (üçleme) inancı ile putperestlik te'sirlerinden kurtulamadığına, hayat ve medeniyeti inkâr ederek, beşeriyetin saadeti için zarurî olan, madde-rûh muvazenesini kaybettiğine inanarak bu dini de ilga ediyordu. Materyalizme karşı isyan eden Hıristiyanlık ilme ve medeniyete karşı da şiddetli davranırdı. İskenderiye kütüphanesinin yakılması, Şarkî-Roma'nın büyük imparatoru Justinianus'un Atina Felsefe mektebini kapaması ve birçok ilim adamının öldürülmesi veya İran'a kaçması bu dinin *medeniyet ve hayata aykırı* mücadelelerinin göze çarpan ilk misallerini teşkil eder. Papalığın, ilim ve akıl ile birlikte, hayatı da inkâr eden otoritesi Orta-çağ Hıristiyan dünyasını bir karanlık devre düşürdü; taassup ve suiistimler üzerinde kurulan bir kilise hâkimiyeti, asırlar boyunca, insanları zulüm ve cendere altında tutmağa çalıştı. Bu durum İslâm medeniyetinin tesiri ile Avrupa'da uyanan ilim ve san'at hareketlerine, XV. asra, kadar devam etti.

İslâmiyet ise ilim ve akıl yolunu benimsiyor; Kur'an ve Hazret-i Peygamber insanları muhakemeye ve bu vasıta ile ilâhî hikmetleri düşünmeğe davet ediyordu. Her basit vak'a karşısında Hazret-i İsa'ya isnad olunan mucizelere mukabil Hazret-i Muhammed *en büyük mu'cizesinin Kur'an* olduğunu söylüyor ve İslâm'da çok az mu'cize yer alıyordu. Böylece İslâmiyet ilim ve din, akıl ve iman, madde ve ruh, hayat ve ahiret arasında tam bir muvazene kuruyor; bu suretle insan tabiatına uygun esasları ile beşeriyete medeniyet ve saadet yollarını açıyordu. İslâmiyet bu hüviyeti sayesinde yalnız madde âleminde, tarihin kaydettiği, iki mu'cizeyi gerçekleştirmiştir. Filhakika dünyanın ücra bir köşesinde yaşayan küçük bir kavim, Hazret-i Muhammed vasıtası ile üflenen *İlâhî rûhun* kudreti ile yeni ve büyük bir millet haline inkılâp etmiş; meçhul veya sâde insanlar birdenbire tarihin kahraman ve dâhileri olmuştur. İslâmiyet bu ilâhî kudreti sâyesinde *Hazret-i Ebubekir*'in dehâsı ile hayatiyetini, *Hazret-i Ömer*'in fetihleri ile de dünyaya yeni ve üstün *nizâm* getirdiğini ispat ediyordu. Hazret-i Ömer bir avuç müslüman gazisi ile, 641'de Suriye ve Mısır kıt'alarını fethederek koca Şarkî Roma'nın kanatlarını kırmış; 642'de de büyük Sâsânî imparatorluğunu yıkmıştır. İmparator Heraklius, şaşkın bir durumda, Suriye'yi terketmiş; bir müddet sonra da İran şehinşâhı Yezdigerd de Türkler nezdinde sığınak bulmak ümidi ile şarka doğru koşmuş ve kaybolmuştur. Böylece İslâmiyet az bir zaman zarfında Atlas sahillerinden Sır ve Sint nehirleri kıyılarına, Kafkas dağlarından Pirene dağlarına kadar yeni bir İslâm dünya nizâmını, yeni bir görüş ve yeni bir hayatı kuruyordu. İşte bu büyük kudret ve fetihler, tarih bakımından, İslâmın birinci mu'cizesini teşkil eder.

İslâmiyet, beşeriyeti dâlaletten kurtarmak ve hidâyete eriştirmek dâvâsı ile zuhûr etmiş; kendine mahsus bir dünya sulhu ve nizâmını da birlikte getirmiş ve bu suretle yeni bir cihân hâkimiyeti mefkûresi başlamıştı. Hıristiyanların kendi dâvâları için Haçlı seferlerine mukabil *İslâmın cihâdı* farz kılması da onun dünya görüşünü gerçekleştirmek gayesine matuf idi. Bu sebeple İslâm dini dünyayı **Dâr ül-İslâm** (İslâm ülkeleri) ve **Dâr ül-harb** veya **Dâr ül-cihâd** (gayri müslim memleketleri) olarak ikiye ayırmıştır. **Dâr ül-cihâd** olan ülkeler ve halklarının İslâma tecavüz ve tehditte bulunması cihâdın farz olması sebebi idi. Bu münasebetle cihâd, sanıldığı gibi, mutlak surette gayri müslimlerle savaşmak ve memleketlerini işgal etmek mânâsında değildir. Gerçekten İslâmiyet cihâdı emrederken haksız yere bir muharebeyi terviç etmiyor; kendisine bir tehdit ve tecavüz olmadıkça cihâd müsaadesini vermiyordu. Bundan başka **Dâr ül-harb**'ı **Dâr ül-İslâm** yapınca da Hıristiyan ve Yahudi gibi *Ehl-i kitap* kavimlere İslâm hukukunu, nizâmını ve adâletini tatbik ederken onlara âmân veriyor ve "**La ikrâhe fi'd-din**" (Dinde cebir yoktur) düstûru

ile de **Zimmilerin** dinlerine, ibâdetlerine ve hürriyetlerine dokunmuyor; kilise ve manastırlarına saygı gösteriyor. Zimmilerin hukukî durumları, Hazret-i Ömer'in Kudüs'ün fethi münasebeti ile verdiği *ahid-nâmeye* göre bütün kaideleriyle tesbit edilmiştir. Zimmilerin, İslâmlardan farklı olarak, ödedikleri **cizye** vergisi de askerî mükellefiyetten muaf tutulmalarına bedel sayılıyordu. Zira cihâd farizesi sadece Müslümanlara aid idi. Zimmilere ait bu hükümler Tanzimat'a kadar devam etmiştir. Türkler, bu yüksek esasları ve ileri medeniyeti ile İslâmiyete girerken bu dinde kendi savaş ve barış anlayışlarını, cihân hâkimiyeti ve nizâmı mefkûrelerini buluyor; daha derin bir iman ve şevkle ona sarılıyorlardı. Zira bu nizâm hakka, Allah'ın emirlerine uygundur.

İslâmiyet, siyasî hudutları ile yeni nizâmını kurduktan sonra, Abbasiler zamanında, aynı sür'at ve kudretle, ilim ve kültür hamlelerine girişmiş ve en yüksek medeniyet seviyesine ulaşarak karanlığa gömülmekte olan dünyaya aydınlık ve saadet getirmişti. Filhakika Hıristiyanlık mîrâs aldığı eski ilm ve medeniyet eserlerini imha ederken İslâmiyet, tamamiyle aksine, kendi sağlam esasları ile, eski Şark, Yunan, İran, Türkistan ve bir miktar da Hindistan ve Çin'in fikir mahsullerini yoğurarak yeni bir medeniyet sentezi vücûda getirmişti. Hıristiyanlık ilmi, hayatı ve medeniyeti inkâr ederken İslâmiyet bunları yükseltiyor; *ilim tahsilini* bütün müslümanlara emrediyor; âlim ile câhilin müsavi olamayacağını bildiriyordu. Böylece madde-rûh muvazenesini kurarak Eski-çağ kültürlerini, yeni ve yüksek bir medeniyet sentezi ile Yeni-çağlara ulaştırma şerefi Hıristiyanlığa değil, İslâmiyete aittir. Hattâ Avrupalılar medeniyetlerinin kaynağı saydıkları eski Yunan'a kavuşmayı bile İslâm medeniyetine borçludurlar. Gerçekten Avrupa XII-XV. asırlar zarfında, İslâm'dan aldığı ilim, kültür ve teknik aşilar sayesinde kendi medeniyetini kurabilmiştir. İşte İslâmiyetin tarih bakımından ikinci mu'cizesi de budur.

İslâmiyet, Hıristiyanlığı ilga etmekle beraber, başlangıçta Ehl-i kitap olan Rûmları (Romalıları) ateş-perest İranlılara tercih ediyordu. Filhakika Gök-türk ve Bizans ittifakı karşısında mağlûp olan Sâsânî imparatorluğu nihayet Avarlar ile birlikte mukabil taarruza geçerek büyük zaferler kazanmış; İran orduları, Suriye ve Mısır'ı işgal ettikten sonra, 626'da, Kadıköy'e kadar ilerlemiştir. Bu hâdiseleri Ehl-i kitab'ın mağlûbiyeti sayan müslümanların üzüntüsü karşısında nâzil olan **Rûm** sûresinde: "*Rumlar yakın bir memlekette mağlûp oldu; fakat on yıldan az bir zaman zarfında galip gelecekler ve o gün müslümanlar sevinecektir*" âyetleri ile müslümanların endişeleri giderilmiştir. Nitekim Heraklius bu istilâlar karşısında Hazarlar ile ittifak ederek mukabil taarruza geçmiş; Hazar ordusu han'ın yeğeni Şad kumandasında, 627'de, Azarbaycan'ı ve şarkî Anadolu'yu istilâ ederken Rumlar da Irak ve Suriye'de ilerledi; 629'da

Kudüs'ü ve şarkta işgal edilen bütün memleketleri kurtardı. Böylece müslümanlar Kur'an mu'cizesi ve tebşiratının gerçekleştiğine şahid olmuşlardır. İslâmiyet, bu kuruluş devresinde, Rumlara karşı sempatisini göstermekle beraber, Orta-çağlar boyunca dünya nizâmını kurmak ve beşeriyeti saadete eriştirmek dâvâsı karşısında başlıca rakîp olarak Hıristiyan dünyasını ve Bizans imparatorluğunu bulmuş; onunla daimî cihâd halinde bulunmuş ve Haçlı taarruzları ile karşılaşmıştır. Bu sebeple İslâm'ın bu sempatisi kuruluş devrine aittir. Nitekim Sâsânî devleti ile birlikte Zerdüşt dini de yıkılıp tarihe karışınca İranlılar, birtakım yıkıcı hareketlere rağmen, İslâm dünyası ve medeniyetinin başlıca rükünlerinden biri haline gelmiştir.

Hazret-i Muhammed'in Türklere karşı ilk teveccühünü de bu sebebe bağlamak, Sâsânî İran'ın sarılması ve İslâm istilâsına hazır bir duruma gelmesinde Ak-hun, Gök-türk ve Hazar ordularının kazandığı zaferleri hatırlamak mümkündür. Gerçekten Hazret-i Paygamber'in Türkler lehinde rivâyet edilen hadîslerinden biri "*Türkler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayınız*" hadîsi olup Ebû Dâvud Sicistanî'nin **Sünen** gibi muteber hadîs külliyyatında ve pek çok tarihî kaynaklarda yer almıştır. Bundan başka Türklerin bu devirde *tek Tanrı inancına* erişmeleri ve belki de istikbalde İslâma yapacakları büyük hizmetler de bu teveccühte âmil olmuş ve Türkler istilâcı ve ateş-perest İranlılara tercih edilmiştir. İslâmın zuhûru sıralarında **Câhiliyye** şâirlerinin Türklerden bahsetmeleri Arapların onları tanıdığına ve dünya hâdiseleri üzerinde te'sirlerine vâkif bulduklarına delâlet eder. Eski Arap âlimleri de Türkler ile İranlılar arasında vukubulan muharebeleri ve Sâsânî hükümdarı IV. Hürmüz'ün (cülûsu 579) Türk hâkanının kızından (**Türk-zâd**) doğduğunu biliyorlardı. Emevî halifesi III. Yezid (744) dört büyük hükümdarın, yani İran **Kisrâ'sı**, Türk **hâkanı**, Rûm **kayser'i** ve Emevî Mervân'ın torunu olduğunu iftiharla söylüyordu.¹ Tüccar bir kavim olan Mekkeliler (Kureyşliler) Suriye seferleri esnasında Türklerin İranlılar ve Bizanslılar ile münasebetlerini öğrenmişlerdi.

Araplar İran'ı istilâ edip Mâverâünnehir'e dayanınca Türkler ile karşılaşmışlardır. Bu sırada Gök-türk imparatorluğu da ikiye parçalanmış ve Çinlilerin istilâsına uğramıştı. Bu durumda gittikçe kuvvetlenerek Gök-türklerden ayrılan Hazar yabguları artık kağan unvanını almış ve Sâsânîlere karşı Bizans ile ittifakı devam ettirmişlerdi. Bununla beraber Garbî Gök-türk hükümdarı Tung yabgu (619-630) da bu esnada İran'ın şark vilâyetlerini işgal etti. Fakat bir yandan iç mücadeleler, öte yandan da Çinlilerle savaşlar dolayısıyla Gök-türk devleti Tulu Han'ın (638-651) ölümü ile artık şarkta olduğu gibi, garpte

¹ Câhiz, *Fezâil ul-Etrâk*, s. 53; Taberî, II, 1874; Mes'ûdî (Kahire), I. s. 193.

IV. BÖLÜM

OSMANLILARDA
CİHÂN HÂKİMİYETİ

1. Anadolu'da Yeni Kudretin Teşekkülü

“Âhir zamanda hanlık girü Kayı'ya değe, kıyamet oluncaya dek. Bu dedüği Osman neslidür”.

(Dede-Korkut)

TÜRK VE İSLÂM TARİHİ'nin en muhteşem devri Osmanlıların eseridir. Onlar millî ve İslâmî mefkûrelerin dâhiyane terkîbi, siyasî istikrar ve içtimaî adâletleri sâyesinde üç kıtanın ortasında ve Akdeniz havzasında beşer tarihinde “Nizâm-ı âlem” dâvasının en kudretli temsilcileri olmuşlardı. Osmanlı hânedanı dünyada hiç bir aileye nasîb olmayan büyük ve dâhi pâdişâhları birbiri ardından yetiştirmekle bu devlete yalnız en yüksek hayatiyeti bahşetmedi; onu millî, İslâmî ve insanî idealler üzerinde ve milletlerin kalbini kazanarak cihân hâkimiyeti mefkûresinin de en sağlam bir teşkilâtı hâline getirdi. İslâm dininin beşeriyeti saadete, adâlete ve insanlığa erîştirmek için ilân ettiği yüksek esaslar ve dünya nizâmı mefkûresi de en ileri derecesini Osmanlı devrinde gerçekleştirmiştir. İslâm adâletine ve müsâvilik fikrine aykırı bir siyaset takip eden Emevî devleti aşırı Arap milliyetçiliğinin kurbanı olarak kısa bir zamanda tarihe karışınca yerine geçen Abbâsî halifeliği İslâm dünyasını bu hastalıktan kurtardı ve Müslüman kavimler arasındaki huzursuzluğu âhenge çevirdi. Bununla beraber kavmî asabiyete son veren Abbâsî halifeliği mezhepler ve sınıflar arası uçurumları ve mücadeleleri yatıştırmağa muvaffak olamadı; içtimaî adâletsizlik hüküm sürdü. Nihayet siyasî otorite ve birliği de muhafaza edemiyerek İslâm medeniyetinin iç ve dış buhranlarla sarsılması, İslâm dünyasının tehlikelerle karşılaşması mukadder oldu. İslâm dünyasına taze bir ruh ve kan, medeniyetine de yeni hamleler bahşeden Selçuklular da aynı içtimaî ve dinî huzursuzluklar, Bâtınî nifakları ve hususiyile kendi feodal bünyesinin sebep olduğu siyasî parçalanmalar dolayısıyla, uzun müddet, imparatorluk

nizâmını muhafaza edemedi. Abbâsî devrinde mevcut içtimaî hastalıklar, dinî mücadeleler, müfrit Şîî ve komünist hareketleri Selçuklu imparatorluğunu da aynı illetlerle karşılaştırmıştı. Böylece Selçuklu imparatorluğunu parçalanmış bir durumda bulan Haçlılar, büyük kayıplara rağmen, Anadolu'yu aşmış ve Selçuklu hudutları içerisinde yerleşerek bir takım küçük kırıllık ve kontluklar kurabilmişlerdi. Akdeniz havzasında cihân hâkimiyeti ve nizâmı kurmuş olan Roma imparatorluğu da barbarların tecâvüzlerinden emîn bulunmuyor; hâkim ve yüksek Romalı, tâbî ve aşağı yabancı kavimler, efendi ve esir sınıflar arası huzursuzluklar, manevî kargaşalık ve materyalist hayat Roma âlemini sarsıyordu. Onun devamı olan Şarkî-Roma veya Bizans imparatorluğu da, bilhassa yunanlılaştıktan sonra, yabancı kavim, din ve mezhep mensuplarına zulüm yapmakla, büyük toprak aristokratları ve sefil halk kitleleri yaratmakla malûl idi. Roma'nın materyalizmi ve manevî kargaşalığına karşı çıkan Hıristiyanlık da, İslâmîyet gibi, yeni bir dünya nizâmı ve cihân hâkimiyeti mefkûresi getiriyor; fakat hiç bir din ve mezhebe hürriyet hakkı tanımıyor; ilmi ve hayatı inkâr ederek Haçlı seferlerini bu gaye ile yapıyordu.

Osmanlı imparatorluğu bütün bu illetlerden uzak kalarak kavimler, dinler ve mezhepler-arası sağlam bir âhenk, halk kitleleri arasında içtimaî adâlet kurmakla milliyetler arasında hiç bir fark ve tezada müsaade etmemekle dünya tarihinde milletlerarası en kudretli ve cihânşümül bir siyasî camiaı teşkil ediyordu. Osmanlı devleti ve pâdişâhlarının dâvaları da, kendi tabirleri ile, **Nizâm-ı âlem** üzerinde toplanıyor; İmparatorluğun vücûd-ı hikmeti ve cihâdi da bu millî, İslâmî ve insanî esaslara bağlı bulunan bir cihân hâkimiyeti mefkûresine dayanıyordu. Bu mefkûre cidden Türk, İslâm ve dünya tarihinde en yüce derecesini bulmuş ve müstesna bir kudret kazanmıştı. Bu büyük siyasî varlık, eski ve yeni imparatorluklardan farklı olarak, ne dışta istilâ tehditlerine ve ne de içeride çeşitli ırk, din, mezhep mensupları ve sınıfların huzursuzluk endişelerine maruz bulunmuyordu. Öyle ki imparatorluğun inhitatı ve emperyalist tahrikler vukubulmasa idi, XIX'uncu asırda, Hıristiyan ve Müslüman hiç bir milletin bu âhenkli ve milletler-arası Osmanlı camiasından ayrılmaları düşünülemezdi. Yeni-çağlar Avrupasında meydana çıkan ve cihân hâkimiyeti fikirlerine sahip olan Avrupalı devletler sözde insanlık fikirleriyle de mücehhez buldukları halde ne millî bencillik (**égoisme**) ve istismardan ve ne de sınıflar arası adâletsizlik ve mücadelelerden masun kalamamışlardı. Bu sebeple Osmanlı imparatorluğu kendi yüksek müesseseleri ve sağlam siyasî bünyesiyle tarihte bir istisna teşkil eder. Son Birleşmiş Milletler ideali nazariyatta Osmanlı dünya nizâmı ve cihân hâkimiyeti mefkûresiyle mukayese edilebilirse de bu teşkilât millî ve İslâmî bir mefkûreye ve milletleri tatmin

eden bir fikir sistemine ve manevî nizâma dayanmadığı için materyalist dünyanın huzursuzluğu ve tehlike endişeleri devam etmektedir.

Osmanlı mefkûre kudreti, onun maddî-manevî kaynakları Türk ve İslâm tarihinde mevcut olmakla beraber bunların teşekkülü ve inkişâfı Anadolu’da vukubulmuştu. Moğol istilâsı bir müddet cihân hâkimiyeti mefkûresini Türklerin elinden almış ve onun yerine, diğer eski imparatorluklardan da daha fazla, bir tahakküm devri yaratmış olmakla süratle tarihe karışmış ve dünya nizâmı bayrağı tekrar Türklere intikal etmiştir. Gerçekten Moğol istilâsının en ağır ve öldürücü darbelerine maruz kalmalarına rağmen, Müslüman ve Hıristiyan kavimler değil, yine Türkler hayatiyeti temsil ediyor ve tedricen eski cihân hâkimiyeti mefkûrelerini daha muhteşem bir kudret halinde diriltiyorlardı. Moğol istilâsının dehşeti önünde Bizans hudutlarına yığılan Türkmenler çöken Selçuklu ve İlhanlı devletleri yerine yeni bir kudret ve hayatiyeti temsil ediyor; uclarda Moğollara karşı istiklâlini muhafaza eden Türkmen beyleri arasında en mütevazî gözükten Osmanlı Beyliği cihân hâkimiyeti mefkûresiyle geliştikçe hayatiyetini, Türk cihân hâkimiyeti ve nizâmının hakikî vârisi olduğunu isbat ediyordu. Osmanlıların Bizans karşısında giriştiği süratli fetihler bu mefkûreyi canlandırıyor. Anadolu Türkleri uzun müddet Keykubad’ın saltanatını saadet devri ve Köseadağ (1243) da Moğollara mağlûbiyeti de bütün felâketlerin başı sayıyorlardı. Bununla beraber Moğollar 1277’de Selçuklu devletini yıkıp kendi tahakkümleri başlayıncaya kadar Anadolu’da inkişaf etmiş olan iktisadî ve medenî hayat fazla sarsılmamış; fakat bu tarihten sonra Moğol zulmü ile siyasî ve iktisadî sukût süratle kendini hissettirmiştir. Bu sebeptendir, ki çağdaş mütefekkir **el-Omari** de Türkiye hakkında: “*Bu memleket Selçukluların son zamanlarına değin cennet gibi idi. Orada halk saadet günlerini yaşıyordu. Fakat yeryüzünü alt-üst eden Çingiz Han oğulları Rum (Anadolu)u da istilâ ettiler*” ifadesiyle verdiği tafsilâtı bir cümleye sıkıştırdı.¹ Moğol devrinin yarattığı buhran ve kargaşalık Selçuk tarihçisi Aksarayî’nin eserinde de tafsilâtiyle anlatılmıştır. Bu kötü hâtıra dolayısıyla Anadolu Türkleri arasında nefreti ifade eden “**Âl-i Cengiz oyunu**” ve Osmanlıların “**Tatar-i bed-reftâr**” tâbirleri pek yaygın olup bugüne kadar devam etmiştir. Buna mukabil, asıl unsurunu Bulgar ve Kıpçak Türkleri teşkil eden, Rusların ilerlemesini durduran şimal Türkleri ve hususiyile Avrupa seferlerinde Osmanlıların kudretli süvari kuvveti olan Kırım hanlığı halkı “**Tatar-i sabâ-reftâr**” gibi sevimli bir tabir ile ifade ediliyordu. Anadolu’nun uğradığı bu siyasî parçalanmayı, buhranları ve beylikler-arası mücâdeleleri gören Avrupalılar Papalığın Türklere karşı yeni bir *Haçlı istilâsına* girişmesi için tam bir fırsatın mevcudiyeti üzerinde duru-

¹ *Mesâlik ül-ebâr*, nşr. Fr. Taeschner, Leipzig 1929 (Anadolu kısmı), s. 2.

yorlardı.² Fakat Avrupa bu devirde bir Haçlı seferine girişecek bir durumda değildi. Papalar sadece denizci İtalyan cumhuriyetlerini Anadolu beyliklerine karşı bazı Haçlı taarruzlarına sokabilmişlerse de bu, karalarda ve büyük ordular halinde mümkün olamamıştı. Selçuklulardan sonra *Haçlı seferlerinin ikinci devri* Osmanlı kudretinin meydana çıktığı ve Balkanlarda yerleştiği zaman başlar ve bu seferlerin devamı Osmanlı cihâdını tahrik eder.

Moğollar Orta Asya Türklüğünü ve medeniyetini imha ederken istilânın dehşeti karşısında onların kılıcından kurtulan büyük göçebe kitleleri ve şehirli âlim, tacir, edebiyatçı ve sanatkârlar da Anadolu'ya sığınıyor; Selçuklu hudutlarında eskiden beri mevcut göçebeler üzerine muhaceret dalgaları yeni Türkmen kitleleri yığıyor ve uçlardaki kesafeti azim bir şekilde arttırıyordu. Nitekim, bu devirde, ilk Selçuklu istilâsı derecesinde, bir nüfûs Anadolu hudutlarında yığılmıştı. Kaynakların teferruatıyla kayıt ve tasvir ettiği bu insan seli Azerbaycan, Errân (Karabağ) ovaları ve vadilerinde "*karıncalar gibi kaynaşiyor*" ve göç dalgaları buradan Türkiye'ye akıyordu.³ Bu münasebetle, Anadolu'nun diğer bölgeleri, Çukurova, Şimalî Karadeniz ve diğer hudut sahaları bir yana sâdece Denizli havzasında 200.000, Kastamonu vilâyetinde 100.000 ve Kütahya dağlarında 30.000 hâne (çadır) halkı göçebe Türkmenlerin, XIII'üncü asrın ikinci yarısında, yaşamakta olduğunu belirtmek umumî bir fikir vermeğe kâfidir.⁴ Bir Bizans kaynağı; "*Moğolların püskürttüğü Türkmenler vilâyetleri işgal ediyor ve Rumları sıkıştırıyorlardı. Türkler Moğollar karşısında nasıl kadın gibi kaçıyorlarsa Rumlar önünde de öylece erkek oluyorlardı*". Bu sebeple Moğol istilâsı onlar için felâket değil saadet getiriyor ve Roma (Bizans) topraklarını işgal ediyorlardı" ifadeleriyle bu nüfûs akınını güzel tasvir eder. Başka bir Rum müellifi de Menderes havzası ahâlisi, hücrelerinde yerleşmiş keşişleri tarafından da terk edilmiş ve ıssızlaşmıştı.⁵ Kastamonu ve Bolu havalisinde yığılan Türkmenler tazyiki sahillere doğru artırmış ve Rumlar buraları boşaltarak İzmit'e doğru kaçmıştı: "*Yollar karıncalar gibi kaynaşiyor; her yerde koşuşan insan ve hayvan kalabalıkları yolları tıkiyordu*". Bu müthiş izdiham içerisinde anasını, babasını, karısını ve çocuklarını aramayan ve ağlamayan kimse kalmamıştı". Bütün Şark bölgeleri (Garbî Anadolu) Edremit'e kadar istilâ edildi. Türkler İznik ve Bursa gibi müstahkem şehirlerin kapılarına vardılar. Boğazın

² Rubruck, s. 281; A. S. Atiya, *The Crusades in the later Middle Ages*, London 1938, mukaddimesine bak.

³ Nesevî, *Siretu Celâleddin Mengübirtî*, nşr. G. Houdas, s. 159, 223, 225, 226, 229; Z. Kazvîni, *Âsâr*, nşr. Wüstenfeld, Leipzig 1848, s. 379.

⁴ İbn Sa'id el-Mağribî, *Kitab Bast ul-arz*, Tetuan 1958, s. 118, 128.

⁵ N. Gregoros, I s. 137: P. Wittek, *Menteşe beyliği*, trc. s. 16.

V. BÖLÜM

TÜRK TARİHİNDE
İNSANLIK İDEALİ

1. Türklere Karşı Haksız İsnatlar

“Yetmiş iki millete kurban ol âşık isen,
Tâ âşıklar safında imâm olasin sâdik.”

(Yunus Emre)

“Dinle neyden çün hikâyet etmede,
Ayrılıklardan şikâyet etmede.”

(Mevlâna Celâleddin)

TÜRKLERİN iki bin yıllık bir tarih boyunca kıtaları, bir çok yabancı ırk, millet, din ve mezhep mensuplarını idare etmelerini yalnız kendi kuvvetleri ve cihân hâkimiyeti mefkûreleri ile izah etmek mümkün değildir. Filhakika Türkler, eğer yabancı kavimlere karşı, sağlam bir adâlet duygusuna, geniş bir dinî müsamahaya ve yüksek bir insanlık idealine sahip bulunmasa, dar bir milliyetçi veya ırkçı zihniyete, sert bir dinî taassuba kurban olsalardı şüphesiz bu çeşitli unsurların mukavemetleri ile karşılaşır; cihânşümûl imparatorluklar kuramaz ve tabiatıyla tarihî azametleri gibi bu yüksek mefkûreleri de vücud bulamazdı. Türklerin İslâmdan önce hâiz olduğu bu vasıflar İslâmiyetin kabulü ile çok daha kuvvetli bir mahiyet aldı ve cemiyet bünyesine kök saldı. Çok samimî Müslüman olan Türkler Kur'anın “Allah adâlet ve iyilik emreder”, “Allah adâlet edenleri sever”. Cenâb-ı Hak cihâd esnasında ve din uğrunda adâleti emreder; düşmanlara zulüm yapmayı, kadın, çocuk ve ihtiyarlara dokunmayı yasak eylemiştir, İslâmiyet adâleti mülkün temeli saymış; küfr ile devamı mümkün olan mülkün (devletin) zulm ile bâki kalamıyacağını ısrarla belirtmiştir. Bu âyetler müslüman hâkan, sultan ve beylerin idarelerinde daima rehber olmuştur. İslâmiyet ve Türkler dünyaya hak ve iyilik getirdiklerine ve beşeriyetin bu sâyede saadete erişeceğine inandıkları halde, bu yüce gaye uğrunda dahi, adâleti her şeyin üstünde tutuyor ve asla halkların arzularına

aykırı bir siyâset ve hareket bahis mevzuu bulunmuyordu. İslâmiyet uğrunda yapılan cihâd da elbette bu kayıtlara tâbi idi; zaruret olmadıkça bir savaşı terviç etmiyordu. Esasen cihâdın mânâsı hak yolunda ve dünya nizâmı uğrunda maddî-manevî imkânların ve gerekince de canın feda edilmesi idi.

Eski-çağ hükümdarları yabancı kavimlere karşı yaptıkları zulümleri ve katilleri gururla ifade eder; bunu eserleri ve kitâbeleri ile tarihe mal ederken Gök-Türk kitâbeleri kendi zaferlerini bu türlü öğünmelerle süslemiyor; bilâkis sâdece kendi kavminin felâket günlerinde derya gibi akan kanlarından ve dağ gibi yığılan kemiklerinden bahsediyor; öldürdükleri düşmanlardan dolayı gurur duymuyorlardı.¹ *Gök-Türk hâkanları* daima *sulhü kurmak ve korumakla* öğünüyor; savaşı da müdafaa zarureti ile yaptıklarını belirtmeyi ihmal etmiyorlardı. Türkçede “il” kelimesi hem devlet, hem de devletin ilk vazifesi olan sulh mânâsına geliyor ve bu sebeple de sulhun tesisine memur olan kimselere de “ilçi” deniliyordu. Türk töresinde “**ilçiye zevâl yoktur**” sözü de bu vazifenin ehemmiyet ve kudsiyeti ile alâkalıdır. Kun devrinden beri Şamanî Türkler muahedelerini merasimle yaparken *kurban kesmeleri* de dikkate şâyândır. Muahede akdinde *dostluk ve kardeşlik tesisinde* kanlarını kımız veya şarap bardağına akıtıp içerlerdi, ki buna “and” (yemin) ve “and-içme” denirdi.² XIII’üncü asırda, Balkanlarda, Kuman hükümdarı ile İstanbul Lâtin imparatoru arasında anlaşma olunca: “*Kumanlar kanlarını bizimkilerin kanları ile karıştırdılar; şarap ve su içine katarak bizimkilerle birlikte içtiler ve kan kardeşi olduklarını söylediler*”.³ Türklerin muahede yaptıkları yabancılara kardeş gibi bağlanmalarını gösteren bu merasim ahde vefanın ve sulha bağlılığın çok mühim bir inanca dayandığına delâlet eder.

Şamanî devrinde Gök-Türk, Uygur ve Hazar hâkan ve devletlerinin yabancı dinlere ne derece müsâmaha gösterdiklerine, Yakın-Şarkta tâkibe uğrayan bir çok din ve mezhep mensuplarının hürriyete ve himâyeye kavuşmak için nasıl Türk ülkelerine sığındıklarına yukarıda temas etmiştik. Hattâ Türk devletleri yalnız yabancı din mensuplarını himâye etmekle kalmıyor; aynı devletin hudutları içerisinde Türkler de çeşitli dinlere mensup cemaatlerle bir arada ve âhenk içerisinde bir hayat sürüyorlardı. Gerçekten Türkler VI-XI’inci asırlar

¹ Türklerin bu insanî vasıflarına ilk defa dikkati çeken büyük Rus şarkiyatçısı W. Barthold olduğunu belirtmeliyiz (*Orta Asya Türk tarihi*, s. 10-11).

² Kâşgarlı Mahmud, *Divân*, I, s. 45, 382. Ahid ve misaka *biçgas* da deniliyordu.

³ Joinville, *Histoire de Saint Louis*, Paris 1872, s. 222. Sultan II. Bayezid devri şâiri: “*Kan yoldaşydı, karındaş oldu*” ve Yavuz devrine mensup bir şâirin de:

Okların can almağa tîrinle yoldaş oldular

Sinelerde kan yalaşdılar karındaş oldular

beyitleri bu eski an’anenin izlerini gösterir.

arasında, Şamanî, Buda, Manî, Hıristiyan, Yahudi ve İslâm dinlerine mensup olarak bir arada yaşamakla tarihte de görülmemiş bir müsamaha ve insanlık örneğini veriyorlardı. Gök-Türk, Uygur, Hazar ve Moğol hanları huzûrunda çeşitli dinlerin mümessilleri arasında, hiç bir taassup görülmeden, dinî münakaşalar cereyan ediyordu. İslâmiyeti kabul ederek Yakın-Şarka ve Anadolu'ya gelen Türkler, bu eski an'aneleri birlikte getirdikleri gibi İslâmiyetin **Ehl-i kitâb**'a, Semavî din mensuplarına bahşettiği hak ve hürriyetleri de, kendi anlayışlarına uygun olarak, dikkatle tatbik ediyorlardı. Dindar Türk sultan ve beyleri bu vasıflara sahip olduğu gibi İslâmiyeti henüz sathî bir şekilde kabul eden eski Şamanî inanış ve düşüncelerini muhafaza eden göçebeler de aynı müsamaha anlayışına bağlı idiler. Böylece Türkler millî ve İslâmî an'anelerin imtizacıyla çok ileri bir nizâm getiriyorlardı. Selçuk sultanları ve Türkmen beyleri Yakın-Şarkta ve hususiyile Anadolu'da karşılaştıkları Hıristiyan din ve mezheplerine karşı takip ettikleri siyâset bu millî ve İslâmî an'aneyle dayandıktan başka devrin içtimaî şartlarına ve kendi menfaatlerine de uygun bulunuyordu. Bu sâyede Anadolu'da yerli Süryani, Ermeni ve Rum halklarını kendilerine bağliyor; bu da Bizans'ın dinî, idarî ve malî tazyiklerine karşı Türk idaresini tercihe sebep oluyordu. Türklerin Anadolu'ya getirdiği **Mîrî** toprak idaresinin toprak aristokrasisini kaldırması ve içtimaî adâleti sağlaması da din hürriyeti kadar yabancı halkları cezbediyordu.

Selçuklu devletinin teşekkülünden önce bir milletin toptan muhacereti sûretiyle vukubulan istilâ ve akınların yerli halklar üzerinde iyi tesirler bırakmadığı, Hıristiyanlar gibi Müslümanların da, bu göç dalgalarından şikâyetçi olduğu malûmdur. İstilânın zarurî bir neticesi olan bu akınlar Selçuklu devletinin kurulmasıyla nizâma konulmuş ise de, zaman zaman, muhaceretlerin sebep olduğu hâdiselere karşı yerliler gibi yerleşik hayata geçen Türkler de şikâyetlerde bulunmuşlardır. Türkiye Selçukluları zamanında ve meselâ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin eserlerinde **Türk** adına verilen yağmacı gibi kötü mâna da göçebelerin ve husûsiyle Karaman Oğullarının isyanları, Konya'yı işgal ve yağmaları ile alâkalıdır. Fakat bir göçebe devlet veya beylik kurulunca derhal **nizâm ve kanun hâkim** olmuş; hürriyet ve adâlet hüküm sürmüştür. Nitekim, yukarıda izah ettiğimiz üzere, Selçuk devrinde hüküm süren adâlet, hürriyet ve refah o dereceye yükselmiştir ki İslâm ve Hıristiyan eserlerinde bu ilk istilâ ve akınlara dair hiç bir iz kalmamış ve Türk idaresine karşı sadece şükrân hislerini ifâde etmişlerdir.

Büyük Türk muhaceretine, göçebelerin hayat tarzına ve Türk devlet sistemine nüfuz edemeyen yabancı müellifler Hıristiyanların Selçuklu Türklerinden çok zulüm gördüklerini ve Haçlı seferlerinin de bu sebeple başladığını

ileri sürüyorlardı. Bu asılsız hüküm de, şüphesiz tarihçilerin ilk Türkmen akınları hakkında, kroniklerin verdiği kayıtları mübalâğa etmeleri ve muahhar devirde Türklere karşı beslenen taassuba düşmeleri ile ilgili idi. Halbuki Haçlı seferlerinin hazırlandığı Sultan Melik-şâh devri (1072-1092) Müslüman ve Hıristiyan kaynaklarında mutlak bir adâlet, hürriyet ve saadet devri olarak tarihe intikal etmiştir, ki bu husus yukarıda da, vesikaları ile meydana konmuştur. Hattâ Bizans'a ve Hıristiyan ülkelerine karşı istilâ ve fetihler yapan Tuğrul-beg ve Alp Arslan da, bu yabancı kaynaklarda, yüksek adâlet ve faziletleri ile tanınmıştır. Selçukluların bu hüviyetleri ve tarihleri henüz tetkik edilmediği için onların Hıristiyanlara zulüm yaptıkları kanaati evvelce yayılmış; Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında kesif Türk kitlelerinin muhacereti kavranılmadığı için de bu mühim mesele cebrî din değiştirme veya imha siyâseti ile ilgili sanılmıştı. Türk tarihini iyi bilmemekle beraber, ilk defa, W. M. Ramsay Anadolu *Hıristiyanlarının Selçuklu devrinde* Bizans devrine nazaran daha *mesud bir hayat yaşadıklarını* ve daha geniş bir din hürriyetine sahip olduklarını ileri sürmek sûretiyle eski zihniyet ve görüşlerin tam zıddını ifade etmiştir.⁴ Bizans mütehasısı olan A. A. Vasiliev eski ve yeni iki zıd fikir üzerinde dururken Ramsay'ın fikrine katılmanın da güç olduğunu belirtir ve iki görüşün de mübalâğalı olduğu kanaatini benimser.⁵ Halbuki onun bu hükmü de Selçuklu tarihini bilmemekten ve hissî davranmaktan ileri gelen bir hatadır.

Filhakika Selçukluların yalnız devlet nizâmı kurdukları devirde değil istilâ zamanlarında bile *Süryani ve Ermenilerin*, daha sonra da *Rumların* Bizans idaresine karşı *Türklere yardım* ettiklerine, husûsiyle Bizans imparatorluğunu müdafaa etmediklerine ve muharebe meydanlarını toplu olarak terk ettiklerine dair Hıristiyan kaynaklarında çok zengin malzeme mevcuttur. Gerçekten ilk İslâm fetihlerinde Bizans imparatorluğunun takip ettiği Ortodoks ve rumlaştırma siyaseti ve imparator Heraklius'un bütün akideleri **Monothelisme** adı ile yeni bir mezhep içerisinde birleştirme teşebbüsü bütün Yakın-şark Hıristiyanlarının Müslüman ordularını bir nevi kurtarıcı olarak karşılamalarına, Mısır ve Suriye'nin kolayca istilâsına imkân verdi. Selçuklular devrinde de Anadolu kavimleri Bizans'ın aynı baskı ve zulüm siyasetinden şikâyetçi olarak fâtilh Türkleri yine böyle karşılıyorlardı.⁶ Süryani tarihçisi Mihael: "*Hıristi-*

⁴ *Cities and Bishopricks of Phrygia*, Orford 1895, s. 16-27.

⁵ *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris 1932, II. s. 26.

⁶ J. Laurent, *Byzance et les Turcs Seldjucides jusqu'en 1081* (Nancy 1913) adlı eserinde bu hususa dair misaller verilmiş olduğu gibi aşağıda da dikkate değer pek çok hâdiselere temas edilecektir.

VI. BÖLÜM

OSMANLI AZAMETİNİN
DURAKLAMASI

1. Duraklama Devrinde Millî Hayatıyet

*“Bu devlet-i Âl-i Osman öyle bir devlet-i azime-
dir, ki bütün din ve devlet düşmanları yekdil olup
hücum etseler bi-emrillah cümlesine cevap ver-
mek âsândur.”*

(Koçi Bey)

OSMANLI TÜRKLERİ en kudretli zamanlarında, XVI'ncı asır sonlarında bile; Avrupa'nın artık ilerlemekte, deniz keşifleri ve Okyanuslara yayılmaları dolayısıyla, Türk-İslâm dünyası için teşkil ettikleri siyasî ve iktisadî tehlikeleri ve sarılmakta olduklarını anlamışlardı. Fakat ancak XVII'nci asırdadır, ki askerî, idarî ve ilmî müesseselerde bir inhitat başlamış ve bu da derhal kavranılmıştır. Bununla beraber bu duraklama ve aksaklıkların tamiri ile Türk-İslâm medeniyetinin üstünlüğünü muhafaza edeceğine ve zaten henüz kudretini muhafaza eden imparatorluğun da bu sâyede, eski satvet ve hayatıyetini kazanacağına inanıyorlardı. Esasen bu asırda mağlûbiyetler yanında zaferler de elde ediliyor; Osmanlı ordusu ve cemiyet nizâmı yine de kuvvetini gösteriyordu. Avrupa'da başlayan terakkiler henüz ehemmiyetli gözükmüyor; bu sebeple ıslahat ümitlerinin yerinde olduğuna ve medenî üstünlüğün devamına delil sayılıyordu. Kanunî devrinde Türkiye'ye gelen Avusturya sefiri Busbecq: *“Türkler kadar hiç bir millet gördüğü faydalı icadları benimsemekte ve kullanmakta”* kabiliyet gösteremediğini söylerken bilhassa Türk ateşli silâhları ve topçuluğunun kudretini kastediyordu. Fakat yine o, mukaddes kitaplara hürmet dolayısıyla, *Türklerin matbaayı alamadıklarına* da dikkati çeker. Peçevî, matbaanın, 1440'da, Gutenberg tarafından îcâdını ve faydalarını yazarsa da bunun Türkiye'ye nakli lüzumu üzerinde durmamıştır¹.

¹ *Türk Mektupları*, s. 73; Peçevî I, 106.

Türkler, XVI'ncı asırda Akdeniz'de askerî hâkimiyeti elde etmekle beraber, denizcilik tekniği ve ticâretinde Avrupalıların kendilerinden daha mahir ve ileri olduklarını biliyor ve onlardan faydalanıyorlardı. Araplar Akdeniz hâkimiyetini Frenklere terk ettikten bir kaç asır sonra *Türkler önce Bizans, bilâhara de İtalyan gemiciliğini taklit ederek* ilerlemiş ve Akdeniz'e hâkim olmuşlardı. Fakat bu hâkimiyet bir asır sürmediği gibi Okyanuslarda mücâdele de kaybedilmiştir. Nitekim devlet ve fikir adamları Yavuz ve Kanunî devrinde bile Avrupalıların denizcilikte daha ileride olduklarını itiraf ediyor ve onların tekniğinden faydalanıyorlardı. Gerçekten XVI'ncı asrın meşhur Türk denizcisi Pîrî Reis *Kitâb-ı Bahriye*'sinde Avrupalıların "**denizcilik ilminde çok yazıp çok okuduklarını ve bu ilmi de şarktan almış**" bulduklarını söyler. Fakat o bu iktibasların İslâm medeniyetinden yapıldığını bilmeksizin bu istifâdeyi büyük İskender'e kadar çıkan bir efsâneye bağlar.² Nitekim Müslümanların dünyanın yuvarlaklığına dair coğrafi bilgileri Avrupa'ya intikal etmese idi, Cr. Colomb Hindistan'a garpten dolaşarak varmayı düşünemez ve Amerika'yı keşfedemezdi. Pîrî Reis bu eserinde *Avrupalıların Okyanusların fethine giriştiklerini, Amerika'yı keşfettiklerini ve onların haritalarından faydalandığını* kaydeder ve gördüğü sâhiller, limanlar ve deniz ahvâli hakkında geniş bilgiler verir. Böylece Avrupa denizciliği nasıl İslâm âlemine dayanmış idiyse Osmanlı denizciliği de öylece Avrupa tekniğini takip etmiştir. Bu kültür mübadelelerinin izleri de Garp ve Türk dillerinde zamanımıza kadar yaşamıştır. Filhakika Avrupalıların donanma kumandanına verdikleri **amiral** adı Arapça **emîr ul-mâ** (deniz emîri, Selçuklularda **emîr us-sevâhil**) ve **Arsenal** Arapça **dâr us-sina**'a (arsenal, tersane)den geldiği gibi Türkçe bir çok denizcilik istilâhları yanında **kaptan** (kaptan paşa) kelimesi de İtalyacadan Türkçeye geçmiştir. Bununla beraber Osmanlılar büyük Türk denizcilerini çok defa "**Reis**" adı ile adlandırıyorlardı.³

Türklerin Avrupa'da yükselmekte olan medeniyetten faydalanmaları mahdut teknik ve askerî sahalara inhisar ediyor; orada gelişmekte olan ilim ve fikir hareketleri dışında kalıyorlardı. Peçevî tarihinde Türk-Avrupa münasebetleri hakkında Avrupa kaynaklarından faydalanmış ve Kâtip Çelebi, XVII'nci asırda, Avrupa ilminden daha geniş bir ölçüde istifade etmiş ise de bu da

² *Kitâb-i Bahriye*, s. 82:

*Geldik Efreñç ilmine ey ser-firâz,
Söyleyeliüm likin olmasun dirâz.
Cümle derya ilmîni Efreñç ey yâr,
Hem yazarlar hem okurlar her ne var.*

³ Bu husus için bak. *Selçuklular tarihi*, s. 330-332.

daha ziyâde coğrafi bilgilerin tercümesine dayanır. Türk âlimi, İslâmın dünyanın yuvarlaklığına dair ilmine dayandıktan ve “**merkez-i âlemde cezb veya def tarikiyle karar eden kürre-i zeminin**” şeklini belirttiikten sonra Avrupalıların **Atlas Major**’undan **Cihân-nümâ**’ya naklettiği malûmatı ve dünyanın yuvarlaklığının da artık “**bürhanla ispat**” olunduğunu söyliyerek devrin bilgilerini İslâm coğrafya ilmine ilâve eder.⁴ Osmanlılar bu mahdut bilgiler ötesinde hem Avrupa ilmini bilmiyor ve hem de buna ehemmiyet vermiyor. Zira İslâm ve Hıristiyan dünyaları arasında asırlarca mevcûd bulunan *demirperde* Osmanlılar zamanında fazla aralık vermemiş; husûsiyle Türkler ticarî ve kültürel münasebetlerin dışında kalarak Avrupa’yı sıkı bir şekilde tanıma ve öğrenme imkânlarına sahip olamamışlardı. Nitekim, ilk asırlarda, Avrupalılar da daha kalın bir perde ile, İslâm dünyası ve medeniyeti dışında kalmışlar ve ancak Haçlı seferleri sâyesinde ticarî ve kültürel münasebetleri arttırarak İslâm medeniyetinden faydalanma imkânlarını bulmuşlardı. O devirde İslâm medeniyetinin yüksekliği ve Avrupa’nın tam bir karanlık ve cehalet içinde bulunması Frenklerin kolaylıkla gözlerini açmaya sebep olmuştu. Halbuki Osmanlılar, XVII’nci asırda bile, ilmî keşiflere rağmen, henüz medeniyetçe Avrupalılara üstün bulunuyorlardı. İnhitata uğrayan ve bozulan bazı müesseselerin ıslahı sâyesinde de ideal sayılan Kanunî devrinin diriltilebileceğine ve üstünlüğünden şüphe etmedikleri medeniyetleri için bir endişe olmadığına inanıyorlardı.

Filhakika islâhata dair meşhûr risâleyi yazan Koçi Bey IV. Murad’a (1623-1640) büyük cedlerinin husûsiyle Kanunî Sultan Süleyman’ın cihâd ve devlet işleriyle bizzat meşgûl bulduklarını, hikmet ve ilim adamlarının akıllı ve âlim kimseler olduğunu, İslâm (Osmanlı) ülkelerinin emniyet ve asayiş içinde yaşadığını anlattıktan sonra başlıca inhitat belirtileri olarak da, eski devir nizâmının bozulmasını, askerî (Yeniçeri), idarî ve ilmî müesseselerin kudretlerini kaybetmesini, devletin içte ve dışta sarsıntılara uğramasını, Acem şâhının “*din rehberimiz İmam-ı âzam Ebû Hanife’nin mezarına hiyânet*” işlemesini ve zuhûr eden **Celâlî** eşkiyasıyla bazı vilâyetlerin harap olmasını zikreder. Bununla beraber Koçi Bey yine de: “**Devlet-i Âl-i Osman öyle bir devlet-i azâmedir ki, etraf ve cevânipte olan din ve devlet düşmanları yekdil (birlik)**

⁴ Kâtib Çelebi, *Tuhfet ül-Kibâr*, İstanbul 1329, s. 3. Müellif burada Avrupa ile Asya’nın hududunun Azak denizi ve Don (Ton) nehrinden şimal denizine çekilen bir çizgi olduğunu kaydeder. Müellif küffâr memleketleri için *Atlas Major* ve *Atlas Minör* adlı eserleri Fransız papazı ve muhtedisi olan Şeyh Mehmed Ef. ye tercüme ettirmiş ve sonuncusu “*Levâmi ün-Nûr*” adını almış; “*Frenği Tarih*” ve *Konstantiniyye tarihi* adlı eserleri de tercüme ettirerek kitaplarına geçirmiştir (*Mizân ül-hak*, s. 136).

olup her taraftan hüçûm etseler bi-emrillah cümlesine cevap vermek âsândur” hükmü ile Osmanlı kudret ve medeniyetine ne derece inanıldığını meydana kor. Nitekim IV. Murad, Yavuz Sultan Selim’i andıran bir kudret göstererek İran ve Bağdad seferleriyle ve daha sonra da Girit’in fethiyle Osmanlı satvetinin XVII’nci asırda devam ettiği görülmüş ve Avrupa’da da bazı mühim fetihler yapılmıştı. Koçi Bey’e göre XVII. asırda başgösteren askerî, idarî ve ilmî bozuklukları îzâh ederken Kanunî Sultan Süleyman’ın **Divân** toplantılarına çıkmamakla sâde askerleri değil beylerbeyileri de tanımaması, İbrahim Paşa’yı derhal vezîr-i a’zam yapması, kızı Mihrimâh Sultan ile evlendirip vezîr-i a’zamlığa getirdiği Rüstem Paşa’yı temlik ettiği pek çok köyle bir hükümdar gibi zengin etmesi, servetle birlikte zînet ve şöhretin artması devrine kadar sirâyet eden hastalıkların ilk illetleri olup onun bu görüşleri zamanımız mütefekkirlerine de tesir etmiştir.⁵

Osmanlı hânedanına şükranları ve Allah yolunda hizmet kaygısı ile hareket eden aynı devre mensup başka bir müellif de “hiç bir veçhile murâd ve talepte” bulunmamak maksadiyle ismini kaydetmediğini söyleyerek ıslahata dair bir eser yazmıştır. O da III. Murad’ın ölümüne (1595) değin devlet erkânı ve hâkimlerin Şeriata ve Osmanlı kanunlarına uygun bulunup Pâdişâhların himâyesi sâyesinde: “yedi iklim nizâm ve intizâmında, halk da refah ve saadet içinde” olduğu halde bu pâdişâhtan sonra başlayan bozukluklar ve aksaklıklar hakkında hemen Koçi Beyin tenkîd ve şikâyetlerini tekrarlar, ismi meçhul müellif iki cephede ve aynı zamanda uzun süren Avrupa ve İran sefer ve harplerinin beyhûde olduğunu, devletin büyük zararlara uğradığını ve bu savaşlar dolayısıyla Anadolu’da **Celâlî**’lerin zuhûr edip halkın perişan bir hâle geldiğini anlatır. O, rüşvetin ehliyetli kimseleri yüksek mevkilere çıkardığını ve adâletin bozulduğunu da izah ederken görüşlerini Osmanlı tarihine aid güzel fıkralarla teyid eder. Nihayet Pâdişâha, atalarının vezirleri gibi, **Kanûn-ı Âl-i Osman**’ı icraya kadir, dindar, hak ve adâlet sâhibi bir vezirin tâyinini ve bu vasıflarda insanların mevcûd olduğunu bildirerek rüşvet üzerinde çok durur:⁶

Verdi Divân ehli rişvetle cihâna ihtilâl,
Pâdişâhım oldu vallah memleketin pâymal.
Âşikâre bey’ ederler kalpazanlar mansıbı
Nice koymasun Celâli nice olmasun kıtal.

⁵ Koçi Bey, *Risâle*, İstanbul 1277, s. 17, 34-35. Koçi Bey’in Kanunî’ye aid son tenkîdleri teferruata aid olup bazılarında haklı bulunmakla beraber kendi devrine göre düşünölmüştür.

⁶ *Kitâb-i Mustatâb* adını taşıyan bu müellifi meçhul eserin tarihi de kaydedilmemiştir. Lâkin IV. Murad’ın İran’a karşı zaferinden bahsetmesi bunun da aynı zamanda yazıldığına delâlet eder.

Dizin

- Abbasiler, Abbâsî Halifesi, A. Halifelîği, 36, 59, 80, 135, 155, 159, 163, 164, 186, 188, 190, 192, 200, 204, 207, 231, 232, 265, 269, 270, 300, 302, 313, 364, 374, 391, 393, 397
- Abdulkadir Geylânî 326
- Abdullah Bin Mübârek El-Türkî 162
- Abdullah Bin Tâhir 163
- Abdullah Ef. Bk. Tatarcık
- Abdullah Nişâpûrî 201
- Abdullah Yunûnî 390
- Abdurrahman Bin Rebîa 269
- Abdurrahman Gafikî 189
- Abdurrahman Paşa (Konya Vâlisi) 468, 469, 470
- Abdülâziz 327
- Abdülcelil Kazvinî 194
- Abdülhamid I. 448, 465, 484, 485
- Abdülhamid II. 302
- Abdülhamid Bin Vâsî' El-Türkî 162
- Abdülkadir Kuraşî 162
- Abdülkerim. Bk. Satuk Buğra Han
- Abdüllâtif Abbâsî 393
- Abdülmeccid Sultan II 434, 460, 484, 489
- Abu'l Abbas El-Türkî. Bk. Hâcib Bin Mâlik Bin Erkin
- Abul-Ferec 371
- Acem, Acemler 33, 35, 46, 51, 143, 144, 198, 304, 307, 323, 340, 429
- Acem Şâhı 439
- Açe Pâdişâhı 337
- Açe (Sumatra) 337
- Adah-Ket 172
- Adalar 236, 237, 330, 463
- Adalar Denizi 237, 330
- Adana 373
- Aden 212, 332, 337
- Adriyatik 189, 410, 469, 503
- Afdalüddin Kirmânî 53
- Afganistan 26, 50, 157, 185, 193, 432, 433
- Afrâsyâb 42, 43, 47, 88, 102, 103, 138, 145, 175, 192, 197, 199, 283
- Afrika 313, 407, 499
- Afşin 157, 164, 217
- Agathir, Ağaçeri 64
- Agriboz 334
- Ağrı. Bk. Ararat
- Ahi, Ahiler 129, 249, 346, 392, 404
- Ahi Ahmed Şâh 396
- Ahi Çelebi 306
- Ahilik 351
- Ahiska 487
- Ahi Teşkilâtı 249, 346
- Ahi Zâviyeleri 261, 397, 399
- Ahlat-Şahlar 362
- Ahmed (Büyük Emir) 219
- Ahmed I. (Osmanlı Pâdişâhı) 409
- Ahmed III. 409
- Ahmed Bin Ebi Hâlid 82
- Ahmed Bin Muhammed El-Ferganî 162
- Ahmed Bin Tayyib (Özkentli) 162
- Ahmed Bin Yusuf El-Tifâşi 82
- Ahmed Cevdet. Bak. Cevdet Paşa
- Ahmed Paşa, Humbaracı Ahmed Paşa, General Conte de Bonneval 445
- Ahmed Refik 337, 442, 454
- Ahmed Resmî Efendi 446
- Ahmed Şâh 396
- Ahmed Tevhid 312
- Ahmed Yesevî, Hoca 431
- Ahsi-Ket 172
- Akamenid Hükümdarı 184
- Akbıyık Dede 278
- Ak-Dağ 107
- Akdeniz 28, 29, 153, 187, 189, 206, 210, 211, 231, 232, 267, 269, 312, 313, 316, 320,

- 325, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 338, 339, 341, 342, 344, 420, 426, 429, 438, 441, 447, 462, 491, 493, 499, 503
- Akdeniz Hâkimiyeti 314, 316, 320, 325, 333, 334, 339, 342
- Akdeniz Ticareti 29
- Akdeniz Yalıları 334
- Ak-Hun (-lar) 26, 43, 44, 45, 50, 65, 156, 185
- Akkâ 225, 275, 468, 469, 471
- Akkâ Muharebesi 225
- Akkoyunlu (-lar) 201, 244, 254, 255, 281, 286, 287
- Ak-Manastır (St. Chariton) 378, 380
- Akritas Destânı 226
- Akropol 479
- Akropolites 371
- Aksakof 503
- Aksaray 374, 401
- Aksarâyî (Kerimüddin) 54, 59, 75, 120, 125, 197, 227, 233, 365, 366, 371, 372, 373, 374, 379, 380, 384
- Aksu Nehri 65
- Ak-Sungur 65
- Akşehir (Philomelion) 377, 386, 394
- Ak-Şemseddin 270, 273, 274, 275, 277, 280, 281, 282, 290, 305, 396
- Akşunvar 65
- Alâeddin Camii 395
- Alâeddin Kâşanî 369
- Alâeddin Keykubâd, Uluğ Keykubâd, Sultan ül-Âzam 46, 146, 222, 226, 330, 372, 375, 396, 400
- Alâeddin Paşa 241
- Alâeddin Thrayanos 401
- Alâeddin Muhammed Hârizmşâh 46, 82, 119, 146
- Alâiye (Kalonoros) Kalesi 372
- Alan(As)lar 92
- Alayondlu (Ha la-Yun loğ) 134
- Albigois'lar 89
- Alemdar (Bayraktar) Mustafa Paşa 472, 473, 474, 476
- Alevî, Alevîler, 194, 298, 306, 322, 397, 434, 482
- Alevî Türkleri 434
- Alevî Türkmen Kabileleri 322
- Alexis 368
- Ali (Amacur Oğlu Abdullah El-Türki'nin Oğlu, Riyâziyeci) 162
- Ali (Hz.) 398
- Âli (Tarihçi) 423, 451
- Ali Bin Hasan El-Sandalî 213
- Ali Bin Hasan, İbn Tarhan 162
- Ali Himmet Berki 243
- Ali Kuşçu 290, 424, 431
- Âl-i Osman 101, 126, 127, 138, 235, 242, 243, 253, 261, 267, 268, 273, 276, 283, 300, 306, 336, 346, 348, 414, 419, 421, 422, 427, 499
- Ali Paşa 342
- Âli Paşa (Sadrâzam) 498
- Ali Reşad 498
- Ali Şîr Nevâî 63, 431, 432
- Alman 37, 130, 225, 237, 266, 268, 317, 322, 323, 335, 339, 344, 345, 360, 386, 387, 414, 466, 484, 497, 502
- Alman İmparatoru 225, 322, 386
- Alman Kızıl-Elması 266
- Alman Seferi 317, 414
- Almanya 13, 267, 317, 320, 322, 343, 414, 436, 443, 446, 453, 483, 500
- Almış (Bulgar Hükümdarı) 170
- Alpi Necmeddin 362
- Alparslan 53, 75, 92, 211, 215, 217, 218
- Alp Dağları 436, 438
- Alp-Er Tunga Bk. Oğuz Han
- Alp Kutluğ Han 160
- Alp-Urunğu 114
- Altay Dağları 30, 44, 45, 74, 103
- Altaylar 43
- Altay Türkleri 72
- Altay-Ural 42
- Altun-Baba 388
- Altun-Can 144
- Altun-Ordu 27, 30, 38, 120, 131, 146
- Altun-Ordu Türkleri 131
- Amacur Oğlu Abdullah El-Türki 162
- Amasra Evekliği 378
- Amasya 218, 315, 318, 387
- Amasya Muharebesi 223

- Amerika 331, 334, 420, 437
 Amu, bk. Ceyhan
 Anadolu 13, 17, 26, 28, 29, 40, 54, 55, 57, 92, 94, 97, 98, 110, 118, 124, 125, 129, 131, 135, 138, 145, 146, 147, 164, 165, 179, 180, 183, 189, 191, 192, 199, 203, 205, 207, 209, 212, 217, 220, 221, 222, 224, 226, 227, 228, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 242, 244, 246, 247, 248, 254, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 266, 267, 269, 270, 271, 276, 277, 278, 279, 280, 287, 288, 291, 296, 297, 300, 301, 305, 313, 321, 323, 328, 329, 330, 350, 357, 358, 361, 362, 363, 364, 366, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 388, 389, 390, 391, 392, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 412, 422, 423, 430, 432, 434, 449, 463, 466, 469, 473, 475, 477, 488, 492
 Anadolu Ermenileri 357
 Anadolu (Güzelce) Hisarı 271
 Anadolu Hıristiyanları 358
 Anadolu Hükümdarları 449
 Anadolu Kavimleri 358
 Anadolu Oğuzları 397
 Anadolu Rumları 405
 Anadolu Rumcası 404
 Anadolu Selçukluları 125
 Anadolu Selçuklu Sultanı 367
 Anadolu Türkleri 129, 224, 226, 233, 367, 432
 Anadolu Ucları 259
 Andrea Doria 331
 Andronikos 379
 Ani 381
 Ani Kilisesi 363
 Anılı Samuel 212, 361
 Ankara 21, 237, 244, 313, 390, 392, 453
 Ankara Metropoliti 378
 Ankara Muharebesi 412
 Ankona 340
 Anne Comnène (Kommena) 221
 Antakya 211, 220, 265, 368, 373, 413
 Antakya Patriği 413
 Antalya 224, 330, 366, 372, 381, 386
 Antalya Beyleri 330
 Anuşirevân (Dâdger, Âdil) 188
 Apangu 80
 Arabistan 33, 313, 323, 331, 332, 473
 Arabistan Sâhilleri 332
 Aral, Cürcan (Gölü) 181, 182
 Aramî 67
 Arap, Araplar 29, 31, 32, 33, 36, 43, 44, 45, 46, 49, 55, 65, 67, 80, 83, 88, 90, 94, 102, 103, 133, 134, 143, 156, 157, 158, 163, 164, 165, 172, 173, 178, 181, 185, 188, 189, 190, 194, 198, 200, 201, 202, 216, 223, 231, 256, 269, 271, 301, 304, 329, 393, 394, 400, 401, 404, 420, 429, 430, 435
 Arap Camii 271
 Arap Coğrafyacıları 44
 Arap İmparatorluğu 185
 Arap Milliyetçiliği 231
 Arap Ülkeleri 301
 Arap Yazısı 194
 Ararat (Ağrı) 219
 Aras Vadisi 217
 Arat R., 120, 128, 286
 Argun Han 365, 366
 Ârî 62
 Ârî Diller 62
 Ârif, M. 243
 Arnavud, Arnavudlar 256, 412
 Arnavutluk 287
 Arnold 279, 386, 387, 389, 410, 411, 412, 413
 Arpalık 172
 Arsinios 373
 Arslan Bin Sumpat Bin Yuri 375
 Aslan-Tekin Bk. Begeç Arslan - Tekin
 Artuç 175, 176
 Artuk Bey 284, 359
 Artuklu, Artuklular 226, 240, 362, 376, 379, 394
 Aryanî 51, 53, 56, 85
 Arz üt-Türk Bk. Türk-İli (Ülkesi) 199
 Aslar, Bk. Alanlar
 Ascelin 118

- Âsım (Mütercim, Vak'anüvis) 438, 467, 468, 471, 499
Astrahan 432
Asya 27, 57, 84, 86, 105, 116, 117, 135, 158, 167
Asya Hunları 57
Asyalı Yuhenna, Bk. Jean D'asien 107
A'sâ 45
Âşık Paşa-zâde 101, 235, 241, 242, 243, 244, 253, 254, 255, 257, 260, 267, 271, 273, 281, 287, 290, 300, 404, 407, 408, 409, 412, 414, 416
Âşık Şenlik 450
Atabeg 246
Atabeg Nureddin Mahmud 364, 369, 379
Atalay 42, 51, 52, 73, 146, 147, 149, 174, 177, 397
Ataullah Efendi (Şeyhülislâm) 471
At-Başı 175
Ateş, A. 193
Ateş-Perest İranlılar 155, 156
Âtuf Efendi 460
Atina 153, 479
Atina Felsefe Mektebi 153
Atiya, As. S. 234
Atlantik 340
Atlas Dağları 30
Atlas Okyanusu 339
Atlas Sahilleri 154
Atlîh 172
Atman (Osman Gazi) 235
At Meydanı 324
Atrak 49
Atsız, N. 64, 183, 254
Attaliates 184
Attilâ 57, 64, 106, 116, 197, 314
Auguste Comte 496
Avar, Bk. Cücen 45
Avrupa 13, 14, 17, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 57, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 78, 83, 84, 89, 92, 94, 98, 105, 106, 116, 130, 132, 135, 141, 148, 149, 153, 155, 170, 182, 183, 185, 189, 190, 201, 210, 211, 212, 222, 223, 224, 233, 234, 237, 245, 247, 248, 255, 262, 267, 277, 279, 287, 288, 289, 291, 292, 296, 303, 308, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 320, 322, 325, 327, 328, 330, 332, 333, 335, 337, 339, 341, 342, 343, 344, 348, 349, 360, 365, 399, 410, 411, 413, 414, 415, 416, 419, 420, 421, 422, 426, 427, 428, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 440, 441, 442, 444, 445, 446, 447, 449, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 459, 460, 461, 464, 466, 467, 468, 471, 474, 478, 479, 481, 483, 484, 485, 486, 487, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 501, 502, 503, 504, 505
Avrupa Devletleri 428
Avrupa Dilleri 485
Avrupa Haçlıları 224
Avrupa Harpleri 428, 434
Avrupa Hıristiyan Hükümdarları 454
Avrupa Hunları 26, 106, 116, 135
Avrupa Irkları 61
Avrupa Kraliçeleri 454
Avrupalı Âlimler 48, 68, 316, 360, 502
Avrupalılar 28, 29, 33, 47, 106, 116, 132, 141, 155, 224, 233, 238, 288, 312, 316, 329, 331, 334, 347, 400, 407, 421, 427, 433, 441, 444, 468, 491, 493, 494, 496
Avrupalı Mütefekkirler 493
Avrupalı Teknisyenler 497
Avrupa Medeniyeti 36, 40, 41, 427, 435, 441, 444, 493, 495, 498, 502, 504, 505
Avrupa Nizâmı 499
Avrupa Tarihçileri 30
Avrupa Üniversiteleri 485
Avrupa Yahudileri 365
Avusturya 120, 141, 267, 316, 320, 322, 345, 349, 403, 419, 445, 448, 459, 469, 497, 498
Avusturyalı, Avusturyalılar 316, 327, 360, 438, 457, 484
Avusturya Ordusu 459
Ay (Han) 65
Ayasluk 381
Ayasofya 40, 265, 278, 279, 283, 284, 287, 288, 302, 309, 325, 326, 359, 370, 385, 453
Ayaz, İasi (Büyükemir) 219

- Aybars 64
 Aybeg Ed-Devâdârî 97
 Aydın 473
 Aydın Oğlu Mehmed Bey 366
 Aydın Oğulları 236, 237, 330, 396
 Ayıntap 202
 Ayn Câlût 202
 Aynî Ali Efendi 427
 Ayn üd-Devle 401
 Ayşe (Hz.) 128
 Azak Denizi 182
 Azak Kalesi 349
 Azerbaycan 26, 42, 189, 191, 197, 234, 298,
 322, 362, 374, 404
 Azerbaycan Atabeği 362
 Aziz bin Erdeşir 404

 Baba Cafer 204
 Babâî İsyanı 374, 392
 Babaîler 399
 Baba İshak, Baba Resûl, Paperisole 399
 Baba Merendi, bk. Buzağı Baba
 Baba Resûl, bk. Baba İshak
 Baba Tâhir 204
 Bâbek Hareketi 164, 187
 Bâbiâli 455, 469, 472, 475, 476, 487, 489
 Bâb-ı Âli Tercümanlıkları 480
 Bâb ül-Ebvâb 59
 Babür, Babürlü (İmparatorluğu) 23, 26, 332,
 429, 433
 Bacot, J. 49, 134
 Bağatur Tudun 158
 Bağdad, Bağdat Halifesi 65, 88, 119, 123, 144,
 145, 159, 163, 165, 170, 201, 205, 206,
 210, 211, 212, 258, 302, 324, 364, 365,
 366, 372, 390, 422, 439
 Bahadır-Şâh 332
 Bahâeddin Veled 372
 Bâkî (Şair) 312
 Balancar, Barancar 91, 171, 269
 Balasagun 85, 88, 137, 166, 172, 175, 178,
 182
 Balaş 172
 Balat 381
 Balhan 412
 Balkan 28, 60, 182, 288, 292, 307, 314, 412,
 452, 479
 Balkan Milletleri 452, 479
 Balkık 81
 Baltık Denizi 130
 Bamyan 85
 Banarlı, N. S. 309
 Bang, W., 55, 97
 Barak Baba 258, 399
 Barancar, bk. Balancar 171
 Barbaro 259, 266, 279
 Barbaros Hayreddin Paşa 320, 325, 332, 333,
 339, 341
 Barberos, Fr. 225, 386
 Bar Dionisius 403
 Bargaluş 379
 Bar Hebraeus 75, 123, 144, 205, 217, 365,
 366, 370, 371, 375, 376, 377, 380, 382,
 392, 403, 404
 Barkan 172
 Barkan, Ö. L. 172, 400, 407
 Baron de Tott 446, 466, 485
 Barskan 42
 Barskan'lar 102
 Barsuma 225, 363, 364, 369, 373
 Barsuma Manastırı 363, 364, 369, 373
 Barthold 32, 34, 42, 46, 48, 49, 52, 56, 57,
 64, 65, 71, 72, 78, 79, 87, 89, 91, 94, 110,
 114, 122, 136, 139, 158, 159, 166, 169,
 173, 175, 179, 200, 203, 335, 356, 360,
 430, 431
 Barton, E. 321
 Basat 98
 Basil 361, 375, 403
 Baskanya 340
 Basmıl (Basmillar, Basmil) 134, 161
 Basra 162, 332, 338
 Başkurt(Bağcirt)lar, Başkurt 72, 84, 181, 411
 Baştav, Şerif 42, 57
 Bâtıniler 213, 214
 Batlamyus 64, 185, 291
 Battal Gazi 226, 262, 263, 270, 271, 326
 Batu Han 79
 Baudier 343, 347
 Baudouin 371, 372

- Bavâlika, bk. Pavlakiler 89
 Bayan Çur Kağan 87
 Bayat 101
 Baybars (Mısır Sultanı) 49, 202, 228, 365, 382, 392, 426
 Baybars Mansûrî 372, 380, 385
 Bayburt 488
 Bayburtlu Zihni (şâir) 488
 Baycu 118
 Bayezid 237, 239, 241, 242, 244, 251, 258, 271, 276, 277, 283, 296, 297, 300, 301, 303, 305, 314, 315, 323, 326, 331, 341, 356, 389, 407, 408, 409, 410, 412, 414, 416, 425, 444, 487
 Bayındır Han 126, 254, 255
 Bayraktar Mustafa Paşa bk. Alemdar Mustafa Paşa
 Beaujour, F. de 55
 Beauvais, Vincent de 58, 371, 380, 381, 392
 Beç bk. Viyana 266, 267, 345, 414
 Beç Kızıl-Elması 266
 Bedreddin Aynî 202, 260, 390
 Bedreddin Simâvî 248
 Beethoven 262
 Begeç Aslan-Tekin 177
 Behmenyâr 179
 Bekrân 50, 83, 171
 Bektâşiler 482
 Bektaşîlik 262
 Bektaşî Tekkeleri 482
 Bektimür 380
 Bek-Toğdı 236
 Belazûrî 163
 Belde-i Tayyibe (İstanbul) 285
 Belek 362, 376
 Belgrad 282, 287, 314, 315
 Belgrad Muhasarası 282
 Belh 43, 85, 181, 213, 396
 Belinâs 402
 Bellini, G. 291
 Benî Asfer 286
 Benjamin de Tudelle 365
 Benli Ali 349
 Berberî, Berberîler 190
 Berçeker (Pers-Acem) Kavimleri 157
 Berdea 219
 Bergama 402
 Bergeron 59, 118, 218
 Berkyaruk 145, 362
 Berlin 401, 467
 Bernard Lewis 437
 Berthelot 64
 Bertrandon de la Broquière 235
 Beş-Balığ 68, 160, 177
 Beşiktaş 274, 481
 Betts, R. R. 279, 292
 Bey Böyreğ 397
 Beyhakî 57, 175, 203, 236, 396
 Beykend 157
 Beyoğlu 4, 497
 Beyrut 44, 275, 371
 Beyşehir Gölü 368
 Bezm-i Âlem Sultan 484
 Bilâl-i Habeşî 402
 Bilecik 235, 253, 407, 473
 Bilecik Kâfirleri 407
 Bilge Han (Kağan) 25, 32, 86, 89, 112, 113, 161
 Birecik 487
 Birûnî 84, 87, 88, 92, 175, 425
 Bitter, H. 194
 Bizans, Bizanslılar, Bizans İmparatorluğu, Şarkî Roma 13, 27, 28, 33, 35, 36, 38, 39, 40, 45, 47, 57, 58, 64, 65, 67, 70, 76, 78, 79, 89, 90, 92, 94, 106, 107, 109, 117, 132, 135, 139, 142, 155, 156, 164, 179, 183, 184, 189, 190, 191, 203, 204, 206, 207, 208, 211, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 224, 226, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 242, 243, 244, 247, 248, 259, 264, 265, 266, 269, 270, 271, 272, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 288, 292, 301, 313, 316, 329, 330, 357, 358, 364, 367, 368, 371, 373, 376, 377, 384, 385, 386, 390, 396, 397, 401, 404, 407, 408, 410, 411, 414, 420, 433, 478, 479, 480, 492, 502, 503
 Bizans Anadolusu 89
 Bizans İmparatoru 117, 179, 218, 235
 Bizans Ordusu 207, 208, 218, 220

- Bizans Ziyaret-gâhları 40
 Blachère 216
 Bogomil 89, 410
 Boğaz-kesen, bk. Rum-eli hisârı 277
 Boğazlar 276
 Boğdan, Buğdan 479
 Boğdan (Romanya) Voyvodanlığı 448
 Bolşevik, Bolşevikler, Bolşevik ihtilâli 38, 131, 505
 Bolu 234
 Bombay 58, 433
 Bosna 247, 287, 410, 411, 412
 Boşnak, Bosnalılar 411
 Boşnak Memo 400
 Bozok Havalisi 473
 Boz-oklar 99, 100, 123, 127
 Brankoviç 412
 Bratianu 381
 Brehier, L., 220, 368, 385
 Bretschneider, E. 181
 Broquiere, B. de la 54
 Brosset 49, 58, 75, 119, 212, 219, 226, 362, 371, 381
 Browne, E. G. 366
 Bruyn, C. Le 455
 Bryennios 217
 Buchner 372
 Buda Dini 31, 33, 84, 85, 86, 88, 161
 Budapeşte, bk. Budin 319
 Buda Tapınağı 85
 Budge, W. 75, 370
 Budin 262, 314, 315, 316, 317, 319, 324, 349, 400, 436, 441, 442, 443
 Budist 85, 89
 Budist Rahipleri 85
 Budizm 86, 89
 Budun, bk. Budin
 Buğdan, bk. Boğdan
 Buğra Han, bk. Satuk Buğra Han
 Buğu Han 160
 Buhara 42, 44, 50, 53, 67, 85, 143, 144, 157, 158, 159, 173, 198, 207, 215, 432
 Buharî 268, 281
 Bujgob (Mengüçik?) 219
 Bukarak (Buhara Halkı) 157
 Bulan (Hazar Hanı) 90
 Bulgar, Bulgarlar, Bulgar Hanı, Bulgar Hanlığı 26, 38, 49, 53, 60, 65, 68, 84, 93, 94, 117, 131, 148, 170, 171, 172, 178, 210, 214, 233, 287, 313, 432, 456, 503
 Bulgar Denizi, bk. Hazar Denizi
 Bulgar Diyarı 214
 Bulgaristan 117, 410
 Bulgar (İtil) Diyarı 411
 Bulgar Şehri 170
 Bulgar Türkleri 432
 Bumın Kağan, Tuman 25
 Bunderî 396
 Burdaslar 49
 Burhâneddin Merginânî 431
 Bursa 234, 237, 256, 257, 268, 271, 272, 300, 402, 407, 410, 453, 463
 Bursa İpeklileri 453
 Buryatlar 58
 Busbecq 129, 141, 244, 247, 253, 289, 317, 318, 319, 324, 335, 346, 403, 414, 419
 Buyuruk Han 83
 Buzağı Baba, Baba Merendi 399
 Buz Denizi 503
 Büğe Büdrec 177
 Bükreş Muahede-nâmesi 478
 Büveyhîler (Deylemîler) 190, 200
 Büyük Bulgaristan 92, 117
 Büyük Bulgarlar 170
 Büyük Hindistan İmparatorluğu 433
 Büyük İskender 36, 184, 185, 314
 Büyük Moğol İmparatorluğu 433
 Büyük Okyanus 503
 Büyük Sahra 30
 Büyük Selçuklu, Büyük Selçuklular, Büyük Selçuk İmparatorluğu 30, 124, 125, 212, 216, 223, 227, 246, 255, 313, 361, 391
 Büyük Şehinşâh 206
 Büyük Turkia 44, 199
 Büyük Türk Muhacereti 184
 Byron 479
 Câber 443
 Caferoğlu, A. 64, 117, 134
 Cahen 359, 385

- Câhiliyye Şâirleri 45, 156
 Câhiz 32, 33, 45, 88, 136, 156, 163, 200, 216
 Canard, M. 268, 269, 283
 Can-balğ 177
 Candelore, bk. Alâiyye 236
 Carpini 58, 59, 71, 72, 79, 92
 Cazığ'lar 179
 Cebbar zâdeler (Çapan oğulları) 473
 Celâleddin Ekber-şâh 433
 Celâleddin-i Rûmî 260, 301, 326, 357, 406
 Celâleddin Mengü-birti 82, 227
 Celâlî Eşkuyası 421
 Celâlî İsyânı 301, 348
 Celâl-zâde Nişancı Mustafa 323
 Cellâd Şarabdâr İlyas 243
 Cemal Karşı 175, 176, 430
 Cem Sultan 241, 320
 Cend 140, 172, 176, 179
 Cenevizli 289
 Cengiz, bk. Çingiz 36, 83, 205, 233
 Cenubî Anadolu 219
 Cenubî Rusya 178, 186
 Cerbe Adası 333
 Cermen 37, 130, 140, 185, 201, 276, 323, 504
 Cermen İstilâsı 185
 Cerrâh (Horasan Valisi) 157
 Cevdet Paşa 289, 314, 466, 467, 480, 490, 498, 499, 500, 501
 Cevherî (Fizik Âlimi) 173
 Cevzî (Sibt b.) 148, 149, 174, 205, 217, 225, 379, 396
 Ceyhun, Amu Nehri 43, 44, 45, 56, 65, 158, 182, 211, 215
 Cezayir 320, 321, 325, 331, 333, 334, 340, 341, 342, 349, 451
 Cezayir Beylerbeyi 333
 Cezayirli Gazi Hasan Paşa 484
 Cezâyir Türkleri 451
 Cezzâr Ahmed Paşa 468
 Chabot 98
 Chalandon 368
 Charignon 378
 Charles Quint (Şarlken) 315, 317, 323
 Chavannes 32, 51, 65, 67, 78, 79, 86, 87, 92, 107, 109, 134, 138, 142, 143, 144, 158, 159, 180
 Chesneau, J. 346
 Cidde 337
 Cihângir Bey (Ziangir-Bei) 259
 Cihângir Camii 326
 Cihân-Şâh 197, 286
 Cimri İsyânı 392
 Clauson, G. 134
 Colomb, Cr. 331, 420
 Cousin 79, 184, 217, 235, 368, 371, 397
 Cücen, Avar 80, 99
 Cürcan Gölü, bk. Aral 181, 182
 Cürcânî 182
 Cürcanlı Sol-Tekinler Ailesi 162
 Cüveynî 68, 76, 77, 83, 88, 90, 197, 213
 Çaçatay 200, 430
 Çaçatay Hanları 430
 Çaçataylılar 430
 Çaçlayan Kasrı 473
 Çaçrı Bey 215, 217, 241
 Çaka Bey 330
 Çaldıran 298, 306
 Çaldıran Seferi 301
 Çaldıran Zaferi 302
 Çanakkale Boğazı 237
 Çandarlı Halil Paşa 275, 408
 Çapan Oğulları 473
 Çarlık Rusyası, Çarlık Devri 37, 38, 39, 131
 Çek 131, 210, 315, 503
 Çekoslovakya 436, 503
 Çelebi Bin Emîr ul-İğdiş-Başı 394
 Çelebi Sultan Mehmed 238, 244, 314
 Çenberli-taş (Konstantin Sütunu) 278
 Çengli Şehbâz Ağa 400
 Çerkesler 92
 Çeşme 447, 462
 Çeşme Baskını 462
 Çigil, Çigiller 50, 56, 125, 127, 172, 174
 Çin 18, 26, 27, 28, 41, 43, 44, 45, 48, 49, 51, 57, 64, 65, 66, 68, 70, 74, 76, 78, 79, 80, 83, 86, 87, 88, 97, 98, 99, 100, 102, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 134, 135, 137, 138, 139,

- 141, 142, 148, 149, 155, 157, 158, 159,
160, 162, 167, 174, 177, 178, 180, 181,
185, 199, 203, 204, 209, 211, 215, 216,
332, 334, 397, 401, 431, 444
- Çin Bahirleri (Denizleri) 332
Çingiz Han 75, 76, 119, 233, 396
Çingiz Moğolları 117, 118, 122
Çin İmparatorları 65, 216
Çin İstilâsı 114
Çinliler 32, 113, 132, 158, 177
Çin Seddi 105
Çin Tarihleri 43
Çu (Nehir, Vadi) 52, 174, 430
Çukurova 54, 189, 234, 374
Çukur-ova Ermenileri 404
Çulu Yabgu 57
Çuvaş Lehçesi 63
- Dadybra (Zâlifre) 378
Dağ (Han) 99, 123
Dağıstan 323
Dağıstanlı 92
Dalmaçya Sahilleri 89, 441
Damad İbrahim Paşa 444
Dandanakan Meydan Muharebesi 204
Dânişmend İ. H. 48, 50, 53
Dânişmend, Dânişmendliler, 259, 363
Dânişmend Gümüş-tekin Ahmed Gazi 223,
226, 262, 271, 363, 364, 374, 376
Dânişmendli Mehmed 377
Dânişmendli Yağı-basan 377
Dara 293
Darko, E. 133
Dâr ul-âhire 215
Dâr ul-Cihâd 315
Dâr ül-İslâm 154, 190
Dâvid Gürcü kiralı 49
Davud Badgisi 81
Dâvûd-ı Kayserî 257, 261
Davûd Paşa Çiftliği 319
Dâye Hatun 82
Dayık (Yayık, Ural nehri) 64, 78, 185
Decorches 467
Dede Efendiler 194
Dede-Korkut 54, 100, 101, 123, 124, 127,
128, 146, 147, 149, 205, 231, 254, 263,
300, 397, 398
De Guignes 70, 74, 80, 100, 106, 116, 124,
133, 138
Deli Petro 337, 346, 445, 461, 471, 496, 498,
499
Demirbaş Charle 456
Demirkapı, bk. Derbend
Deniz (Han) 99, 123, 255, 468
Deniz Alp 254
Denizli 147, 224, 234, 315, 380, 386
Denizli Dağları 224
Deny 129, 339, 350
Depe-göz 98
Derbend, Demir-kapı 59, 93, 185
Derbend-i Hazar 59
Dervâzât 190
Descartes 426
Despot 410
Devlet-i Aliyeyi 336
Devlet-i Aliyye-i Muhammediye 480
Deylemiler, bk. Büveyhiler
Dımışkî 400
Dicle 212
Diehle, Ch. 368
Dimetoka 462
Dimitri 479
Dinarit İrki 60
Diogenis 207, 217, 218
Diu 332, 333, 337
Divanyolu 476
Divriği 401
Diyarbakir 126, 206, 207, 228, 401
Diyâr-ı Rûm 332
Diyâr-i Ungurus 314
Djevad, A. Bey 261, 454, 470
Dobruca 411, 412
Doğrul, Ö. R. 258, 295
D'Ohsson 58, 181
Dokuz-Oğuz, Dokuz Oğuzlar 67, 80, 81, 102,
159
Don nehri (Ton) 91
Don-Volga Kanalı 337, 338, 437
Doria, A., 331, 333
Dördüncü Haçlı İstilası 270

- Driault, E. 30
 Ducange 372
 Dukak 103
 Dukas 235, 242, 243, 271, 275, 276, 278, 279, 280, 395, 408, 409, 410
 Dulaurier, E. 49, 119
 Dulkadir (oğulları) 147, 244, 287, 308
 Dunlop, D., 68, 90, 92
 Dursun Bey 253, 281, 283, 295
 Duveyn Şehri 363

 Eberhard 49, 57, 100
 Ebu Bekir, Hz. 133, 259, 398, 459
 Ebûbekir el-Sulî 162
 Ebu Bekir Niksarî 259
 Ebû Bekir Tahranî 126, 201
 Ebû Cafer Muhammed 207
 Ebû Dâvud Sicistanî 156
 Ebû Eyyûb el-Ensarî (Halid bin Zeyd) 269, 281, 282, 293
 Ebu Hâmid el-Endülüsî, (al-Andalûsi) 93, 171
 Ebû Hanife, İmam-ı Âzam 162, 369
 Ebu İshak Kâzerûnî 326
 Ebû İshak Şirâzî 213
 Eb'ul-Abbas İsa 81
 Ebu'l-Ferec 372, 373
 Ebu'l - Fidâ 49, 404
 Ebû'l Hasan Zeyd el-Bayhakî 50
 Ebû Müslim (Horasanlı) 158, 159
 Ebû Nasr 175, 176, 365
 Ebû Said Bahadır Han 381
 Ebu's-Suûd Efendi 251, 261, 324, 412
 Ebû Şuca 364
 Ece Halil 412
 Eckhardt 57, 99, 107, 197
 Edebâli 300, 407
 Edirne 237, 245, 275, 276, 277, 283, 301, 326, 345, 425, 453, 462, 469, 470, 487
 Edirnekapı 319
 Edirneli Nazmi 482
 Edremit 234
 Efdaleddin 445
 Efendi-zâde, bk. Melike Hatun 404
 Eflâk 287, 315, 323, 428, 448, 478, 479, 480
 Eflâk-Buğdan voyvodalıkları 287, 480
 Eflâkî Dede 373, 388, 399
 Eflâton Manastırı 248, 400
 Efrenciye, İfrenç (Avrupa) 303
 Efrenc Dili 411, 420
 Eğri 400, 442, 443, 447
 Eğridir Gölü 221
 Ejderhan 337, 500
 El-Gazzî 400
 El-Hâkim, Halife 188, 270, 359
 Elizabeth 316, 321
 El-Omarî 49
 Emevî, Emevîler, E. Devleti, E. Halifesi 36, 156, 157, 158, 159, 161, 193, 231, 265, 269, 270, 302
 Emin Büleld 295
 Emir Gazi 145
 Emir Karaca 362
 Emir Mahmud 332
 Emir Sultan 272, 281
 Endicân 176
 Endülüs 167, 189, 255, 331, 341, 342, 388, 393, 411, 414
 Endülüs Müslümanları 331, 341, 342
 Engelhard 497, 498
 Engizisyon 341, 413, 414
 Enverî 147, 396, 400
 Erdebil 297
 Erdel 315, 316, 323, 343
 Ereğli 223, 315, 392, 393
 Ereğli İmamı 393
 Ereğli Muharebesi 223
 Ergenekon 43, 74, 104, 398
 Ergin, O., 446, 484, 485
 Ermeni, Ermeniler 35, 49, 58, 119, 208, 212, 217, 218, 219, 222, 223, 226, 256, 347, 357, 359, 361, 362, 363, 368, 370, 371, 372, 374, 379, 388, 389, 393, 396, 403, 460, 471, 497
 Ermeni Kirallığı 226
 Ermeni Metropoliti 379
 Ermeni Muhacereti 219
 Ermeni Ustaları 497
 Errân 234
 Ertene oğlu Ali Bey 404
 Ertuğrul Bey 253, 271, 313

- Erzi, A., 259, 293
 Erzincan 379, 381, 382, 392
 Erzurum 164, 189, 225, 258, 297, 326, 381, 401, 404, 488
 Erzurum Emîri 362
 Erzurum Şeyhi 390
 Es'ad Efendi (Vaka-Nüvis) 483
 Esed Bin Nûh 80
 Eski İnan 44, 187, 214
 Eski Roma, Eski Romalılar 36, 131, 503
 Eski Slav milliyetçiliği 505
 Eskişehir 222, 253, 315, 386
 Eskişehir Bozgunu 223
 Eski Türk Hayatı 399
 Eski Türk İmparatorlukları 167
 Eski Türk Töresi 474
 Eski Yunan 426
 Eski Yunanlılar 479
 Eski-Yunan Romantizmi 479
 Estergon 262, 331, 442
 Estergon Seferi 331
 Eş'ariler 213
 Eşres 158
 Etheria Cemiyeti 478, 479
 Evhaddin Kırmanî 326
 Evliya-Ata 160
 Evliya Çelebi 38, 261, 262, 266, 275, 277, 278, 281, 283, 284, 325, 335, 336, 345, 348, 359, 400, 411, 425, 499
 Evreng-Zîb 434
 Eyûb (Eyyûb) Hz. 269, 281, 282, 291, 293, 297, 301, 308, 315, 326, 439, 472
 Eyûb Türbesi 308
 Eyyubî Hânedanları 371
 Eyyubiler 226
 Ezgişler 50
- Fahreddin (İğdiş-başı) 392
 Fahreddin Ali 372
 Fahreddin Mübarek-şâh 44, 63, 67, 72, 83, 90, 199
 Falben (Kumanlar) 49
 Fârâb 44, 50, 119, 162, 172, 173
 Fârâbî, Uzluk oğlu Fârâbî 162, 172, 302, 425
 Fars Edebiyatı 166
- Fars Kaynakları 43
 Farslar 52, 177
 Fatimî, Fatımiler, 36, 164, 188
 Fâtiht Sultan Mehmed 16, 120, 197, 241, 243, 250, 264, 266, 274, 275, 276, 282, 283, 285, 287, 288, 291, 300, 305, 311, 323, 409, 410, 414, 423, 424, 425, 492
 Fatma (Hz.) 128
 Feher, Geza 117
 Felemenk 334
 Fener Patrikhanesi 40
 Fenerli Rumlar 448, 478, 479
 Fenikeliler 37
 Ferdinand, Ferdinandos 244, 316, 317
 Fergana, Ferganalı 50, 102, 134, 159, 160, 163, 165, 175, 178, 433
 Fergana (İhşidi) 159
 Feridun (Şâh-Nâme Kahramanı) 43
 Feridun Bey 120, 197, 286, 302, 304, 321, 322
 Feth-i Mübîn 285
 Fetret Devri 237, 244, 271, 314
 Fındıklılı Süleyman 278
 Fırat Nehri 207, 223, 287, 298
 Figânî 324
 Filistin 202, 214, 224, 304
 Fin Dili 62
 Finlay 368, 384
 Finogur Kavimleri 58, 148, 171, 503
 Firdevsî 35
 Fireng 339, 340
 Fîrûzânfer 388
 Floransa 235
 Franciscain, Franciscainler 381
 François 316, 317, 320
 Frank 220, 222, 374, 386, 387, 392, 410
 Frank Elçisi 220
 Fransa 89, 211, 289, 316, 317, 320, 321, 322, 331, 339, 346, 371, 372, 414, 415, 428, 446, 448, 452, 456, 457, 459, 460, 462, 466, 467, 468, 469, 483, 487, 498, 500
 Fransa Cumhuriyeti 468
 Fransa Kırallığı 316, 414
 Fransız, Fransızlar 30, 35, 37, 58, 118, 129, 146, 235, 237, 276, 319, 320, 322, 373, 381, 386, 392, 421, 445, 448, 451, 452,

- 456, 460, 461, 467, 468, 469, 478, 483, 484, 487, 498, 502
Fransız Denizcileri 320
Fransız İhtilâli 452
Fransız Kanunları 498
Fransız Kırallı 118, 322
Fr. Barberos 225, 386
Frederick 446
Frenk, Frenkler 235, 325, 334, 337, 387, 415, 470, 471, 489
Frenğistan 325, 334, 348, 453, 468
Frenğistan Kumaşları 453, 468
Frenk Köyü (Zay'at ul-İfrenç) 387
Frenk Ülkeleri 97
Fuad Paşa 498
Fu yun-se 74
Fuzûlî 312
- Gabriel 363, 368, 374
Gag Ovası 363
Gagauz (Keykâvus)lar 412
Galata 271, 497, 501
Galiçya 39
Galile 426
Galland, A. 485
Gandara 65, 86
Ganj Nehri 30
Garbî Akdeniz 334
Garbî Anadolu 220, 234, 236, 400, 480
Garbî Avrupa 316, 328, 441, 498
Garbî Gök-Türk Boyları (On-Ok) 99, 157, 180
Garp İlimi ve Tekniği 498
Garp İmparatorluğu (Roma-Bizans) 105, 107
Garplı Mütefekkirler 505
Gazâlî 198, 290
Gazan Han 258, 366, 382, 390, 397
Gazi Âşık Hasan 436, 442, 450
Gazi Giray 449
Gazimihal Mahmud R. 485
Gazi Mihal bk. Köse Mihal
Gazi Selçuk bk. Selçuk
Gazne 26, 166, 190, 199, 204, 236
Gazneliler, Gazne Devleti 35, 50, 166, 184, 190, 193
- Gazneli Sultan Mahmud 50, 56, 68, 117, 177, 396, 433
Gazzî (Şâir) 225
Gebze 290
Gedik Ahmed Paşa 288
Gelibolu 331, 408, 412
Gence 217
Gencek 53
Genç Osman 439
General Comte de Bonneval bk. Ahmed Paşa
Gennadios 287, 409
Georgios Maltezos 479
Gerçek 445
Gerdizî 43, 44, 49, 50, 57, 72, 73, 77, 80, 88, 90, 91
Gerger Ermenileri 362, 376
Gevher-Âyîn 364
Gevher Hatun 144
Gevherî 450
Geyve 402
Gırnata 341
Gîtâs (Épiphanie) Yortusu 379
Gibb 308
Gibbons, H. A. 385, 408
Gimek 83, 84, 102, 182
Giorgi (Gürcü) 219
Girit 189, 344, 349, 413, 422, 428, 480
Giyâseddin Keyhusrev 370, 377, 392, 399
Gluck 401
Goller 132
Gök-Alp 253, 254
Gök-Han 99
Gökçe 76, 119, 205
Göktürk, Göktürkler 42, 84, 114, 137, 168, 180, 185
Gök-Türk Hâkanları 45, 157
Gök-Türk Kitâbeleri 76
Gök-Türk Yazısı 67
Gölpınarlı, A. 126, 400
Göl-Tekin 57, 157, 241, 242
Göynük 271, 282, 407, 408
Gratz 317
Gregoire Le Prêtre 374
Gregoras 373, 384
Gregorias (Patrik) 478

- Grenard, Fr. 30, 132, 159, 166, 176, 237, 313, 316, 320, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 320, 339, 346, 347, 348, 335, 338, 341, 344, 347, 349, 357, 358, 359, 383, 386, 395, 410, 414, 421, 426, 441, 460, 479, 484, 491, 493, 494
- Groot de 45
- Grousset, R. 181
- Grumel, V. 378
- Guillaume 223, 389
- Gureba Hastanesi 484
- Gutenberg 419
- Gücerat 332
- Gülhâne 459
- Gülistan 244
- Gümbed-i Tuğrul 206
- Gümülçine 462
- Gümüşlü Künbed 271
- Gün Han 99, 101
- Günss 317
- Gür-Buğa 220
- Gürcistan 92, 219, 323, 385, 448
- Gürcü, Gürcüler 49, 54, 58, 92, 119, 212, 218, 219, 225, 362, 363, 371, 374
- Gürcü Kaynakları 212, 362
- Gürcü Kırالیçesi 371
- Gürgân (Şehri) 120, 137, 431
- Gürgân Türkmenleri 138
- Gürkan, K. İ. 484
- Güyük Han 142
- Güzelce Hisârı, Bk. Anadolu Hisârı
- Habeşistan 30, 211
- Habeşliler 191
- Habsburg İmparatorluğu 321, 413, 414
- Habsburglar 414
- Haccâc 85
- Hâce-i İsfahânî 306
- Hacer-i Esved 188
- Hacı Bektaş Velî 262
- Hacı Giray 120
- Hacîb Bin Mâlik Bin Erkin, Ebu'l Abbas El-Türki 162
- Hâcib Esed üd-Devle 375
- Hâcib ul-Huccâb 394
- Haçlı 28, 29, 40, 41, 89, 145, 146, 154, 156, 189, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 243, 264, 266, 267, 270, 274, 280, 288, 291, 313, 315, 316, 320, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 338, 341, 344, 347, 349, 357, 358, 359, 383, 386, 395, 410, 414, 421, 426, 441, 460, 479, 484, 491, 493, 494
- Haçlı Kaynakları 373
- Haçlı Kronikleri 289
- Hâdım Süleyman Paşa 332
- Hâdim ül-Haremeyn 301, 309
- Hajuk oğlu (Piser-i-) Hüsâm'ın 393
- Hakîm Senâî 148
- Halaç bk. Kalaç 50
- Hala Hatun, Hala Sultan 270
- Ha la-yun loğ bk. Alayondlu
- Halep 54, 302, 326, 403, 411
- Halet Çelebi 293
- Halhalı 57
- Haliç 274
- Halife 88, 90, 146, 157, 160, 163, 164, 170, 186, 191, 201, 204, 205, 207, 214, 270, 302, 439
- Halifelik 29, 200, 296, 302, 434
- Halifelik İmparatorluğu 29
- Halil Edhem 372
- Halil Hamid Paşa 448
- Halil Paşa 247, 275, 276
- Halil ul-Rahmân ziyâret-gâhları 302
- Ham 43
- Hami 148
- Hamid 244, 304, 448
- Hammer 21, 54, 237, 243, 267, 279, 283, 305, 312, 317, 324, 325, 326, 360, 366, 410
- Hanazit 362, 376, 379
- Hanbelî, Hanbelîler 213
- Haneî 198, 260, 402, 411
- Hanson 501
- Haran 172
- Haremeyn Vakıfları 303
- Hârezm 26, 159, 170, 181, 182, 193, 213, 307, 430, 431
- Hârezmli, Hârezmliler 44, 132
- Hârezmşâh 119, 372
- Haricî 192
- Harman-Kaya 235
- Harran 258
- Hart Destanı 488

- Hart Ovası 488
- Harun Buğra Han 176
- Harun Reşid 90, 160
- Harzemşah Celâleddin Mengü 82
- Hasan (Hz.) 398
- Hasan (Asan) Bey (Kayseri emîri) 221
- Hasan b. Abd ul-mümin 393
- Hasan Can 304, 306, 308
- Hasan Dağı 221
- Hasan Kale Zaferi 270
- Hasan Paşa 334
- Hasan Sabbâh 214
- Hase, M.C.B. 235
- Hasluck, M. 267, 271, 373, 379
- Hasnon 375
- Hâtuf 196
- Hatun 111, 113
- Havvârî 265
- Hayâtîle, bk. Ak-hunlar 45
- Haydarpaşa 484
- Hayreddin Nedim 460
- Hayreddin Paşa 312
- Hazar, Hazarlar 26, 47, 49, 51, 59, 65, 68, 79, 80, 84, 85, 90, 91, 92, 93, 102, 131, 135, 139, 155, 156, 160, 161, 170, 171, 172, 179, 181, 182, 183, 189, 206, 209, 210, 337, 356, 357, 412, 499
- Hazar Denizi 181, 412, 499
- Hazar Geçidi 59
- Hazar Hakanı, Hanı 79, 90, 93
- Hazar-İli, Gazaria, Hazar Ülkesi 92
- Hazret-i Peygamber bk. Muhammed Hz.
- Hekimbaşı Behçet Efendi 483
- Hekim Yakub Paşa 416
- Helenizm 479
- Hemedan 144, 204, 207
- Henri Pirenne 360
- Heraklius 154, 155, 358, 433
- Herât 181
- Herder 130
- Herevî 269, 400, 402
- Herodot 64
- Hersek 287
- Heybeli Ada 321
- Heyd, U. 414
- Hıristiyan, Hıristiyanlık 13, 28, 29, 32, 33, 35, 38, 40, 41, 46, 48, 56, 58, 59, 67, 68, 71, 76, 77, 80, 83, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 119, 121, 128, 139, 144, 147, 149, 153, 154, 155, 156, 159, 160, 169, 170, 171, 179, 183, 184, 189, 194, 197, 201, 208, 219, 220, 222, 232, 233, 235, 236, 237, 247, 256, 257, 265, 267, 269, 270, 279, 286, 289, 290, 291, 292, 301, 311, 313, 314, 315, 316, 318, 320, 323, 328, 331, 333, 339, 341, 342, 347, 348, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 394, 400, 402, 403, 404, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 421, 425, 427, 433, 441, 445, 454, 455, 461, 462, 463, 467, 468, 469, 479, 484, 486, 487, 490, 491, 496, 497, 498, 499, 504, 505
- Hıristiyan Âlemi, Hıristiyan Dünyası 189, 292, 320, 328, 333, 505
- Hıristiyan Avrupa 291, 316, 333, 467, 484, 498
- Hıristiyan Devletleri 315
- Hıristiyan Donanmaları 331
- Hıristiyan Kıpçaklar 179
- Hıristiyan Medeniyeti 491
- Hıristiyan Memleketleri 219
- Hıristiyan Rahipleri 388
- Hırvat 345, 503
- Hıtay 81
- Hızır Bey 290
- Hızır Reis 341
- Hızkıyâl Peygamber 216
- Hia'lar 43
- Hicaz Yolu 470
- Hilâfet 145, 158, 159, 163, 164, 165, 189, 190, 205, 211, 216, 286, 302, 303, 306, 313, 337, 462
- Hilâfet (Abbasi) İmparatorluğu 158
- Hilâfet Merkezi 303
- Hilâfet Ordusu 159
- Hind 61, 98, 303, 313, 331, 332, 334, 337, 338, 340, 433

- Hind Denizi, Hind Okyanusu 313, 332
Hindiçini 86
Hindistan 14, 26, 27, 28, 30, 31, 43, 44, 50, 65, 97, 102, 141, 155, 167, 185, 186, 190, 199, 211, 214, 216, 297, 303, 331, 332, 334, 337, 420, 432, 433, 434, 453, 468, 469
Hindistan Hükümdarları 332
Hindistan Türk beyleri 433
Hindliler 72
Hind Mimarisi 433
Hind Okyanusu Kumandanlığı 332
Hind Sarayları 433
Hindu 50, 53, 433
Hind Yolu 338
Hisar 303
Hiuen Tsang 85, 86, 142
Hiung-nu bk. Kun
Hive 432
Hoca Sa'adeddin 241
Hoca-zâde 290
Hokand 432
Horasan 26, 42, 44, 45, 80, 81, 102, 134, 157, 158, 163, 164, 165, 187, 190, 191, 193, 205, 207, 209, 217, 220, 227, 304, 307, 313, 322, 432
Horasan Çölü 209
Hotanlılar 53
Hoten 56, 89
Houdas, G., 43, 83, 234
Houtsma, Th. 53, 125, 126, 394
Howard, J., 456
Huart, Fr. 80, 87, 147, 371, 373, 388, 389, 392, 396, 398, 400, 401, 402
Hugo 479
Hulefâ-i Râşidîn 251
Humbaracı Ahmed Paşa, bk. Ahmed Paşa
Hun bk. Kun
Hungar (Macar) 411
Hunyad, J., 278
Huten 148
Huttalan 83, 133, 159, 394
Huzeyfe 215
Hüccet ül-İslâm bk. Gazalî
Hülâgü Han 120, 197, 202, 379
Hürmüz 333
Hürrem Sultan 324
Hürremşâh, İğdiş-başı 392
Hüseyn (Hz.) 398
Hüseyn Baykara 286, 432
Hüseyn Paşa (Yeniçeri Ağası) 477, 481
Irak 26, 97, 155, 167, 187, 189, 191, 193, 200, 207, 213, 370, 379, 380, 399
Irak Selçukluları 200
İrkıl Hoca, Uluğ-türk 123, 205
Isık-göl 43, 57, 102, 158, 172
İasi bk. Ayaz 219
İbiş Hatun 146
İbn Abd ul-Hakem 268
İbn Allân 364, 365
İbn Batûta 54, 126, 129, 146, 147, 179, 260, 261, 346, 366, 380, 381, 395, 396, 397, 402, 403, 404, 408, 411, 412
İbn Bîbî 54, 125, 147, 255, 370, 371, 372, 375, 385, 391, 392, 393, 396, 400, 404, 407
İbn Cübeyr 388
İbn Fadlân 45, 74, 79, 84, 91, 92, 93, 128, 139, 141, 146, 148, 149, 170, 171, 173, 181, 397
İbn Funduk 203
İbn Hacer 258
İbn Haldun 30, 189, 191, 329, 425, 426, 427
İbn Hallikân 54, 162, 173
İbn Hassûl 191, 197
İbn Havkal 51, 79, 85, 87, 91, 139, 160, 163, 165, 172, 173, 182, 190
İbn Kalânîsî 211
İbn Kemal 276, 282, 283, 290
İbn Miskvevh 92
İbn Mukanna 159, 180
İbn Rüşd, (Averrhoes) 290, 424, 425, 485
İbn Sa'd 191
İbn Sa'id al -Mağribî 171
İbn Semhâ 364
İbn Sina 483
İbn Şâkir 173, 404
İbn Şeddâd 382
İbn Ta'âvizî 200
İbn Tarhan bk. Ali bin Hasan

- İbn Teymiyye 33
İbn'ul-'Adîm 370
İbn ul-Cevzî 149, 174, 379, 396
İbn ul-Fuvatî 258
İbn un-Nedîm 85, 90
İbn ül- Esîr 54
İbn ül-Fakîh 50, 81
İbn ün-Nedîm 168
İbn Vâsıl 245
İbn Zâfir 178
İbrahim, M. 53
İbrahim Bey 394, 396
İbrahim bin İshak 173
İbrahim el-Sulî 162
İbrahim Müteferrika 444, 445, 467
İbrahim Paşa 317, 320, 321, 323, 324, 422, 444
İbrahim Yınal 144, 202
İç-Asya 167, 215
İç-Oğuz 127
İdrisî 202
İfrenç bk. Avrupa
İkinci Haçlı Seferi 224
İkinci Kosova Meydan Muharebeleri 238, 315
İkinci Mani 401
İkinci Roma 292, 502, 503
İkinci Viyana Muhasarası 267
İl-Basan 144
İl-Bilge Hatun 113, 143
İldeniz 362, 363
İlhan Abaga 382
İlhanî, İlhanîler 235, 244, 365, 366, 381
İlhanî Tôresi 244
İlhanlı Hükümdarları 432
İlig Han 56
İli Nehri 42, 177
İli Vadisi 42, 134
İl-Tapar bk. Yaltavar
İteriş bk. Kutluğ Kağan
İlyas (Aleyhisselam) 402
İlyas (Sâmânî Şehzadesi) 166
İlyas Bey 381
İl-Yu-Sü 106
İmadeddin İsfahânî 125, 186, 211
İmam Buhârî 268
İmam-ı Âzam Ebû Hanife 162, 198, 326, 421
İmâm Kuşeyrî 365
İmam Müslim 268
İmam Şafîî 397
İmam ül-Haremeyn, Cüveynî 171
İnalcık, H. 282, 289, 338
İnan, A. 64, 79, 83, 99, 126, 254
İnce-Burun Köyü 137
İncil 93, 369
İncü-Ügüz, bk. Zerefşân Nehri
İnebahtı (Lepanto) 334, 342, 344
İngiliz, İngilizler 14, 37, 131, 319, 321, 334, 432, 434, 447, 452, 454, 462, 467, 482, 498
İngiltere 211, 289, 316, 321, 428, 453, 462, 466, 469, 487, 500
İqbal, M. 198
İran, İranlı, İranlılar, İranî 26, 27, 28, 30, 33, 35, 36, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 61, 73, 76, 83, 86, 94, 97, 102, 103, 118, 123, 137, 148, 153, 154, 155, 156, 159, 164, 166, 167, 184, 185, 187, 188, 190, 193, 214, 216, 219, 221, 227, 228, 248, 258, 282, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 306, 313, 318, 322, 325, 328, 332, 337, 344, 346, 363, 402, 404, 414, 422, 429, 430, 431, 432, 434, 435, 437, 438, 439, 448, 456, 482
İran Edebiyatı 214, 435
İranî Kavimler 43, 53
İran İlhanîleri 258
İran İmparatorluğu 187
İran Moğolları 431
İran Pâdişâhları 216
İran Sanatı 435
İran Seferi 300, 332, 346, 456
İran Sünnileri 306
İran Şâhı 188
İran Şâhı 325
İran Şâhları 434
İran-Turan Mücadeleleri 43
İrec (İranlıların ceddî) 43
İsa 38, 81, 87, 89, 90, 121, 159, 161, 244, 289, 369, 389, 411, 413
İsa Beg 244

- İsa Dini 87
 İsfahan 145, 210, 435
 İsfendiyar 126, 244, 287, 404
 İsfendiyaroğlu 281
 İsfendiyar-oğlu Süleyman Paşa 126
 İshak Bey 457
 İskandinavyalı Varegler 130
 İskandinavlılar 38
 İskender 36, 44, 46, 52, 59, 184, 185, 186, 254, 289, 312, 314, 420, 482
 İskender İstilâsı 44, 52
 İskenderiye 153, 265, 337, 368, 380
 İskit 147, 235
 İskit Kadınları 147
 İslâm, İslâm Dini, İslâmiyet 15, 18, 26, 27, 28, 34, 35, 67, 70, 78, 84, 85, 89, 92, 108, 121, 153, 154, 155, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 176, 177, 183, 196, 201, 207, 221, 232, 250, 252, 260, 265, 299, 350, 355, 361, 384, 391, 398, 400, 406, 411, 433
 İslâm Âlimleri 170, 194, 291
 İslâm An'anesi 43, 120
 İslâm Birliği 212, 302, 303, 304, 309
 İslâm Cihâdı 237, 261, 262, 263, 406
 İslâm Devletleri 164, 423
 İslâm Dünyası, İslâm Âlemi 28, 38, 52, 125, 132, 156, 160, 165, 187, 189, 211, 215, 244, 291, 335, 338, 339, 419, 421, 426, 494, 499
 İslâm Halifeliği 302
 İslâm Halifesi 492
 İslâm Hukuku 299, 381, 486
 İslâm İdealleri 327
 İslâm Medeniyeti 19, 25, 28, 34, 47, 161, 187, 188, 190, 191, 200, 211, 285, 338, 360, 384, 398, 425, 429, 430, 432, 441, 491, 495
 İslâm Mefkûreleri 20, 265
 İslâm Müellifleri 49, 59, 87, 119, 433
 İslâm Mütefekkiri 30, 193, 424
 İslâm Nizâmı 245, 348
 İslâm Pâdişâhı 345, 410
 İslâm Şehirleri 208
 İslâm Şeriati 413
 İslâm Tıbbı 483
 İslâm-Türk Dünyası 220
 İslâm-Türk Tarihi 408
 İslâm Ülkeleri, İslâm Memleketleri 69, 93, 154, 182, 183, 184, 199, 205, 207, 228, 239, 258, 259, 261, 286, 303, 379, 392
 İsmail (Sâmânî Emiri) 165
 İsmail Belig Ef 272
 İsmail Bin Ahmed 81
 İsmail el-Cevherî el-Türki 173
 İsmail Hakkı 372
 İsmailîler 213
 İsmailî Mezhebi 165
 İspaniket 172
 İspanya 120, 189, 190, 316, 320, 322, 323, 333, 339, 340, 341, 342, 414, 415, 430, 480
 İspanya Habsburg Kırılı 414
 İspanyol, İspanyollar 258, 289, 341, 342, 365
 İspanyol Yahudileri 365
 İspiçap 94, 160, 165, 172
 İstahrî 85, 91, 160, 163, 165, 172, 182, 190
 İstanbul 32, 38, 181, 189, 198, 220, 235, 250, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 296, 298, 301, 303, 311, 315, 316, 317, 322, 323, 324, 326, 327, 330, 331, 332, 333, 335, 341, 344, 346, 347, 356, 368, 370, 371, 372, 373, 378, 382, 385, 386, 388, 396, 399, 400, 401, 404, 407, 408, 409, 411, 412, 414, 415, 421, 422, 424, 425, 427, 428, 433, 438, 439, 442, 444, 445, 447, 448, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 460, 462, 466, 467, 469, 471, 472, 473, 474, 476, 477, 478, 479, 480, 482, 483, 484, 485, 488, 496, 498, 499, 501, 502, 503, 504
 İstanbul Boğazı 220
 İstanbul Fethi 220, 263, 271, 275, 279, 291, 292, 409
 İstanbul Patriği 371, 378
 İstavraki 448
 İstemi Kağan 25, 78, 105, 107, 142
 İstiklâl Harbi 17

- İstokholm 456
 İsveç 91, 346, 456, 460, 466
 İsveç Dili 91
 İsveçliler 499, 502
 İşpara Han (Şa-po-lu) 57, 111, 113, 116, 117, 130
 İtalya 223, 266, 267, 288, 289, 290, 321, 333, 338, 339, 414, 415
 İtalyan, İtalyanlar 131, 234, 259, 286, 289, 290, 291, 338, 381, 420, 479, 480, 484, 494
 İtalyan Cumhuriyetleri 234
 İtalyan Gemiciliği 494
 İtil Boyu 170
 İtil Volga Bulgarları 26, 146, 160
 İtil Volga Nehri 184
 İtil Şehri 91, 93
 İzmir 40, 330
 İzmirli, İ. H. 49
 İzmit 179, 234, 297, 408
 İznik 19, 219, 222, 226, 234, 235, 237, 257, 315, 330, 371, 402, 408
 İznik Rum İmparatorluğu 226
 İznik Türk Beyleri 330
 İzzeddin Keykâvus 372, 375, 379, 385, 398, 411
 İzzeddin Keykâvus, Melik Konstantin 385, 412
- Japonlar 492, 495
 Japon Mu'cizesi 495
 Japonya 86, 495
 Jean Efsânesi bk. Yuhenna
 Jean d'asie (Asyalı Yuhenna) 107
 Jisl, Lumir 57
 Joinville 356
 Jordanes 106
 Jön-Türk 480
 Julien, St. 43, 57, 58, 66, 67, 73, 74, 78, 79, 80, 85, 86, 99, 107, 111, 112, 114, 115, 117, 133, 137, 138, 141, 142, 148, 246, 289
 Justinianus 107, 265, 266, 313
 Justinianus, Justinianus 153
- Kabakçı Mustafa 471
 Kâbe 326, 366
- Kâbil 65
 Kadı Ahmed 103, 374, 393
 Kadı Burhaneddin 404, 449
 Kadı el-Bulgarî 171
 Kadıköy 155
 Kadir Han 56
 Kafkas Kavimleri 62, 92, 93, 154, 313
 Kafkasya, Kafkaslar 26, 28, 179, 185, 269, 385, 430
 Kâğıthane 444, 446, 473
 Kahire 49, 66, 102, 156, 163, 236, 335, 363
 Kâhtan 93
 Kaim Biemrillah 214
 Kalaç, Halaç, Kalaçlar 44, 50, 51, 99
 Kalküta 433
 Kalmuk 58
 Kalonoros bk. Alâiye Kalesi 372
 Kaloyan 401
 Kalyoncu Mustafa 473
 Kampo Farmio Muahedesi 469
 Kananos 272
 Kanarya Boğazı 340
 Kandahar 85
 Kanglı, Kao-çe 46, 51, 78, 99, 142, 146
 Kansu-gurî 308
 Kantura Oğulları 191
 Kanunî Devri 324, 481
 Kanunî Sultan Süleyman 29, 30, 39, 54, 120, 250, 266, 311, 314, 315, 316, 319, 320, 322, 323, 330, 334, 335, 337, 341, 344, 346, 412, 414, 415, 421, 422, 424, 438, 443, 451, 461, 471, 499, 500
 Kao-che (Oğuzlar) 102
 Kao Şien-çe 158, 159
 Kapağan Han 112, 137
 Kara-Arslan 376, 379
 Karabağ 234, 298
 Kara-Balgasun, bk. Ordu-Balığ 68
 Kara-Budak 126
 Karacahisar 253
 Kara-Çelebi-zâde 327
 Karadeniz 28, 29, 84, 92, 130, 183, 234, 324, 330, 337, 447, 461, 499
 Karadeniz Donanması 330
 Kara-Han 97

- Kara Han (Tanrı) 72
 Karahan (Kıpçak Hükümdarı) 49
 Karahan (Oğuz'un babası) 55
 Karahanlı, Karahanlılar 26, 46, 47, 56, 102, 125, 135, 138, 144, 145, 146, 173, 175, 176, 177, 178, 181, 182, 184, 190, 206, 217, 239, 255, 256, 432
 Karahanlı Askerleri 48
 Karahanlı Hükümdarı 56, 144
 Kara-Hazar 51
 Karahıtay, Karahıtaylar 46, 94
 Kara-hoço 89
 Karakorum 109
 Kara-koyunlu, Kara-koyunlular 126
 Karal, E. Z. 448, 460, 464, 470, 486
 Karaman 244, 287, 323
 Karamanî Mehmed Paşa (Vezîrâzam) 416
 Karamanlı, Karamanlılar, Karaman oğulları 236, 245, 408, 423, 473
 Karamanlı Kara Rüstem 408
 Karamanoğlu 373
 Karamanoğlu Alâeddin Bey 245
 Karamanoğlu İbrahim Bey 394
 Karaman-oğlu Mehmed Bey 255
 Kara Mustafa Paşa 440
 Kara Osman 254
 Karaosman oğulları 473
 Karası Beyliği 313, 412
 Karaşar 160
 Karatekin 182
 Kara-Türkeş 51
 Karayım 28
 Karayım Türkleri 93
 Kara Yusuf Bey 126
 Karlofça Muahedesi 349
 Karlofça Ovası 442
 Karlos bk. Charles Quint 323
 Karluk, Karluklar 26, 50, 51, 52, 56, 80, 81, 83, 84, 99, 102, 140, 159, 160, 172, 173, 174, 178, 180, 181, 182, 184
 Karluk Yabguları 159
 Karmatiler 187
 Kasr-ı Şirin 344
 Kastamonu 126, 134, 234, 366, 378
 Kastamonu Beyliği 134
 Kâşgar 68, 89, 166, 175, 176, 211, 214
 Kâşgarî, bk. Kaşgarlı Mahmud
 Kâşgarlı Haydar Mirza Duğlat 430
 Kâşgarlı Mahmud (Kâşgarî) 20, 42, 44, 50, 51, 52, 53, 56, 63, 65, 68, 73, 81, 83, 85, 89, 100, 102, 108, 123, 124, 127, 128, 132, 140, 146, 147, 149, 174, 176, 177, 178, 196, 197, 198, 199, 201, 255, 356, 393, 397, 432
 Katerina 502
 Kathar'lar 89
 Kâtip Çelebi 261, 324, 420
 Katlec, K. 131
 Katolik 13, 29, 38, 92, 172, 236, 238, 266, 279, 287, 288, 291, 316, 320, 321, 327, 406, 410, 412, 413, 414, 479, 502, 504, 505
 Katolik Avrupa 35, 320, 478
 Katolik Dünyası 410
 Katolik İspanyollar 321
 Katolik Kıralları 412
 Katolik Kilisesi 29, 279, 410, 479
 Katolik Papazları 92
 Kavad (İran Şâhı) 188
 Kavala 473
 Kavurt Bey 210
 Kayalık 89
 Kaydu Han 58
 Kayı (Soyu, Boyu) 54, 101, 123, 126, 231, 254, 264, 300, 313
 Kayıhan 101
 Kayıkçı Kul Mustafa 439, 442, 443
 Kay'lar 183
 Kaynarca Muahedesi 432
 Kayseri 218, 221, 297, 302, 326, 363, 372, 375, 377, 378, 381, 390, 392, 393, 394, 402
 Kayseri Emîri 221
 Kazaklar 413
 Kazan (Şehir) 127, 170
 Kazan (Han) 432
 Kazan Hanları 500
 Kazan Hanlığı 502
 Kazan Ülkesi 500
 Kazvini, A. 50, 51, 53, 59, 74, 82, 83, 165, 166, 173, 194, 374, 380, 401

- Keçeci-zâde İzzet Molla (Şâir) 482
 Kedrenos 184
 Kemaleddin (Filosof) 369, 381
 Kemal Paşa-zâde 301, 306, 312, 330
 Kemal Reis 341
 Kepler 426
 Kerait 94
 Kerç 462
 Keşiş Gregoire 370, 377
 Keşmir 50, 83, 86
 Keyhusrev (Kurus) İnan Akamenid hükümdarı 184
 Keyhusrev, I., 376
 Keyhusrev II., 371, 374
 Keykâvus 226, 371, 372, 373, 375, 379, 380, 385, 396, 398, 412
 Khirtowo, B., 266, 403
 Khomyakof 503
 Kıbrıs 189, 270, 299, 300, 342, 344, 415, 478, 479
 Kılıç Ali Paşa 344
 Kılıç Arslan I., 145, 220, 222, 223, 225, 368
 Kılıç Arslan II., 200, 221, 224, 240, 270, 369, 370, 373, 374, 377, 379, 387, 400, 426
 Kılıç Arslan, IV., 380, 399
 Kınık Boyu 124, 313
 Kıpçak, Kıpçaklar 44, 46, 47, 49, 51, 53, 60, 65, 78, 92, 94, 99, 141, 178, 179, 182, 183, 186, 233, 323, 392, 407, 412, 432
 Kıpçak-ili, Kumania 44
 Kıpçak Köleleri 392
 Kırgız, Kırgızlar 45, 49, 72, 84, 88, 111, 134, 137
 Kırım 46, 92, 93, 179, 226, 233, 258, 268, 287, 298, 319, 330, 335, 336, 337, 345, 346, 409, 432, 433, 437, 443, 447, 448, 449, 451, 458, 459, 461, 462, 467, 469, 470, 473, 498, 500, 502
 Kırım Hanı 336, 345
 Kırım Hanları 336
 Kırım Hanlığı 432, 437, 447, 473
 Kırım Harbi 498
 Kırım Seferi 330
 Kırım Süvarileri 449
 Kırım Türkleri 451
 Kış-kezek 176
 Kıtay, Kıtaylar, Ki-tan 46, 58, 68, 114, 178, 181, 182, 183
 Kiyâme (Resurrection) Kilisesi 284, 359
 Kızılbaş 299
 Kızıl Deniz 303, 331, 332
 Kızıl-elma 265, 266, 267, 268, 278, 288, 290, 314, 326, 346, 414, 436
 Kızıl-elma Seddi 266
 Kief 38, 90, 91, 130
 Kief Prensleri 38
 Kie-li Han 114
 Kilikya 219, 226, 382
 Kilisli 100, 124, 128, 393, 397
 Kira, bk. Mevlâna'nın Zevcesi
 Kiragos 58, 79, 119, 372
 Kir Kedid 372
 Kir Khaya 372
 Kirman 193
 Kirman Selçukluları 52
 Kirmanî Afzaluddin 193, 326
 Kirvard 372
 Ki-tan 181
 Klaprot 137
 Klaviyo 146, 258, 404, 430
 Koca-ili 334
 Koca Mimar Sinan 325
 Koca Sekban-başı 471, 499
 Koçi Bey 344, 419, 421, 422, 423, 424
 Kodama 166
 Komnenos, Komnenler 184, 220, 221, 226, 364, 368, 374, 402
 Komnenos Kilisesi 402
 Komuklar 92
 Konrad 386
 Konstantin 182, 266, 278, 280, 385, 412, 478
 Konstantiniyye bk. İstanbul
 Konstantin Porphyrogenetos 182
 Konstantin Sütunu bk. Çemberlitaş
 Konya 57, 147, 228, 236, 253, 255, 259, 260, 297, 301, 315, 326, 357, 364, 366, 368, 370, 371, 372, 378, 379, 380, 381, 386, 387, 389, 390, 392, 393, 394, 395, 396, 400, 401, 404, 467, 469
 Konya Hıristiyanları 381

- Konya Piskoposu 378
 Korkut-ata 98, 101, 103, 254
 Kosova 237, 238, 278, 313, 315, 443
 Kosova Muharebesi 278
 Koyaş 42
 Kök Alp 103
 Köke Moğol 117
 Köl-çur (Kürsül)(Sarı-Türkeşlerin Reisi) 158
 Köl-erkin 140
 Köl-tekin 124
 Köprülü, F. 83, 103, 120, 131, 139, 148, 165, 199, 205, 221, 254, 256, 258, 259, 282, 283, 335, 338, 342, 350, 380, 385, 399, 404, 408, 412, 438, 439, 442, 468, 482
 Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa 438
 Köroğlu 447, 474
 Köseadağ 228, 233, 403
 Köseadağ Muharebesi 403
 Köse Mihal, Gazi Mihal 235, 407
 Kremlin 268
 Krievyevsky 503
 Kritovulos 277, 289, 291, 414
 Kuba 172
 Kubâd-Âbâd 57, 401
 Kuban 46
 Kuça 158, 160
 Kudüs 155, 156, 189, 214, 265, 284, 302, 359, 478
 Kûfe Râfizileri 200
 Kulan Şehri 160, 172, 173
 Kuman, Kumanlar 49, 60, 77, 92, 93, 94, 131, 141, 183, 186, 356, 407, 411
 Kuman-Duht (Kuman Kızı) 49
 Kumania bk. Kıpçak İli 44, 186
 Kumral Dede 407
 Kun, Hun, Hiung-nu 26, 42, 43, 47, 63, 64, 65, 66, 94, 97, 100, 105, 106, 109, 110, 124, 134, 138, 140, 183, 184, 185, 239, 356
 Kunderanlı (Myriokephalon) Boğazı 221
 Kurat, A. N. 45, 120, 182, 184, 338, 504
 Kurdoğlu, Hızır 337
 Kureyş 201
 Kurus, bk. Keyhusrev (İran Akamenid Hükümdarı) 184
 Kutalmış 217
 Kutbeddin Şirazî 260
 Kuteybe 85, 157
 Kutluğ, Kağan, İlteriş Kağan 111, 112, 146, 160
 Kutluğ Terken 146
 Kutuz 202
 Kûfe Râfizileri 200
 Kürsül bk. Köl-Çur
 Kürt İli 114
 Kütahya 234, 415, 467
 Kyrille 90
 Lâle Devri 444, 452
 Langusto 289, 290
 Lao-tse Dinleri 86
 Lârî (Tabib) 416
 Larnaka 270
 Laskarid 371
 Lâtin, Lâtinler 45, 57, 64, 194, 266, 279, 356, 371, 381
 Lâtin İmparatoru 356, 371
 Lâtin Yazısı 194
 Lattimore O., 64, 100, 106, 132, 137
 Laurent J. 358
 Lavisse, E. 131
 Lâz 256
 Le Beau 368, 370, 378
 Lebedia 182
 Leh, Lehliler 315
 Lehistan 203, 316, 323, 328, 345, 456
 Lepanto bk. İnebahtı 342
 Levend, A. S. 315, 319, 342, 450, 466, 475
 Levend Çiftliği 466
 Lewis, A. R. 329, 335, 437, 442, 445, 460, 461, 469
 Leysi zade Mehmed Efendi 243
 Lezgi 92
 Ligeti, L. 133
 Londra 44, 467
 Lord Stratford 482
 Louis XVI. 118, 356, 386, 457
 Lugal, N. 126, 201, 259, 293
 Lütî Paşa (Vezir) 242, 245, 303, 304, 330
 Lykandos 377
 Lyon 71

- Macar, Macarlar 58, 60, 62, 77, 91, 135, 181, 266, 267, 271, 276, 277, 278, 314, 315, 316, 323, 406, 411, 412, 442, 443, 444, 445, 483, 503
- Macaristan 29, 39, 77, 92, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 331, 332, 335, 343, 348, 349, 441, 443, 449
- Macar Kırılı 314, 406, 411, 412
- Maçka 484
- Madame Montague 452, 454
- Madras 433
- Magellan 331
- Magrip 439
- Mahmud bak. Sultan Mahmud 445
- Mahmud II. Sultan 50, 56, 57, 68, 117, 177, 182, 396, 433, 445, 472, 473, 474, 476, 477, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 494, 496, 497, 499, 500, 501, 505
- Mahmud Paşa 281, 423
- Mâh-peri Hatun 372
- Makarios 413
- Makedonyalı 59
- Makrizî 49, 258
- Malatya 145, 164, 225, 237, 363, 364, 368, 369, 374, 376, 377, 379, 380, 392, 403
- Malatya Emîri 364
- Malatya Patriği 225, 369, 379
- Malazgirt 207, 217, 218, 221
- Malazgirt (Meydan) Muharebesi 217
- Malazgirt Zaferi 217, 218
- Mal-Hatun 103
- Malkara 462
- Malta 333, 340
- Mançurya 181
- Mani Dini 32, 67, 86, 87, 88, 89, 90, 410
- Manihaist, Manihaistler 89
- Manihaist Uygurlar 189
- Manihaizm 87, 88
- Mani Rahipleri 87
- Manisa 273, 275, 473
- Mani Yazısı 67
- Mankışlag 179
- Manuel, Paleologos 221, 235, 248, 390, 408
- Manyak 107
- Maran (Gizli Yahudiler, Dönmeler) 415
- Maraş 219, 368
- Marburg 317
- Marco Polo 44, 59, 71, 73, 79, 83, 90, 378
- Mardin 228, 401
- Mar Dionyus 373
- Margiana bk. Mâverâünnehir 168, 185
- Mar Jaques, Süryanî 184
- Marmara (Denizi) 219, 270, 330, 482
- Marquart 65
- Maslama 93, 270, 271
- Maslama Bin Abdülmelik 93
- Maslama Camii 270
- Mathew Paris 71, 197
- Mathieu, Urfalı 49, 184, 211, 212, 217, 218, 219, 223, 224, 284, 359, 361, 362, 363, 368, 370, 387
- Ma Tuan-lin 49
- Maundeville 266
- Maurikianus 117
- Mâveraün-Nehr, Mâverâünnehir, Margiana 44, 53, 86, 94, 114, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 172, 173, 182, 185, 187, 190, 307
- Mâverdü 205
- Mavrozomos 371
- Mazdak 159, 187
- Mecdi Efendi 416
- Medine 45, 269, 301, 323
- Medinet üt-Tuğrul-bek bk. Tuğrul Bey Şehri 205
- Mehdi Halife 159, 180, 215, 307
- Mehmed (İşnas'ın Torunu) 66
- Mehmed, IV. 345
- Mehmed Ali Paşa 474, 480, 486, 487, 488, 489
- Mehmed Ârif 243
- Mehmed Atâ 237
- Mehmed Bey 255, 364
- Mehmed Hân-ı Râbi 336
- Mehmed Said Efendi 445
- Mekke 45, 188, 191, 207, 282, 290, 301, 303, 323
- Mekkeliler 156
- Melemir Han 117
- Melike Hatun, Efendi Pula, Efendi-zâde 404

- Melik Eşref 225
 Melik Gazi 363
 Melik Konstantin, bk. İzzettin Keykâvus
 Melik Mehmed Gazi 363, 364
 Melik-şâh 122, 125, 144, 145, 148, 192, 194, 208, 211, 220, 223, 358, 379
 Memlûk, Memlûkler 27, 49, 297, 299, 301, 302, 341, 403, 404, 429
 Memlûk Ordusu 403
 Memlûk Türkleri 429
 Me'mun Halife 80, 160, 162, 163
 Menandros 79, 109, 397
 Menderes Havalisi 377
 Menderes Havzası 234
 Mengüçik 219, 371
 Mengüçüklü 240
 Mengü Han 71, 76, 77, 89, 90, 396
 Merâgî, Abdulkadir 261
 Merc-i Dâbık 301
 Merds 148
 Merhasyâ 379, 382
 Meriç Nehri 275
 Merv 43, 50, 162, 199, 213, 215
 Mervân (Emevî) 156
 Mervezî 49, 51, 52, 60, 68, 72, 76, 77, 84, 94, 114, 118, 147, 161, 168, 171, 174, 177, 178, 182, 183
 Mes'ud (II. Kılıç-Arslan'ın Oğlu) 224
 Mes'udî 50, 87, 88, 90, 102, 182
 Meşhed 50, 176
 Meşrûtiyet 496, 506
 Meşrûtiyetçiler 490
 Mete 64, 100, 105, 110
 Metternich, Prens 497, 498
 Mevdûd 387
 Mevlânâ Celâleddin Rûmî 47, 72, 261, 264, 357, 360, 372, 380, 387, 388, 389, 392, 393, 395, 396, 401, 404, 406
 Mevlânâ'nın Anası (Büyük Kira) 404
 Mevlânâ'nın Zevcesi (Kira) 404
 Mevlevî, Mevlevîlik, Mevlevîler 260, 399, 404
 Mevlevî Arap Noyan 390
 Meyyâfârîkîn 120, 404
 Mezdek 214
 Mırmıroğlu 235
 Mısır 26, 49, 97, 98, 146, 154, 155, 164, 165, 167, 188, 197, 202, 205, 212, 228, 244, 270, 275, 282, 285, 290, 297, 298, 299, 301, 303, 306, 308, 321, 323, 330, 332, 334, 337, 338, 341, 358, 359, 365, 381, 382, 392, 403, 426, 428, 429, 434, 460, 468, 469, 470, 471, 473, 474, 480, 481, 486, 488
 Mısırlılar 303, 338
 Mısır Memlûkleri 202
 Mısır Sultanı 202, 230, 292, 310, 384, 392
 Mısır-Suriye (Türk) Memlûkleri 27, 165, 299, 330, 403, 429
 Mısır Şiî Halifesi 359
 Michel le Syrien (Süryânî Tarihçi) 98, 107, 141, 145, 167, 168, 185, 197, 217, 218, 225, 358, 359, 363, 367, 368, 386, 395, 403
 Michael Bizans İmparatoru 218
 Mihael Paleologos 378
 Mihal oğlu Ali Bey 315
 Mihrimâh Sultan 422
 Milikoff, İ. 385
 Milket-i Efrenci 340
 Mimar Sinan 312, 325, 326, 433
 Minorsky, V. 49, 51, 81, 89, 93, 182, 183, 363
 Mir'at ül-Memâlik 326, 332
 Mîrim Çelebi 424
 Mirki Camii 172
 Modun, bk. Mete 64
 Moğol, Moğollar 48, 50, 56, 58, 59, 60, 68, 71, 76, 77, 79, 114, 119, 139, 203, 221, 233, 234, 366, 379, 399, 430, 432, 444
 Moğol Devri 88, 193
 Moğol Efsânesi 228
 Moğol Hâkimiyeti 381
 Moğolistan 42, 44, 51, 68, 70, 88, 94, 108, 181, 182, 430
 Moğol İstilası 146, 202, 203, 233, 234, 330, 372, 387, 393, 404, 425, 429, 430
 Moğol Puthâneleri 390
 Mohaç 315, 316, 332
 Molla Gürânî 273, 277, 290, 291
 Molla Hüsrev 290
 Molla Yeğen 282, 290
 Moltke 400, 480, 483, 484, 487, 488, 496, 497

- Moncuk (Attilâ'nın babası) 64
 Mongoloid Irk 48, 56, 57
 Montecucculi, General 438, 467
 Mora (More) yarımadası 280, 286, 320, 334, 349, 410, 441, 479, 480, 487
 Mordvin 148
 Moskof, Moskoflar 336, 458, 468, 499
 Moskof Memâlikini 336
 Moskova 38, 243, 267, 275, 292, 335, 345, 477, 487, 500, 502, 503
 Moskova Kilisesi 503
 Moskova Knez'i (Prensi) 502
 Moskova Metropoliti 292, 503
 Moskova Patriki 38
 Moskova Seferi 477
 Mozart 262
 Muammer (Süleyman bin Tarhan'ın oğlu) 162
 Muâviye 191, 197, 269
 Mudurnu 402
 Mueyyed üd-din Bağdadî 179
 Muhammed, Hz., Hazret-i Peygamber 15, 16, 257, 262, 264, 266, 267, 268, 272, 273, 277, 281, 282, 283, 286, 288, 293, 294, 295, 299, 304, 307, 315, 327
 Muhammed Battâl 402
 Muhammed bin Hasan 334
 Muhammed bin Hüseyin et-Tûsî 81
 Muhammed bin Süfîyân el-Kelimâtî 173
 Muhammed el-Muttali (Abdülhamid bin Vâsi'el-Türki'nin oğlu) 162
 Muhammed Hanefî 402
 Muhammed Tapar, Sultan 125, 145
 Muhiddin Arabî, Şeyh Ekber 257, 281
 Muhiddin Mes'ûd 378
 Muhtarî 56
 Mu'ineddin Süleyman Pervâne 371, 382
 Mu'izzî 215
 Mukaddesî 52, 53, 80, 165, 166, 171, 172, 174, 175, 190
 Mukan Han 57, 78, 85
 Muktedir, Halife 88, 170
 Muller, F.W.K. 117
 Munkacsi 46
 Murad, (I. Hüdavendigâr) 242, 245, 326
 Murad, II., 16, 101, 120, 238, 245, 255, 271, 300
 Murad, III., 321, 334, 415, 422, 424, 428
 Murad, IV., 421, 422
 Murad Giray 345
 Murgab Kanalı 137
 Musa, (Hz.) 161
 Musalla Mahallesi 443
 Musevî, Musevilik, Musevî dini, Musevîler 79, 85, 90, 91, 93, 169, 170, 189, 217, 414, 415
 Musevî Hazarlar 189
 Mustafa 454
 Mustafa Düzmece (şehzade) 243, 271
 Mustafa (Sultan II. Murad'ın kardeşi) 243
 Mustafa, III. 346, 409, 484
 Mustafa Çavuş 337
 Mustafa Nuri Paşa 448, 497
 Mustansır 302, 359
 Musul 54, 201, 223, 366, 386, 390
 Muş 183, 404
 Mu'tasım, Halife 163, 164, 165
 Mutezile Mezhebi 213
 Muvahhidler 342
 Mübarek Zengi 133
 Mübeyyize, Sepid-câmegân hareketi 159
 Mükrimin Halil bk. Yınanç, M. H.
 Mülhidler 194
 Müller, Max 62, 63
 Müntecib üd-din Atabeg 179
 Mürted Julien 289
 Müslüman 15, 16, 20, 31, 44, 46, 52, 56, 58, 75, 76, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 106, 114, 116, 118, 119, 123, 125, 128, 135, 138, 146, 148, 161, 166, 170, 171, 172, 173, 175, 177, 178, 179, 184, 190, 191, 201, 202, 206, 231, 232, 233, 237, 249, 259, 271, 301, 305, 316, 322, 342, 347, 355, 358, 359, 362, 363, 364, 365, 366, 373, 374, 380, 381, 383, 384, 389, 390, 395, 396, 400, 402, 403, 404, 411, 412, 413, 414, 425, 431, 440, 473, 486, 487, 492, 498
 Müteferrika 444, 445, 467
 Mütevekkil 164, 302
 Myriokephalon boğazı, bk. Kumdanlı 221

- Nâbiga 45
 Naîmâ 348
 Naksos (Nakşe) 415
 Namık Kemal 498
 Napoleon Bonaparte 460
 Nasır Lidinillâh 200
 Nasi 415
 Nasîruddin Tûsî 258
 Navarin Faciası 487
 Nayman, Naymanlar 83, 94
 Necib Âsım 470
 Necmeddin Râzî, mutasavvıf 193, 226
 Nedîm (Şâir) 85, 90, 168, 452
 Nef'î 348
 Nefîse Sultan 454
 Nefsi, S. 175
 Nemçe, Nemse 266, 319, 337, 344, 345, 349, 439, 441, 442
 Nemçe imparatoru, Kralı 344
 Nemeth, G., 42, 45
 Nemse 340, 436
 Nerşahî 85, 144, 165, 166
 Nesevî, M. 43, 82, 83, 234, 397
 Nestor 130
 Nesturî Dini 183
 Nesturîler 94
 Neşrî 103, 245, 408
 Newton 426
 Nice 320
 Niğbolu 237, 271, 315
 Niğde 221
 Niğdeli Kadı Ahmed 103, 393
 Niketas Khoniates 184, 368, 371, 376, 378, 384
 Niksar 364
 Nişancı Celâl-zâde 312
 Nişancı Mehmed Paşa 281
 Nişâpûr 198, 202, 204
 Nizâm-ı Cedîd 268, 463, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 475, 483
 Nizâm-i 'Arûzi Semerkandi 166, 373
 Nizâmiye Medreseleri 209, 210
 Nizâm ül-Mülk 122, 125, 143, 144, 166, 187, 192, 194, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 240, 364, 365, 407, 463
 Norman 202
 Norman Kırallığı 189
 Nöldeke Th. 360
 Nuh bin Esed 165
 Nuh Peygamber 80
 Nureddin Mahmud 54, 364, 369, 370, 379
 Nûr-ı Buhara 215
 Nûr-ı Osmaniye Camii 452
 Nusratiye Câmii 481
 Nuveyrî 380, 404
 Obruk 401
 Odesa 478
 Odon de Deuil 386
 Of 488
 Ogur 60, 63
 Oğulcak Han 175
 Oğuz, Oğuzlar, Uz, Oğuz Boyları 51, 52, 74, 84, 98, 99, 101, 123, 146, 159, 172, 173, 174, 176, 180, 181, 182, 183, 184, 200, 217, 218, 254, 430
 Oğuz Çölleri 182
 Oğuz Han, Oğuz Kağan, Afrasyâb, Alp-er Tunga, Tunga Alp 20, 31, 76, 78, 97, 98, 99, 101, 102, 116, 120, 123, 126, 138, 139, 174, 192, 197, 204, 205, 253, 254, 255, 264
 Oğuz İli 111
 Oğuz Kağan, bk. Bk. Oğuz Han
 Oğuz Karahan 271
 Oğuz Tipi 54
 Oğuz Yabguları, Oğuz Yabgusu, Oğuz beyleri, Sultan ul-guziyye 41, 64, 97, 99, 108, 127, 160, 172, 176, 178, 398
 Oğuz Yurdu 52
 Okıç, T. 412
 Oktay Kağan 83
 Okyanus, Okyanuslar 131, 219, 331, 332, 334, 335, 337, 338, 419, 429, 436, 437, 493, 499, 503
 Okyanuslara Cihâdı 493
 Olcaytu Han 235, 366
 Olympe Dağı 235
 On-Ogurlar (On-Oğuz) 63
 On-Ok bk. Garbî Gök-Türkler

- Orbelian 212, 362, 381
Ordu 172
Ordu-Balığ, Kara-Balgasun 68, 88
Orhan Gazi 241, 242, 255, 257, 271, 300, 407, 408, 499
Orhun, Orkun, Orhun Kitâbeleri 32, 34, 45, 59, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 79, 83, 88, 103, 106, 107, 112, 116, 118, 119, 124, 133, 135, 143, 157, 181, 185
Orhun (Orkun) Alfabetesi 66, 67, 88
Orhun Bölgesi 68
Orkun, H. N. 42, 46, 66, 86, 114
Orta Anadolu 363, 364, 378, 384, 394
Orta-Asya 12, 28, 31, 32, 57, 131, 135, 141, 158, 159, 184, 203, 221, 234, 256, 337, 338, 356, 360, 401, 432, 433, 437
Orta Asya Türk sanatı 401
Orta Avrupa 26, 27, 60, 141, 183, 267, 314, 315, 316, 325, 332, 333, 335, 413, 428, 441, 442, 451, 492
Ortaçağ Avrupa Tarihi 360
Ortaçağ Türkiyesi 380, 383, 388, 395, 401
Orta-Şark 27, 106
Ortodoks, Ortodokslar 13, 38, 40, 93, 224, 235, 236, 238, 279, 283, 287, 288, 291, 316, 320, 358, 368, 378, 383, 385, 479, 502, 503, 504, 505
Ortodoks Kilisesi 383
Ortodoks Metropolit 378
Osman (Hz.) 398
Osman Gazi 101, 103, 126, 130, 135, 235, 242, 253, 254, 259, 271, 300, 407, 499
Osmanlı, Osmanlılar, Osmanlı Türkleri, Osmanlı Hanedanı 20, 29, 30, 36, 47, 65, 228, 237, 238, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 263, 264, 266, 267, 270, 271, 272, 286, 292, 296, 297, 302, 313, 315, 322, 330, 331, 344, 345, 348, 349, 394, 404, 406, 408, 412, 413, 414, 415, 416, 420, 421, 423, 428, 434, 435, 437, 441, 442, 444, 471, 477, 491, 493, 499
Osmanlı Bayrağı 478
Osmanlı Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi 263, 406
Osmanlı Denizciliği 420
Osmanlı Donanması 341, 344, 468
Osmanlı Hanedanı 54
Osmanlı Irkı 408
Osmanlı Kanunları 422
Osmanlı Maranları 415
Osmanlı Mimarisi 452
Osmanlı Mütefekkirleri 30, 335, 423, 426
Osmanlı Ordusu 247, 250, 251, 297, 419
Osmanlı Pâdişâhı, Pâdişâhları 244, 302, 317, 321, 331, 412
Osmanlı Şairleri 433
Osmanlı Tôresi 472
Osmanlı Türkiyesi 429
Osmanoğlu 474
Otluk-Beli Zaferi 286
Otranto 266, 288
Otrar 119
Oxus, bk. Ceyhun 65
Ögünç 90
Ömer, (Hz.) 269, 329, 359, 379, 402
Ömer bin Abdülâziz 157
Ömer Tâlib 334
Ön-Asya 60
Örs 483
Ötüken 108, 109, 110, 112
Öz, T. 162, 181, 283
Özbek Han 146
Özbekler 431, 433
Özi (Özü) nehri 65, 345
Öz-kent 181
Öz-kentli 162
Pachymeres 235, 371, 373, 378, 384
Pakistan 14, 50
Panipat zaferi 433
Panslavizm (Rus cihân hakimiyeti) 503, 504, 505
Papa II. Pius 288
Papalık 33, 286, 315, 316, 320, 338
Papaz Mihael 374
Paperisole bk. Baba İshak
Paris 71, 346, 444, 452, 457, 467, 468
Paris Arşivi 372

- Pasarofça Muahedesi 452
 Patrik-hâne 250, 287, 292, 408
 Patrona Halil 444
 Pauliciens, bk. Pavlakiler
 Pavlakiler 89, 410
 Peçenek, Peçenekler 179, 181, 182, 183, 184, 407, 412
 Peçenek Bayramı 184
 Peçevî 300, 317, 324, 325, 326, 333, 342, 419, 420
 Peçuy 443
 Peisker 131
 Peleponez Yarımadası 248
 Pelliot, P. 66, 68, 87, 117, 118, 119, 134, 181
 Peşte 319, 349
 Petersburg 467, 502
 Petresburg Akademisi 502
 Petro bak. Deli Petro
 Peygamber Evlâdları 157
 Philippe 316, 321, 414
 Philomelion, bk. Akşehir
 Pierre, St. 369
 Pirene Dağları 154
 Pîrî Reis (Paşa) 332, 334, 420
 Pir Muhammed 149
 Piser-i Kerâhle 392
 Pius II. (Papa) 288
 Piyâle Paşa 333, 342
 Plethon 248
 Podolya 441
 Poitier 328
 Poitier (732) Meydan Muharebesi 189
 Polonya, Polonyalılar 39, 93, 413, 503
 Polovtsi (Kumanlar) 49
 Pompenius 45
 Pont 218
 Portekiz, Portekizliler 331, 332, 333, 334, 337, 415
 Porter 454, 455
 Preveze 331, 332
 Priskos 106, 107
 Protestan, Protestanlar 13, 316, 320, 321, 327, 413, 414
 Prusya 446, 459, 483
 Prut zaferi 452
 Psidiaeveki 373
 Pulya 340
 Putperest Türkler 91, 177
 Quatremère 80, 83, 225
 Radloff, W. 139
 Râfi 159, 160
 Râfîzî, Râfîzîler 194, 217, 279, 288, 367, 368, 383
 Râfîzî Zümreler (Sectes) 383
 Ragıp Paşa 452
 Rahmeti, R. (Arat) 55, 97, 120
 Ramazan Paşa 333
 Ramazanoğlu 373
 Rambaud, A. 131
 Ramsay, W. M. 358, 368, 381, 383, 394
 Rasonyi, L. 42, 60, 106
 Râşid Efendi 466
 Râvendî 198, 200, 209
 Raverty 197
 Râzî 193, 226, 425
 R. Diogenis, Diogenise bak.
 Reis ül-küttâb Âtuf Efendi 469
 Reis ül-küttâb Bekir Efendi 454
 Reis ül-küttâb Hüseyin 243
 Remusat, A. 64, 65
 Reşideddin, (Vezir) 42, 43, 74, 76, 88, 97
 Reşideddin (Malatya subaşı'sı) 403
 Reşid Paşa 496, 498
 Rey 206, 207, 210, 217
 Reynaud 387
 Ricci, A. 44
 Rifâî Tarikati Dervişleri 399
 Rim Papa, bk. Roma Papalığı
 Rockhill 44, 49, 59, 64, 65, 73, 93, 102, 107, 197, 371
 Rodos 296, 302, 314, 333, 334
 Rodos Şövalyeleri 333
 Roma (Şehir) 121, 131, 153, 154, 181
 Roma, Roma İmparatorluğu 27, 34, 98, 232, 289, 302, 344, 492
 Roma-Cermen İmparatoru 323
 Roma Çasar'ı 344
 Roma İmparatoru 185

- Roma İstilâsı 492
Roma Kızıl-elmaları 268
Roma Kilisesi 236, 371
Romalı, Romalılar 30, 35, 107, 131, 132, 217, 232, 250, 289
Romanos Diogenis 207
Roma Papalığı, Rîm Papa 266
Ross, Dr. 199
Rossudan 371
Rönesans Ressamları 452
Rubruck, W. (G.) 44, 49, 51, 58, 59, 64, 71, 73, 77, 79, 80, 89, 90, 92, 93, 118, 119, 137, 142, 146, 148, 149, 171, 197, 199, 234, 371, 373, 378, 381, 396
Rum, Rumlara 13, 31, 35, 155, 203, 207, 217, 218, 219, 221, 224, 234, 235, 236, 266, 277, 278, 279, 288, 291, 367, 368, 386, 394, 404, 410, 440, 463, 478, 479, 480, 487
Rûm (Anadolu) 193
Rûm (Roma) Hükümdarları 216
Rum-eli 26, 28, 29, 138, 179, 184, 237, 238, 241, 242, 245, 247, 256, 257, 264, 267, 276, 277, 279, 280, 288, 291, 301, 305, 313, 315, 316, 319, 321, 330, 403, 408, 409, 411, 412, 423, 463, 469, 471, 473, 477, 487
Rum-eli (Boğaz-kesen) Hisarı 277
Rumen, Rumenler 131, 503
Rum İlleri 211
Rum Kayseri 402
Rumlar 13, 31, 35, 155, 203, 207, 217, 218, 219, 221, 224, 234, 235, 236, 266, 277, 278, 279, 288, 291, 367, 368, 386, 394, 404, 410, 440, 463, 478, 479, 480, 487
Rum Memleketleri 411
Rum Resmi 401
Rum Vergileri 211
Runciman, St. 279, 289, 383
Rurik 130
Rus, Ruslar 34, 37, 38, 39, 43, 44, 48, 49, 60, 67, 71, 90, 91, 92, 97, 98, 130, 131, 198, 203, 279, 292, 315, 319, 335, 336, 337, 345, 356, 360, 403, 413, 432, 437, 444, 447, 450, 457, 458, 466, 477, 478, 487, 483, 487, 499, 502, 503, 504, 505
Ruşçuk 472
Rus Donanması 447, 499
Rus Harbi 447
Rus Kilisesi 413
Rus Kronikleri 37
Rus Prensleri 38
Rusya 28, 30, 38, 39, 40, 41, 60, 130, 178, 186, 335, 337, 445, 446, 447, 448, 449, 456, 458, 459, 460, 461, 469, 471, 478, 479, 482, 483, 487, 489, 496, 500, 502, 503, 504, 505
Rûkneddin bk. Süleyman Şah
Rûm-Beyoğlu Fahreddin 443
Rüstem Paşa 422
Saadeddin Nûzheth 450
Saad üd-Devle 365, 366
Sa'dî (Şâir) 244
Sadruddin el - Hüseyinî 103
Safevî, Safevîler, Safevî İmparatorluğu 27, 30, 39, 244, 296, 297, 318, 322, 414, 433, 434, 435, 437
Safevî İnan 39, 318, 414, 437
Safevî Sarayları 433
Saffet 321, 334, 337
Safi üd-Devle 375
Safranbolu 378
Sâhib ül-Haremeyn 301
Sâhib ül-Zamân 188
Sâ'id (Kadı) 202
Sâ'id Bin Hâtem 173
Said Çelebi 444
Saîd el-Endelüsî 216
Said Mehmed Efendi 456
Said Nefisî 57
Saint Augustin 89
Saint Gothard 320, 344
Saint Louis 118, 356, 386
Saint Martin 371
Saint Pierre 121
Saint Thomas 33
Sakalar 184
Sakalibe bk. Slav
Sakarya 40, 478
Saklâb bk. Slav
Saksın, Sarıışın 91, 171, 210

- Salcı 172
 Salefadin bk. Şerâfeddin Mahmud
 Saleman 404
 Salih Paşa 159, 333
 Sâliha Hatun 400
 Saltuk 362
 Sam 43
 Samanî, Sâmanîler 33, 165, 166, 175
 Sâmanî emîri 88, 165
 Sâmerâ 163
 Sâmerâ Camii 215
 Sâmi Diller 62
 Samsun 330
 Samur Şehri 93
 Sancar, Sultan 51, 53, 94, 145, 194, 198, 199,
 210, 214, 215, 227, 314
 Sandalî 213, 305
 Sara Hatun 287
 Sarasin 222
 Sarı 48
 Sarığ-şın bk. Saksın
 Sarı-Saltuk 399, 411, 412
 Sarı-Türkeş 49
 Sarı-Uygur 49
 Sarız Köyü (Sarika) 381
 Sarre, Ff. 401
 Sâsânî İmparatorluğu, Sâsânîler 154, 155,
 156, 164, 185, 187
 Sâsânî İnan 156
 Sason Havâlisi 380
 Sathas 218
 Satuk Buğra Han, Abdülkerim 175, 176
 Savcı Bey 242
 Savran 172
 Sayda 275
 Sayram, İspiçap 42, 94, 160, 165, 172, 173
 Schefer, Ch. 42, 125, 144, 165, 178, 192, 373,
 400
 Schiltberger 380, 389
 Sebastian 337
 Sebastiani (Fransız elçisi) 469
 Sekkâkî 429, 431
 Selâhaddin Eyyübî 270
 Selânik 181, 480
 Selçuk, Gazi Selçuk 52, 64, 97, 176, 178, 185,
 203, 213, 412
 Selçuk Denizciliği 330
 Selçuk Devri 52, 64, 97
 Selçuk Hastahane Teşkilâtı 483
 Selçuklu, Selçuklular, Selçuklu İmparatorluğu
 13, 15, 19, 20, 26, 29, 30, 32, 34, 36, 44,
 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 58, 60, 68, 69,
 75, 79, 85, 90, 93, 94, 97, 102, 103, 123,
 124, 125, 128, 129, 132, 133, 134, 135,
 137, 138, 140, 141, 144, 145, 147, 148,
 149, 162, 164, 165, 172, 176, 178, 179,
 180, 183, 184, 186, 187, 191, 192, 193,
 194, 195, 198, 199, 200, 201, 202, 204,
 205, 206, 208, 209, 211, 212, 213, 215,
 216, 217, 219, 221, 222, 223, 225, 227,
 228, 231, 232, 233, 234, 240, 245, 246,
 248, 249, 253, 254, 255, 256, 257, 259,
 261, 262, 263, 270, 271, 284, 291, 300,
 302, 313, 314, 315, 329, 330, 338, 346,
 357, 358, 360, 361, 362, 363, 365, 367,
 369, 370, 372, 373, 374, 377, 378, 380,
 382, 383, 384, 385, 386, 390, 391, 393,
 394, 395, 396, 397, 399, 400, 401, 403,
 404, 407, 408, 420, 424, 425, 427, 428,
 429, 430, 435, 437, 440, 463, 493
 Selçuklu Askerleri 221
 Selçuklu Göçleri, muhacereti 44, 141, 182,
 383
 Selçuklu Hânedanı 223, 240
 Selçuklu-İlhanlı Devlet Nizâmı 47
 Selçuklu İsmail 362
 Selçuklular Konyası 147
 Selçuk Oğulları 103, 373
 Selçuk Oğuzları 186
 Selçuk Payitahtı 222
 Selçuk Sarayı 371
 Selçuk Sultanı, Sultanları 270, 338, 357, 368,
 395, 396, 398
 Selçuk Şah-nâmesi 227
 Selçuk Şehzâdesi 412
 Selçuk Tarihçisi 233
 Selçuk Türkiyesi 125, 147, 271, 384, 387, 392
 Selçuk Türkleri 258
 Selem 43

- Selim, III., 268, 409, 413, 449, 457, 470, 484, 494
 Selimiye 20, 262, 326, 475, 476
 Sem'anî 173
 Semender 91
 Semendere 412
 Semerkand 50, 53, 59, 67, 85, 87, 88, 157, 158, 159, 163, 258, 431, 432
 Semerkant Tarhan (Gûrek) 158
 Sempad 372
 Senâî 209
 Sepîd-câmegân, bk. Mübeyyize
 Septe Boğazı 331, 499
 Serezli İsmail Bey 473
 Seydi Ali Reis 326, 329, 332, 333
 Seyfeddin (Musul Atabeği) 386
 Seyhun, Şaş Nehri 182
 Seyid Ali Efendi 467
 Seyyid Buharî 281
 Seyyid Gazi 270, 297
 Seyyid Lokman 312
 Shaw, J. 470
 Shimbou, Iwamura 134
 Sır (nehri), Sır-derya, Yaxart Nehri 42, 43, 46, 51, 65, 84, 97, 101, 137, 141, 154, 158, 160, 172, 181, 184, 201, 206, 254, 312, 431
 Sırbistan 287, 470
 Sır-derya Yabguları 137
 Sırp, Sırlar 313, 412
 Sırp Beyleri 412
 Sırp Kralı 412
 Sırp Sındığı 315
 Sicilya 189, 202
 Sicilya Kralı 389
 Sigetvar 326, 443
 Sigetvar Seferi 326
 Silezya 344
 Silvan 228
 Sînâ Çölü 302
 Sinan Paşa 303, 306
 Sinan Pâşâ-yı Gazi 339
 Sind 334
 Sinop 54, 330, 366, 396, 402
 Sipahi İsyanı 434
 Sirâceddin 260
 Sistan (Afganistan) 193
 Sivas 49, 145, 210, 218, 297, 364, 366, 375, 377, 378, 381, 387, 390, 392, 393, 394, 404
 Sivas Ahileri 390
 Sivas İğdişleri 393
 Sivrihisar 402
 Siyâh-Küh 182
 Skylitzes, J. 218
 Slav, Slavlar, Sakalibe, Saklâb 37, 38, 46, 58, 67, 90, 94, 130, 131, 171, 292, 411, 503, 504, 505
 Slavlık 504
 Slav Milliyetçiliği 503, 505
 Slovan 345
 Sofya 283, 454, 456, 462
 Soğd 59, 67, 87, 88, 94, 165
 Soğd Alfabeti 67, 87
 Soğudlular 53
 Sokullu Mehmed Paşa 312, 337, 343, 344, 415
 Somhet Dağı 219
 Sozopolis bk. Uluborlu
 Söğüd 237, 313, 407
 Sökmen 362, 363
 Spandagino 290
 St. Chariton bk. Ak-Manastır
 Stefan 368
 St. Pierre 266, 369
 St. Thomas 121
 Subkî 200
 Sudak 92
 Suğnak 172
 Suhrap Ağa 400
 Sultan Ahmed Meydanı 476
 Sultan-ı Rûm 288, 410, 492
 Sultan Muhammed Han 120, 286
 Sultan Öyüğü (Tell-Sultan) 302
 Sultan Selim Şâh 306
 Sultan ül-Âzam 226
 Sultan ül-Guziyye (Oğuz Yabguları) 172
 Sultan Veled 401
 Sulu (Türkeş Hanı) 157, 158
 Sumatra bk. Açe
 Sun'ullah Efendi 424
 Sûr-i Sultanî 291

- Suriye 26, 27, 29, 97, 98, 154, 155, 156, 165, 188, 189, 191, 193, 202, 206, 207, 212, 220, 223, 224, 226, 258, 299, 315, 321, 330, 358, 359, 361, 370, 374, 380, 386, 387, 403, 426, 429, 431
- Suvar 91
- Suyûtî 268
- Süleyman Beg 244
- Süleyman (Halife) 270
- Süleyman (Şehzade) 306
- Süleyman bin Tarhan 162
- Süleyman Çelebi 271
- Süleymaniye 20, 284, 325, 326, 327, 425
- Süleymaniye Medreseleri 425
- Süleyman Köy 443
- Süleyman Mâbedi 359
- Süleyman-Şâh (Osmanlıların Ceddi) 220, 223, 225, 226, 228, 270, 330, 367, 368, 370, 374, 387, 392
- Sülmi 177
- Sümer, F. 62, 126, 201
- Sünnî, Sünnîler, Sünnîlik 397, 406
- Sünnî Abbâsî Halifeleri 188
- Sünnî-Hanefî 193
- Sünnî - Şîî Mücadeleleri 188
- Sünnî Türk Devletleri 434
- Sürmene 488
- Sürre Alayı 303
- Süryani, Süryaniîler 35, 107, 141, 145, 167, 168, 197, 217, 218, 357, 358, 363, 367, 386, 403
- Süryani Manastırı 363
- Süryani Metropoliti 403
- Süryani Mihael 107, 141, 167, 168, 180, 184, 197, 218, 367, 403
- Süveyş 332, 334, 337, 436
- Süveyş Donanması 332
- Süveyş Kanalı 334, 337, 436
- Sviatoslav 91
- Şad bk. Kutluğ Kağan 112
- Şâh Abbas 434
- Şâhâbeddin Sühreverdî 226
- Şâh İsmâil 296, 297, 298
- Şahrüh 244, 431
- Şâh Tahmasb 322
- Şakik ul-Belhî 160
- Şaman 399
- Şamanî Moğol Kavimleri 184
- Şamanî An'ane 91
- Şamanî İlhanîler 365
- Şamanî Kıpçaklar 46
- Şamânî Matem Usûlleri 397
- Şamanî Oğuz(Uz)lar 94
- Şamanî Türkler 32, 133, 168, 269, 356
- Şamanî Yabguları 184
- Şa-po-lu bk. İşpara Han
- Şa'rânî 369
- Şarkî Anadolu 26, 82, 124, 223, 226, 247, 258, 296, 361, 362, 379, 382, 403, 480, 488
- Şarkî Gök-Türk Devleti 157
- Şarkî İnan 53, 190
- Şarkî Roma 154, 265, 281, 313
- Şarkî Türkistan 44, 53, 157, 158, 432
- Şarlken bak. Charles Quint)
- Şâş bk. Taşkent
- Şâş Nehri Bk. Seyhun
- Şavgar 172
- Şecer üd-Dür 146
- Şehzâde (Düzmece) Mustafa 243, 272
- Şehzâde Mehmed 273
- Şehzâde Orhan 243, 275
- Şemseddin Dımışkî 400
- Şemseddin Fenârî 305
- Şemseddin Yavtaş 379
- Şerâfeddin Mahmud, Salefadin 392
- Şerif, A. 459
- Şerif Mehmed 464
- Şeyh Abdullah 389
- Şeyh Ak-Şemseddin 270, 273
- Şeyh Alaman Mahallesi 387
- Şeyh Ali bin Şeyh Alaman 387
- Şeyh Burhaneddin Tirmizî 326
- Şeyh Edebali 103, 253
- Şeyh Galip 452
- Şeyh Hüsâmeddin Âsimî 200
- Şeyh-i Ekber 257, 260
- Şeyh Mehmed Ef. 421
- Şeyh Muhammed Bedahşî 304
- Şeyh Muslihüddin 327

- Şeyh Şerefeddin Busîrî 225
 Şeyhülislâm Ârif Efendi 466
 Şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi 261, 324, 412
 Şıknı 178
 Şii, Şiiler, Şiilik, Gulât-ı Şîa 188, 193, 194, 215
 Şii Büveyh oğulları 188
 Şii-Fâtumî Halifesi 212, 270
 Şii-Fâtumiler 205, 207
 Şii Hilâfeti 188
 Şii İran 322, 337
 Şimal Bulgarları 171
 Şimalî Afrika 26, 191, 316, 331, 333, 341, 414, 435, 473
 Şimalî Karadeniz 234
 Şimalî Suriye 258
 Şimal Türkleri 49, 233, 268, 449, 458
 Şimal Türklüğü 337, 432
 Şükrullah 183, 253
- Taberî 80, 156, 158
 Taberiye gölü 415
 Tabgaç 177
 Taceddin 372
 Tacik, Tacikler 51, 201
 Tâci-zâde Ca'fer Çelebi 259
 Taeschner, G. 129, 233
 Tafur, P. 236
 Tahran 206
 Tâk-ı Kısra 266
 Takı-zâde 87
 Takvim-i Vekayi 486
 Talas, Taraz, Taras 44, 50, 159, 165, 166, 172, 180, 214
 Talas Meydan Muharebesi 159
 Taman (Tama-Tarkan) Yarımadası 92
 Tameşvar, Temeşvar 441, 442, 443, 450
 Tameşvar'lı Hacı İbrahim Efendi 450
 Tamgaç Han 56, 177
 Tamim bin Bahr 89
 Tamaça 87, 162
 Tang şu (Tan-şu) 134
 Tanrı-berdi 258
 Tanrı'nın Ordusu (Cund Allah) 287
 Tanzimat, Tanzimat Devri 31, 155, 248, 249, 448, 460, 484, 486, 487, 489, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 506
- Tanzimatçılar 490, 498
 Tanzimat Hareketi 498
 Tanzimat İnkılâpları 499
 Tapu (To-po) Han 85, 393
 Taraklı Yenicesi 407
 Taraz bkz. Talas
 Tardu Kağan 70, 107, 117
 Tarhoncu Ahmed Paşa 428
 Tarsus 164, 219, 374
 Ta-si (Arap) 181
 Taşkent, Şâş 50, 87, 102, 157, 158, 159, 160, 163, 172
 Taşkent Tudunu 158
 Taşköprülü-zâde 257, 261, 272, 291, 300, 305, 312, 325, 396
 Taşlıkılıçlı, Z. 272
 Taş-Oğuz 127
 Tat 53, 56, 177, 178
 Tatar, Tatarlar 58, 146, 178, 233, 254, 323, 336, 439, 451, 503
 Tatarcık Abdullah Efendi 251, 413, 438, 461, 462, 464, 466, 499
 Tatar Kanı 503
 Taver, F. 197
 Tavgaç Dağları 81
 Tebriz 211, 298, 299, 322, 366, 381, 390, 435
 Teken-ket 172
 Tekfur 287, 407
 Tekindağ 300
 Tekin-şad 86
 Tell-Sultan bk. Sultan Öyüğü
 Temeşvar 400
 Temîn bin Bahr 80
 Temir, Ahmed 119
 Teodos bin Yan bin Alaman 387
 Teologos Koraka 278
 Tepedelenli Ali Paşa 474, 478, 480
 Terken Hatun 144, 145, 146, 211, 212, 214
 Terken Hatun medresesi 145
 Tesalya 40, 478
 Thamara 225
 Theophylaktos 65, 70
 Thevenot 346, 347, 440
 Thomsen, W. 45, 67, 70, 73, 79, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 119, 124, 143

- Tiberius 185
 Tibet, Tibetliler 86, 148, 160, 184
 Tiesenhausen, W. de 49
 Tiflis 219, 363
 Tik 45
 Tımarlı Sipahi 351, 468
 Timuçin 76
 Timurtaş Noyan 380
 Timür 146
 Timürlü, Timur İmparatorluğu 27
 Tirmizi 326, 370
 Toderini 485
 Togan, Z. V. 45, 50, 71, 80, 92, 94, 142, 171, 177, 335, 437
 Togan Han 182
 Toharistan 180
 Toharistan Yabgusu 87, 162
 Tokat 258, 390
 Tokatlı Lütfi 425
 Tokmak 85, 158, 180
 Toktamış Han 432
 Tolun oğlu Ahmed 165
 Tolun Üge 165
 Tonguz 62
 Tonyukuk 32, 84, 86, 112, 115, 161
 Tophane 425, 446, 481
 Top-kapı 280
 To-po, bk. Tapu Han
 Toraman 65
 Toroslar, Toros Dağları 164, 189, 219
 Tosyalı Ebu Bekir Râtıp Efendi 459
 Toulon 320, 331, 469
 Toulon Limanı 469
 Toynbee, A. 37, 505
 Trablus 333, 334
 Trabzon 226, 281, 287, 291, 297, 298
 Trajanus 185
 Treveith, N. de 373
 Troie 222, 223, 236, 289
 Tudebode 222
 Tudelle, Benjamin de 59, 217, 365
 Tuğaç oğlu Mehmed 165
 Tuğrul Arslan 145
 Tuğrul Bey 144, 191, 197, 200, 202, 204, 205, 206, 217
 Tuğrul Bey şehri (Medinet ül-Tuğrul bek) 205
 Tuğ-şad 143
 Tukak, Yukak 64
 Tu-kiu 45
 Tulu Han 134, 156
 Tuman (Teu-men), bk. Bumin
 Tumanbay 308
 Tuna 44, 45, 59, 63, 64, 65, 78, 94, 117, 137, 160, 161, 170, 183, 199, 276, 277, 287, 314, 315, 318, 324, 336, 408, 469, 471, 472
 Tuna Bulgarları 117, 160, 161, 170
 Tunga Alp bk. Oğuz Han
 Tunga Tekin 103
 Tung Yabgu 156
 Tunket 87, 88, 172
 Tunus 320, 321, 331, 334, 486
 Turan, Osman 43, 44, 45, 47, 49, 52, 53, 54, 59, 65, 66, 77, 99, 100, 123, 124, 129, 138, 144, 159, 168, 176, 190, 193, 221, 222, 247, 258, 261, 270, 322, 338, 359, 367, 387, 399, 496
 Turan, Ş. 276
 Turanî Kavimler 43, 44, 62
 Turan-şah 52, 53
 Turfan 160
 Turgutoğlu 244
 Turgut Reis (Paşa) 333
 Türkaye bk. Türk Kavmi
 Türkia 44, 199
 Türk, Türkler: hemen her sayfada geçmektedir.
 Türk (Yâfes'in oğlu) 43
 Türk Askerleri 81, 115, 163, 201, 221, 247, 318, 497
 Türk Delhi Sultanlığı 433
 Türk Denizcileri 331, 334, 339
 Türk Donanması 320, 333, 334, 342, 479
 Türk Edebiyatı 431, 433, 452
 Türk Efsâneleri 402
 Türkeş, Türkeşler 45, 49, 51, 73, 111, 157, 158, 161
 Türkeş Hanı 161
 Türkeş Yabgusu 73
 Türk Hakanı 18, 108, 124, 136

- Türk-İli (Arz üt-Türk) 44
 Türk İshak 159
 Türk-İslâm (Dünyası) 38, 213, 245, 257, 279, 335, 375, 419, 437, 499
 Türk-İslâm Hükümdarları 215
 Türk-İslâm Medeniyeti 34, 211, 285, 360, 432, 441
 Türk-İslâm Mefkûresi 191, 271
 Türk-İslâm Nizâmı 245
 Türkistan 26, 27, 28, 30, 43, 44, 45, 46, 47, 53, 58, 68, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 99, 100, 102, 119, 120, 125, 128, 131, 134, 135, 143, 144, 148, 155, 157, 158, 159, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 170, 172, 175, 176, 180, 187, 188, 192, 193, 199, 202, 206, 209, 210, 211, 217, 219, 221, 227, 250, 251, 259, 297, 332, 335, 337, 364, 370, 399, 429, 430, 431, 432, 437, 494
 Türkistan Hanlıkları 502
 Türkiye 19, 20, 26, 28, 30, 31, 35, 40, 44, 45, 57, 128, 129, 138, 141, 146, 193, 217, 225, 233, 234, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 270, 279, 296, 297, 306, 316, 317, 318, 320, 322, 324, 335, 338, 346, 366, 367, 369, 372, 373, 378, 379, 381, 387, 390, 398, 400, 405, 413, 414, 415, 419, 427, 430, 440, 444, 445, 446, 447, 452, 453, 454, 455, 456, 460, 467, 468, 469, 472, 474, 477, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 502, 504, 505
 Türkiye Büyük Selçuk Sultanı 396
 Türkiye Putperestleri 59
 Türkiye Selçuklu Hükümdarları 145
 Türkiye Selçukluları 46, 219, 226, 227, 228, 237, 246, 330
 Türkiye Sultanı 227
 Türk Kavmi, Türkaye 174, 185
 Türk Kızıl Elması 265
 Türk Köleleri 199
 Türk Marşı 262
 Türkmen, Türkmenler 29, 51, 52, 54, 55, 125, 133, 137, 143, 144, 146, 147, 148, 172, 174, 175, 179, 183, 201, 202, 203, 205, 217, 218, 219, 228, 233, 234, 235, 236, 237, 240, 241, 242, 246, 256, 259, 262, 296, 297, 313, 322, 357, 358, 373, 374, 378, 384, 387, 388, 396, 398, 399, 401, 402, 406, 408, 434, 435
 Türkmen Babaları 237, 259, 387, 388, 399
 Türkmen Beyleri 228, 233, 242, 246, 357, 396, 402
 Türkmen Göçleri 219
 Türkmen Hükümdarı, (Melik üt-Türkmeniyeye) 52, 175
 Türkmenistan 378
 Türkmen Kabileleri 322
 Türkmenlik 254
 Türkmen Memleketi (Arz üt-Türkmeniyeye) 175
 Türkmen Ülkesi 52
 Türk-Mısır Donanması 487
 Türk-Moğol Şamanlığı 77
 Türk Muhacereti 184, 219
 Türk Mutasavvıfları 406
 Türk Resmi 401
 Türk Şâirleri 166, 342
 Türk Tanrısı 72, 110, 111, 113, 115, 197
 Türk Tarhanları Nesli 162
 Türk Tasavvufu 431
 Türk Timarlı Sipahisi 409
 Türk Tôresi 255
 Türk Ülkesi (Arz üt-Türk) 199
 Tûr, Tûrec (Türklerin cediti) 43
 Uc (Anadolu) 224, 253, 407
 Ukrayna 349, 441
 Ulah, Ulahlar 276, 277, 313
 Ulu Ârif Çelebi 390
 Ulubat Gölü 220
 Uluborlu (Sozopolis) 368
 Uluç Ali 334
 Ulu-Dağ 235
 Uluğ Bey 431, 432
 Uluğ Hatun 143
 Uluğ Keykubâd, bk. Alâeddin Keykubad
 Uluğ Türk bk. İrkil Hoca
 Umay 73, 110
 Umm Harâm 270

- Unat, F. R. 456, 459
 Ungürüs 322
 Ural, Urallar 98
 Ural, Yayık Nehri 182, 185
 Ural-Altay Dilleri 62
 Urfalı Mathieu, bk. Mathieu, Urfalı
 Urum, bk. Roma
 Urus, bk. Rus
 Uruz Beg 127
 Uspensky 117
 Uş 172
 Uşrusana Afşini 159
 Utbî 48, 50, 56
 Uturgurlar (Otuz-Oğuz) 63
 Uygur, Uygurlar 33, 67, 73, 76, 81, 84, 86, 87, 88, 89, 93, 94, 113, 135, 143, 145, 148, 160, 169, 177, 178, 189, 432
 Uygur Alfabeti 67, 181
 Uygur Dili 68
 Uygur Duvar Resimleri 57
 Uyguristan 89, 90
 Uygur Medeniyeti 77
 Uygur San'atı 57
 Uygur Yazısı 88
 Uyvar 344, 439, 442, 443
 Uyvar Fethi 344
 Uyvar Kalesi 439
 Uz, bk. Oğuz
 Uzak Asya 400
 Uzak-Şark 27, 28, 61, 84, 86, 87, 89, 105, 134, 166, 167, 338
 Uzunçarşılı, İ. H. 394, 448, 453, 470
 Uzun Hasan 120, 258, 259, 281, 286, 287
- Üç-Oklar 100, 127
 Üçüncü Roma 131
 Ürgenç 210, 213
 Üsküdar 235, 270, 393, 445
- Vaczy, P. 57
 Vâdi üs-Seyl Muharebesi 333
 Vak'a-i Hayriyye 483
 Valaşgirt 82
 Vambery 46
 Vardan (Tarihçi) 361, 362, 363, 380
- Varna 238, 315
 Vasil 375
 Vasiliev 184, 218, 248, 270, 289, 358
 Vassâf 365, 366, 393, 430
 Vasvar 344
 Vefa 315
 Vehhâbiler, Vehhabilik 33
 Venedik 298, 316, 321, 330, 344, 415, 462, 469
 Venedikliler 289, 381, 413, 479
 Vernadsky 118, 119
 Vigny, J. de 371
 Vincent de Beauvais 58, 392
 Vistül Nehri 39
 Viyana, Beç 30, 262, 266, 267, 314, 317, 328, 343, 345, 346, 349, 414, 436, 440, 441, 459, 467, 493
 Viyana Muhasarası 267, 317, 349, 414
 Volga, bk. İtil
 Volga Bulgarcası 63
 Volga Bulgarları, bk. İtil Bulgarları
 Voltaire 456
 Vu-Sun'lar 57
- Waechter 378
 Wittek, P. 21, 234, 235, 289, 290, 291, 373, 378, 384, 385, 407, 412
- Yabagular 177
 Yabgulu Türkmenleri 144
 Yâfes 43, 57, 80
 Yağma, Yağmalar 50, 51, 56, 81, 123, 125, 184
 Yahova 72
 Yahudi, Yahudiler 90, 194, 364, 365, 381, 413, 414, 415, 416
 Yahudi Bankeri 379
 Yahudilik 366
 Yahudi Sermayedarları 453, 494
 Yahya Kemal bk. Beyatlı
 Yakın-Şark 26, 27, 29, 31, 35, 67, 94, 98, 125, 133, 134, 135, 141, 153, 167, 338, 358, 416, 435
 Yakın-Şark Hristiyanları 31
 Yakubî 166
 Yakup Çelebi 242

- Yakut 51, 53, 63, 72, 81, 91, 93, 148, 161, 165,
 171, 191, 199, 215, 265, 402, 411
 Yakut Lehçesi 63
 Yalta 462
 Yaltavar, İl-tapar (Bulgar Meliki) 170
 Yaltkaya, Ş. 51, 200, 201, 382
 Yamaklar 471
 Yamalı Recep Ağa 400
 Yanko 245
 Yarkent 89
 Yasef 379, 415
 Yasef Nasi 415
 Yassi-Çimen 372
 Yaş Muahedesi 461
 Yavuz Sultan Selim 54, 120, 208, 250, 285,
 297, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 322,
 330, 331, 348, 422, 423
 Yaxart bk. Sır-derya
 Yayık Nehri bk. Ural
 Yazıcı, T. 125, 126, 255, 260, 390, 398, 399
 Yazıcıoğlu 126, 393
 Ye'cüc-Me'cüc Kavmi 56, 58, 59
 Yedikule 291
 Yedi-sene (1756-1763) Muharebeleri 446
 Yedi-su 74, 84, 89, 137, 184
 Yel-tekin 86
 Yemen 212, 323, 335, 337
 Yengi-balığ 177
 Yengi-kent 42, 101, 137, 172, 178
 Yenice 271, 408
 Yeni Roma 503
 Yeni-sey (Kitabeleri) 66, 79, 114, 181, 182
 Yenişehir 462
 Yese 431
 Yesevilik 399
 Yezdigerd 154
 Yezid 156
 Yıldırım Bayezid, Sultan 237, 242, 244, 271,
 300, 305, 326, 389, 408, 409, 410, 412
 Yıldız Han 99, 123
 Yinal (Oğuz yabgusunun yüksek bir memuru)
 173
 Yınanç, Mükrimin Halil 147
 Yincü Ögüz, bk. Ceyhun (Amu nehri)
 Yirmisekiz Mehmed Çelebi 444
 Yorgi Amirukis 291
 Yuannis Komnenos 184, 368
 Yuhenna (Jean) efsânesi 94
 Yukarı Yeni-sey 181
 Yunan 25, 29, 34, 40, 43, 48, 64, 67, 71, 132,
 134, 155, 184, 266, 270, 279, 426, 441,
 469, 478, 479, 480, 481, 487, 503
 Yunan Adaları 469
 Yunanistan 39, 40, 287, 478
 Yunan İsyanı 480
 Yunanlılar 40, 132, 147, 292, 478, 479, 480
 Yunus Emre 126, 256, 355, 360, 400, 406
 Yusuf Has Hacip 128
 Yusuf Paşa 466
 Yüksek Asya 86
 Yürük, Yürükler 46, 55
 Zâbulistan Emiri 191
 Zahîruddin Nişâpûrî, 53
 Zalifre, bk. Dadybra
 Zamaşerî 50
 Zamantı 145, 395
 Zâtî 312
 Zay'at ul-İfrenç, bk. Frenk Köyü
 Zehebî 120, 173, 174, 399
 Zekeriya Kazvinî 173, 401
 Zeki, M. 45, 80, 164, 171, 486
 Zemarkos 79, 107
 Zenbilli Ali Efendi 250, 299, 304, 305, 348
 Zenciler 60
 Zerdüşt Dini 85, 86, 87, 156, 159, 169, 187
 Zerefşân Nehri, İncü-Ügüz 157
 Zigana Dağları 287
 Zitvatorok Muahedenamesi 267, 345
 Ziyâd bin Salih 159
 Ziyâeddin Fahri 488
 Ziya Paşa 498
 Zonaras 217
 Zulkadriye 323

MADDELER İNDEKSİ

(madde, unvan ve Türkçe tâbirler)

- afşin 157
ağacı 166
ağırlık 149
Ahi teşkilâtı 249
ajun begi 102
akşunvar 65
Âl-i cengiz oyunu 233
alkış (dua) 127
Allah'ın askeri (Türkler) 197, 198
alp, alp-eren 169, 259
altın çadır (otağ) 123
altom (altıncı) 65
amazon 147
amiral, emir ul-mâ, emir us-sevâhil 420
and 356
and-içme 356
arap atları 134, 394
arıkan 64
arkucı 149
arsenal, dâr us-sina'a 420
arslanlar hanı 216
asâ 369, 409
ata 169
atabeg 246
atal, atel (itil) 65
atlas major 421
avârız vergisi 393
avâsim 164
avul 137
ay 65
âyân 392
aş 397
Âyin-i ekberî 433
baba (dede) 482
Bâb-ı hümayûn 472
Bâciyân-ı Rum tâifesi 147
bağatur 64
Bahriye Mektebi 466, 484
Bahriye (tersâne) sınıfı 446
balbal 32, 78
bargâh 255
bâr-i âm 125
baruthane 467
basilika bk. kilise 283
baş-ağa bk. paşa
başı bozuk 486
başlık 148
başvekillik 486
beckem, perçem 177
bedestân 291
beg 149
Belçika tüfekleri 483
beyaz külâhlar 409
beylerbeyi 334, 372
beyler (mîrzalar) 336
biçgas 356
Biçin yılı 227
bîmâristan 53
boru, nefir 262
Bostancı ocağı 466
boy beyleri 474
bozkurt, böri 98
böri bk. bozkurt 98
börk 53
Bulgar güzelleri 148
Burkan 85
Burkan evi 85
buyruk 116, 140
büyük reis (kaptan) 320
büyük Tan-yu 105
Büyük Turkia 44
cadamışı kerden, bk. yadamışı
cał, bk. yıl
candar 82

- capitulation, kapitülasyon 338, 494
 carandolo, bk. kalender
 cavlakî 257
 cayıh (yayık) 64
 cebehane 476
 Cebrâil 175
 Cennet bağı 443
 Cevâhir minâresi 325
 ceylân 201
 chemise (gömlük - kamîs) 132
 cihâd 146
 cihâd-ı ekber 428
 cihângîr pâdişâh 294, 465
 cirim (yirmi) 63
 cizye 155, 157, 382, 384, 463
 concile (ruhanî meclis) 71, 257
 çadır-hamam, bk. çerçe
 çadır-şehir 142
 Çarigrad (İstanbul) 503
 çasar, bk. kayser
 çek 315
 çerçe, çadır-hamam 132
 çetr 193
 çevgân 258
 çiçek aşısı 427
 çiçekçilik sanatı 427
 çingiz adı 76
 çini 401
 çur 140
 dal boy 51
 damga 453
 dar pantolon 132
 dâr us-sina'a, bk. arsenal 420
 dâr uş-şifâ (hastane) 387
 Dâr uz-zafer (Aksaray) 374
 dâr ül-adl, dîvân-i mezâlim 138
 dâr ül-harb, dâr ül-cihâd (gayri müslim mem-
 leketler) 154, 431
 dâr ül-İslâm (İslâm ülkeleri) 154, 190
 davul 261, 278, 389
 davul sesleri 214
 dayık 64
 dede 482
 demir 344
 dengizik 64
 deniz(cilik) ticareti 321, 468
 derb 85
 derebeyler 468, 469
 dergâh 255
 deri kuşak 132
 devlet baba 34
 Devlet-i ebed müddet 30, 350, 426, 436, 465
 didek 147
 didim 149
 dihkan 158
 din-i ilâhi 433
 dinî musiki 485
 dîvân 39, 243, 321, 434
 dîvân ehli 422
 dîvân-i âli 321
 dîvân-i hâkanî 283
 dîvân-ı hümâyûn 248
 dîvân-ı mezâlim, bk. dâr ül-adl
 dîvân toplantıları 422
 dizgin 131
 dokiya, dahiya (duğyuğ) 64
 doks (domuz) 65
 Dokuz-Oğuzca (Toğuz-guzî) 67
 drugu, bk. Türk atı 134
 dünya melikesi 145
 dvanş (tavşan) 65
 eb (çadır ev) 66
 efendi 404
 eget 149
 ehl-i kitap 154
 ejder 401
 emîr ul-mâ, bk. amiral 420
 emîr us-sevâhil, bk. amiral 420
 enderun 485
 eren 169
 erganun 262
 esb-i Türk, bk. Türk atı
 esnaf teşekkülleri, loncalar 346
 eşkinçi 481
 Etil 65
 Etniki Etheria 478
 Fatih burnu 54
 Fâtih kanun-nâmesi 243
 féodalité 474
 ferişte 169

- Garp müziği 485
 gazilik 259
 gerdek gecesi 149
 geyüt 149
 Gog, magog 58
 Gök Tanrı 63, 119
 Grégeois bk. Yunan ateşi 270
 gulâm-hâne, bk. köle mektepleri 374
 Gulât-ı şîa, bk. müfrit şiî
 hâdîm ül-haremeyn 301
 hamam 427
 hamâm-ı seferî 132
 han, ribât 128, 165, 172, 193, 375
 hân-ı yağma (yağma sofrası) 123
 harâç 382
 haseki 326
 hâss 247
 hastahane 375, 385, 401, 425, 483
 Hatt-ı uygurî 68
 hatun 86
 havari 380
 havass 125
 havra 366, 390
 haydarî 257, 258
 hendese-hane 445
 hünkâr mahfeli 305
 ıduk (mübarek) 100, 110, 124
 ibâhiyye 257
 idi-kut 90
 iğdiş, ikdiş 133, 134, 392, 393, 394
 İğdiş at 394
 İğdiş-başı 392, 394
 iğdiş emirleri 393
 ihşid 157
 ikdiş, bk. iğdiş
 iktâ 138, 144, 247, 374, 391
 iktâ askeri, bk. sipâhiler
 il 356
 ilçi 356
 il-tapar 140
 il tutmak 139
 imâret 259, 291, 293, 440
 inal 140
 İngiliz barutu 462
 İrâd-ı cedîd 466
 İskender efsânesi 59
 İskender-i Sâni 46
 İskenderiye kapudanı 337
 İskender (Zulkarneyn) seddi 59, 186
 İtizâl 193
 kaftan 298
 kaganus 38, 90
 kağan 64, 156
 kâğıt 167
 kahvehane 324
 kalender-hâne 258
 kalenderî 257, 258, 259
 kalgay, bk. veliahd 336
 kaling 148
 kam, şaman 16, 71, 74, 76, 78, 399
 Kamedreddin bahçesi 400
 kamîs 132
 kanun 250, 251, 262
 kanûn-ı Âl-i Osman 422
 kanûn-ı hümâyûn 243
 Kanûn-ı Sultan Selim 466
 Kanun-nâme 243
 kapalıçarşı 453
 kapitülasyon bk. capitulation
 kapu ağası 319
 kapucular 319
 kapudan, kaptan 334
 kaptan-ı derya 484
 kaptan paşa 333, 344
 kapitalist medeniyet 495
 kapitalizm 494
 kara budun 113
 karaton 64
 kâr-hâne (fabrika) 499
 kaval 262
 kavânîn-i Osmaniye 324
 kayser 33, 121, 345, 502
 keçe 139
 kemençe 262
 kenâis-i kadîme 251
 kengeş 139
 kervansaray 128, 165, 192, 193, 226, 249, 374, 401
 kervan yolu 165
 kılıç 196, 198, 207

- kılıcıma doğranayım 398
 kılıç kuşanma (taklîd-i seyf) 472
 kılıç üzerinde yemin 398
 kıımız 92, 124, 126, 127, 133, 142, 146, 356, 398
 kır (kız) 63
 kışlak 136
 kıval (burun) 51
 kızıl börk 307
 kızıl-elma 266, 267, 268
 Kızıl-elma seddi 436
 kızıl külâh 322
 kilise teşkilâtı 407
 Kira Hatun 405
 komik temsiller 401
 komünist cereyanlar 192
 komünist Mezdekçi fikirler 214
 konak kanunu, hükm-i nuzûl 52
 kopuz 262
 koşum takımları 131
 Kök-Sagun 117
 Köl-Erkin 118, 140
 köle ticareti 392
 kös 278
 kubbe Türkiyye bk. otağ
 kuç (koç) 65
 kurgan 78
 kurt 98, 99, 100, 102, 104, 106, 115
 kurt efsânesi 104
 kurultay 99, 100, 101, 139, 140
 kûs-ı hâkanî 261
 kut (uğur) 63, 89
 Kut dağı, kut taşı 83, 88, 99
 kûfi yazı 277
 kündür 139
 kyria 405
 kyrilique (yazı) 67
 Lâtin şapkası 279
 levend 319
 loncalar, bk. esnaf teşekkülleri
 manastır 85, 292, 381
 macar altını 323
 macar eyeri 483
 meclis-i sultanî 283
 mecûsî (put-perest) 387
 Medâris-i semâniye 424
 medrese 53, 171, 192, 193, 194, 214, 226, 257, 259, 260, 262, 284, 326, 374
 megazî (gazalar) ilimleri 162
 Megalo idea 39, 478
 mehdî 215
 mehdîlik 380
 mehter-başı 261
 mehter-hâne 261, 262, 278, 485
 mehterhâne müziği 485
 melâmî 257
 melike 371, 404
 mengü (ebedî) 71
 mescid 412
 meşk-hâne mektebi 485
 mevâcib hârân 437
 mevâlî (âzâdlı-köle) 36, 157
 mevlûd âyini 33
 mezbah (tapınak) 279
 mihr 148
 minber 374
 mi'râc 175
 mîrî toprak idâresi 247, 357, 378, 401
 mîrzâlar, bk. beyler
 moncuk 64
 Mongke Tangrı (ebedî Tanrı) 118
 monotheisme 433
 Muharrem âyinleri 397
 mukaddes ittifak 344, 349
 muvallidûn 393
 muzika-yı humâyûn 485
 Müfrit şiî, gulât-ı şîa 187
 müfti 324
 mühendishâne mektepleri 484
 mülk 14
 nakkaş 306
 namaz (namus, nom) 88, 169
 nebîz, bk. sücû
 nefir-i âm 477
 nev-bahar 85
 nevbet-hâne 261
 ney 260, 262, 400
 nizâm-ı âlem 15, 231, 232, 241, 242, 263, 298, 351, 463, 474

- nizâm-ı cedid 268, 463, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 475, 483
 Nizâmiye 192
 nizâmiye kıtaları 483
 Oğuz türesi 101, 122, 125, 127, 204, 264
 oibars 64
 ok 99, 204, 262, 447
 ongun 124
 on ok 118
 orta (tabur) 482
 oruç (rûze) 169
 orun 101
 Osmanlı sulhü, pacta Ottomana 312
 Osmanlı topçuları 332
 otağ (kubbe Türkiyye) 166
 öğüz 65
 ölü aş 397
 örf 113
 pan-germanizm 37
 pan-slavizm 38, 131, 503, 505
 paşa, baş-ağa 242
 patrikhâne 378
 peçeli kadınlar 147
 perçem, bk. beckem
 polytheisme 72
 potin 132
 puthâne 173, 174, 177, 366
 putperestler (abedet-ül evsân) 91, 153, 168, 177, 186, 215, 434
 râfîzî, (Rumlar) 194, 217, 288, 367
 rasad-hâne 425
 rebâb 260, 262, 400
 redifler 483
 reis ül-küttâb (hâriciye nâzırı) 459, 460
 ressam (musavvir) 306
 ribât, bk. han
 rind 390
 Rokoko üslûbu 452
 rûmî nijâd (Rûm soyu) 391
 rus ceketi 483
 rûze, bk. oruç
 rüşdiye (orta mektep) 485
 sadrazam kethüdası 453
 Sagun 117
 sahabe türbeleri 326
 sahne sanatı 401
 sakkır (sekiz) 63
 sancak 214, 253
 sancak beyi 334
 sancak-i şerif 428, 438, 477, 482
 santur 262
 savcı (Peygamber, savcı) 169
 sayfiye 189
 Sedd-i İskender 59
 sekban 475
 sekban askerleri 476
 Sekban ocağı, Sekban ocakları 475, 483
 Selçuk kartalı 400
 semâ (raks) 33, 260, 261, 388, 399, 401
 Seneviye (din) 67
 Ser-asker 323
 Serden-geçti 439
 Serhad gazaları 443
 Ser-leşker 246
 Serpûşlar 397
 Sette (yedi) 63
 Seyyar hasta- hâne 132
 Sıngın donanması 344
 Sınmaz Armada (İnvincible Armada) 321
 Sigor (sığır) 65
 Silig (İffetli) 113
 Sin-taş 78
 Sipâhiler (iktâ askerleri) 391
 Sirim (yirmi) 63
 Sterlitz, asker ocağı 499
 Su-başı 440
 Sugûr 164
 Sul bk. yıl
 Su tesisleri 291
 Sücü, süçig, nebîz (bal şarabı) 146, 170
 Sünnet (olmak) 177, 387
 Sûr 291
 Sürhab 82
 Sütlük 149
 Şad 140
 Şâhlar Şahı 216
 Şan-yu, bk. Tan-yu
 Şehirli (Bourgeois) sınıfı 495
 Şeriat 39, 248, 260, 307, 424, 448
 Şeriat ilimleri 424

- Şeyhülislâm 39, 261, 299, 324, 412, 423, 466, 471, 481
 Şitâiyye 189
 Şölen 123
 Şu'ûbiyye (Milliyetçilik) 36
 Tabl (davul) 261
 Tabl-hâne 258
 Tab Tangrı 76
 Tâc 149, 205
 Tacık 201
 Tahrir defteri 394
 Taluy 118
 Tamgaç, Tavgaç 56, 177, 181
 Tamuğ (Cehennem) 72, 169
 Tanbur 262
 T'ang-li ku-tu 63
 Tangrı, Tanrı 63, 65, 71, 76, 105, 116, 118
 Tanrının kılıcı 106
 Tan-yu, Şan-yu 63, 100, 105, 106
 Tarhan 44, 157
 tarikat şeyhleri 406
 tarkan 92
 taş-nine 78
 Tat 53, 56, 177
 Tavgaç, bk. Tamgaç
 Tekfur 287
 Tekin 44, 65, 157, 166
 Tekke 257, 261
 terken 144, 146
 tersane 330
 Teslis (üçleme) İnanıcı 153
 Tıbbiye (Dâr ut-tıb) 483
 tıkr (dokuz) 63
 tiki 73
 Til (İtil) 65
 timâr 247, 428
 timarhaneler 456
 Timar idaresi 437
 timarlı askerleri 483
 Timarlı Sipâhiler, Timarlı Sipâhi teşkilâtı 351, 409
 Tiyatro temsilleri 401
 Toğuz-guzî, Bk. Dokuz Oğuzca
 tok (tavuk) 65
 top dökümhaneleri 467
 Topkapı 481
 toprak aristokrasisi 494
 toy 100, 123, 124, 126, 127
 Toyın 88
 tudun 140, 157
 tuğ 475
 tuğra 20, 21, 123, 243
 tuğrul 198
 tulga 201
 tulum 262
 Turanî dil 62
 Türkia 44
 Turquerie 452
 tutuk 140
 tuyuğ 449
 tüfenkçi askerleri 475
 tümen 100
 türbe 192, 226, 282, 300, 302, 326, 443
 türbek kilise 443
 türe 46, 108, 110, 115, 123, 126, 128, 138
 Türk (adı) 44
 Türk atı, Esb-i Türk, Drugu 163
 Türk çadırı 128
 Türk İmân (Türkmen) 52
 Türk-mânend 51
 Türkmen (Türke Benzer) 51
 Türkmen babaları 237, 259
 Türk müziği 454
 Türk resim mektebi 401
 Türk sarığı 279
 Türk serpuşu 483
 Türk Tanrısı 72
 Türk türesi 125
 Uc 224, 253, 407
 Uc beyi 253
 Uc beyliği 92
 Uçmak 133, 169
 Ud 262
 Ulak 134, 304
 ulatu 132
 ulûfe (maaş) 475
 Uluğ gün, (kıyâmet) 73
 Uluğ Kurultay 100
 Uluğ Kutluğ 375
 Uluğ Tanrı 72

- Umacı 73
Umay 73, 110
U-tu (Hun çadırı-otağ) 63
Utur (otuz) 63
Uzun kılıç 132
Üç ok 284
ütü 132
Üzengi 131
Veçem (üçüncü) 65
Velâyet-i pederâne 122, 125
Veliahd (Kalgay) 336
Velilik 122, 300
Vıkır (öküz) 63
Vihara 85
Yabgu 44, 99, 107, 123, 140, 157, 206, 214,
246, 254
yada, bk. Yat
yadamışî, cadamışî kerden 83
yada taşı 80, 82
yağız 134
yalvaç (Peygamber, resûl) 169
yam 134
yamçı 134
yargu (mahkeme) 72, 138
yarlığ 115
yasak 325
yat, yada 81, 83
yatçı 81
yaycı 83
yayık 64
yaylak 137
yatuk kişi 201
yazuk (günah) 32, 169
Ye'cüc-Me'cüc 56, 58, 59
yek (şeytan) 169
Yeniçeri, Yeniçeriler 247, 267, 268, 409, 437,
465, 476, 481, 482
Yeniçerilik 500
Yeniçeri ocağı 461, 465, 466, 470, 487, 500
Yerli barut 462
Yeşil sancak (Sancak-ı Şerif) 428
yetti 63
yıl, sul, cal 63
yılı 134
yir-sub (yer-su) 73
yir-sular 110
yolak 138
yond 134
yörüklük 135
yuğ (mâtem) 78, 102, 157, 396
yuğ basan 397
Yunan ateşi, Grégeois 270
yurt 136, 137
yurt-i aslî 100
yurtluk (iktâ) 144
Yükünç (secde, namaz) 88, 169
Zâviye, Zâviyeler 33, 53, 128, 192, 194
Zeâmet 247
Zimmî 364
Zındık 259
Zındıklık 193
Zikr-i erre (hizar sesine benzeyen zikr) 399
Zurna 262
Zülkarneyn seddi, bk. İskender seddi